

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікована наукова праця
на правах рукопису

ЛУЗАН ТЕТЯНА ЛЕОНІДІВНА

Прим. № _____

УДК 347.919.7+347.61

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
В СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ, В ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Галузь знань «081 – Право»

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____/Т. Л. Лузан/

Науковий керівник:
ЛЕВКІВСЬКИЙ Богдан Казимирович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Лузан Т. Л. Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню порядку розгляду та вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

До переліку досліджуваних сімейно-правових фактів, які суд встановлює в порядку окремого провадження, належать факти: родинних відносин між фізичними особами; перебування фізичної особи як учасника сімейних відносин на утриманні; реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

У роботі розкриваються особливості історичного розвитку провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, у XX–XXI століттях.

Визначаються особливості процесуально-правової природи таких справ як складової справ окремого провадження, серед яких: суд здійснює охорону законного сімейного інтересу в таких справах; у межах провадження допускається спір, але лише спір про факт; заявник наділений лише одним спеціальним процесуальним правом – відмовитися від поданої ним заяви протягом усього часу розгляду справи; заінтересовані особи мають лише загальні процесуальні права та обов'язки, передбачені в ЦПК України; принцип змагальності в цих справах не діє.

Розроблено перелік загальних передумов права на звернення до суду у справах окремого провадження та спеціальних передумов права на звернення до суду у

справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

Загальними передумовами права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є: 1) цивільна юрисдикція (підвідомчість); 2) правовий характер вимоги; 3) відсутність спору про право; 4) відсутність рішення або ухвали суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі, які набрали законної сили, у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав; 5) відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав; 6) відсутність недопустимості правонаступництва у правовідносинах після смерті фізичної особи.

Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, такі: 1) факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав особи; 2) заявник позбавлений іншої можливості одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; 3) чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку їх встановлення.

Охарактеризовано порядок підготовки справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, до судового розгляду та розроблено перелік дій, які суд здійснює при підготовці таких справ до судового розгляду. Суд, здійснюючи підготовку до судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні уточнює вимоги заявника; вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясовує, які докази подані чи подаються заявником та заінтересованими особами для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин; за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи вирішує питання про витребування доказів, виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо

збирання доказів; у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів; вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду; визначає час і місце судового розгляду.

Виявлено особливості судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні: суддя під час розгляду таких справ повинен встановити наявність чи відсутність факту, про встановлення якого просить заявник, його юридичне значення для заявника та наявність умов, за яких допускається встановлення факту судом.

Охарактеризовано рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, яке складається зі вступної, описової, мотивувальної частин, які за своїм змістом подібні до відповідних частин рішення суду у всіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в окремому провадженні, а також резолютивної частини.

Особливу увагу приділено правозастосовній практиці та її недолікам. Розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо усунення недоліків відповідної правозастосовної практики та удосконалення чинного законодавства України, які мають ознаки наукової новизни.

У дисертації уперше запропоновано: 1) закріпити в чинному законодавстві України спрощену, позасудову, процедуру встановлення сімейно-правових юридичних фактів органами державної реєстрації актів цивільного стану та передбачити здійснення реєстрації будь-яких сімейно-правових юридичних фактів (проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу, перебування на утриманні тощо) за процедурою, подібною до реєстрації актів цивільного стану, що дозволить надати відповідним фактам юридичної достовірності та позбавить заінтересованих осіб потреби в подальшому домагатися їх встановлення в судовому порядку; 2) з метою забезпечення прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, створити для таких осіб належні умови для доступу до правосуддя на контрольованій території, встановити альтернативну підсудність, за вибором заявника, у випадку звернення таких осіб до суду з метою встановлення фактів, що мають юридичне значення в

сімейних відносинах, як-от фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу та усиновлення.

У роботі удосконалено: 1) теоретичне положення про те, що поняття «юридичні факти» є родовим щодо видового поняття «факти, що мають юридичне значення», оскільки фактами, що мають юридичне значення, є лише ті юридичні факти, які можуть бути встановлені судом у порядку окремого провадження в цивільному судочинстві; 2) теоретичне положення про те, що встановлюючи факти, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суди здійснюють не захист, а охорону законних інтересів, що можуть лежати в основі різних галузевих суб'єктивних прав, адже рішення судів у таких справах спрямовані не на поновлення порушених суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а на забезпечення їх позитивного здійснення і тому не підлягають примусовому виконанню; 3) класифікацію заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, за критерієм обов'язковості їх залучення до участі у справі, на: а) фізичних осіб, залучення яких до участі у справі є обов'язковим (це особи, які пов'язані із заявником сімейними відносинами, і на їх права, інтереси та обов'язки може вплинути рішення суду); б) особи, залучення яких до участі у справі є факультативним (це особи, які не пов'язані із заявником сімейними відносинами – уповноважені органи влади, нотаріуси, які відмовили у засвідченні юридичного факту, органи та особи, які будуть залучені до реалізації рішення суду); 4) наукове судження про те, що цивільна юрисдикція справ про встановлення фактів, які є актами цивільного стану й підлягають державній реєстрації, є імперативною (умовною), оскільки обов'язковою умовою звернення до суду в таких справах є відмова компетентного органу державної реєстрації в проведенні такої реєстрації, цивільна ж юрисдикція справ про встановлення інших фактів у сімейних відносинах є виключною; 5) положення про те, що заява заінтересованої особи про наявність спору про право під час розгляду судом справи окремого провадження не є безумовною підставою для залишення заяви без розгляду, оскільки суд визначає наявність чи відсутність спору про право не лише на підставі такої заяви і зазначених у ній

доводів, а й матеріалів цивільної справи та розгляду позиції інших осіб, які беруть участь у справі; 6) обґрунтування того, що юридична заінтересованість у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є їх конститутивною ознакою і спеціальною передумовою права на звернення до суду, оскільки стосується не всіх категорій цивільних справ, а лише справ вказаної категорії. В інших же категоріях справ окремого провадження, виходячи з їх матеріально-правового характеру, зазначена передумова не виділяється й не потребує доведення, оскільки безпосередньо випливає з їх матеріально-правового характеру.

У дисертації дістало подальшого розвитку: 1) аргументація того, що відкриття провадження у справах окремого провадження породжує лише правові наслідки процесуального характеру, оскільки наслідки матеріально-правового характеру можуть виникати тільки при відкритті провадження у справах, що стосуються спору про право; 2) позиція про те, що участь уповноважених державою органів (органів опіки та піклування, служб у справах дітей) шляхом подання висновків при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, не є доцільною, оскільки в таких справах відсутній спір про право, до компетенції вказаних органів не належить підтвердження відповідних фактів і їх висновки не можуть бути належним засобом доказування у таких справах.

Ключові слова: окреме провадження; факти, що мають юридичне значення; встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах; охоронюваний законом інтерес; передумови права на звернення до суду; умови реалізації права на звернення до суду; відкриття провадження у справі; провадження у справі до судового розгляду; судовий розгляд; рішення суду.

Список публікацій здобувача:

1. Лузан Т. Л. Правові засади регулювання встановлення факту реєстрації шлюбу / Т. Л. Лузан // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 10. – С. 39–43.
2. Лузан Т. Предмет судового захисту у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення / Т. Лузан // Jurnalul juridic national: Teorie si Practica. – 2014. – № 3 (7) – С. 107–110.
3. Лузан Т. Спір про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції» / Т. Лузан // Юрид. вісн. – 2014. – № 3.– С. 372–376.
4. Лузан Т. Л. Загальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право». – 2015. – № 33. – С. 129–135.
5. Лузан Т. Л. Особливості визначення предмета доказування та доказів у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 3. – Т. 1. – С. 132–136.
6. Лузан Т. Л. Специфіка провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах до судового розгляду / Т. Л. Лузан // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 72–77.
7. Лузан Т. Л. Рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в сімейних відносинах. / Т. Л. Лузан // Приватне право і підприємництво. – 2016. – № 16. – С. 92–96.
8. Лузан Т. Л. Правове встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу» / Т. Л. Лузан // Сучасна цивілістика : матеріали IX Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених, Одеса. 28 берез. 2014 р. / відп. за вип. д-р юрид. наук, проф. Є. О. Харитонов. – Одеса : Юрид. літ., 2014. – С. 259–261.
9. Лузан Т. Л. Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи

дослідження : міжнародна наук.-практ. конференція, м. Київ, 15–16 трав. 2015 р. : у 2 ч.. – Київ : Центр правових наук. дослідж., 2015. – Ч. 1. – С. 54–56.

10. Лузан Т. Л. Особливості суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Законодавство України : недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Херсон, 12–13 лют. 2016 р. – Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2016. – С. 74–79.

11. Лузан Т. Л. Резолютивна частина рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів : між нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 черв. 2016 р. : у 2 ч. – Ч. 1. – Харків : Східноукр. наук. юрид. орг., 2016. – С. 73–75.

12. Лузан Т. Л. Правове регулювання перебування фізичної особи як учасника сімейних відносин на утриманні / Т. Л. Лузан // Юридичні науки: проблеми та перспективи : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 24–25 черв. 2016 р. – Запоріжжя : Клас. приват. ун-т, 2016. – С. 23–27.

SUMMARY

Luzan T. L. Establishing of the Legal Facts in Family Relationships in the Ex Parte Proceeding. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law (PhD) on specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law (081 – Law). – The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

Dissertation is devoted to the study of the hearing and resolving procedure of legal facts establishing in family relationships cases in the ex parte proceeding.

There are family legal facts of kinship between natural persons, dependence of a family relationships participant; registration of marriage, divorce, adoption; concubinage in the list of the studied legal facts established within the ex parte proceeding.

The paper reveals the historical development of the legal facts establishing in family relationships in XX–XXI centuries.

The peculiarities of the legal and procedural nature of such cases as a component of the ex parte proceeding are defined. They are the following: a court safeguards family legal interest in such cases; only issue of fact is acceptable within the proceeding; a claimant has the only one special procedural law – to withdraw his/her claim during the time of a case hearing; concerned persons have only general procedural rights and obligations provided in the Civil Procedural Code of Ukraine; the principle of competition in these cases does not work.

The list of general preconditions of the right to have recourse to the court in the ex parte proceeding and special preconditions of the right to have recourse to the court in the cases of the legal facts establishing in family relationships are elaborated.

General preconditions of the right to have recourse to the court in the ex parte proceeding, in particular in the cases of the legal facts establishing in family relationships are: 1) civil jurisdiction; 2) the legal nature of a claim; 3) no issue of law; 4) there is no valid judgment or decision on rejection to open proceeding or closure of the proceeding in the case with identical claimant, subject and ground of the claim; 5) there is no proceeding with the identical claimant, subject and ground of the claim in the court; 6) admissibility of the legal succession after death of an individual.

Special preconditions of the right to have recourse to the court in the cases of the legal facts establishing in family relationships are the following: 1) the facts to be established must have legal significance: appearance, change or termination of personal or property rights of a person depend on such facts; 2) the claimant does not have other possibilities to obtain or renew a document that certifies the legal fact; 3) the current legislation does not provide other not-judicial procedure to establish such facts.

Pretrial proceeding of the legal facts establishing in family relationships is characterized and the list of the pretrial actions is elaborated. Court, conducting the pretrial proceeding of the legal facts establishing in family relationships in the ex parte proceeding specifies the claimant's demands; decides on the composition of the persons participating in the case; clarifies which evidences are or will be offered by the claimant and concerned persons to substantiate their arguments or objections on the unacknowledged circumstances; at the request of the persons participating in the case, or on its own initiative decides to demand and obtain evidences, to call witnesses for examination, to involve a specialist, an interpreter, a person who provides legal assistance in the case or to issue a commission on collecting evidences; examines a place, reviews the literal proofs and material evidences in urgent cases; conducts other actions necessary to prepare the case to be heard; defines the time and place of the case hearing.

The peculiarities of the hearing of the legal facts establishing in family relationships cases in the ex parte proceeding are revealed. During hearing of such cases the judge must define if a legal fact, which the claimant demands to establish, exists or not, its legal significance for the claimant and the availability of the conditions under which court is empowered to establish such a fact.

The judgment in the cases of the legal facts establishing in family relationships, which consists of introductory, descriptive, motivational and resolute components, is characterized. The content of its introductory, descriptive, motivational components is similar to the relevant parts of the judgment in all cases of the legal facts establishing in the ex parte proceeding.

The special attention was paid to the law enforcement practice and its defects. The scientifically grounded propositions of the elimination of the law enforcement practice defects and improvement of Ukrainian legislation, which have features of the scientific innovation, are elaborated.

For the first time it is proposed in the dissertation: 1) to define in the current Ukrainian legislation simplified, non-judicial procedure of establishing family legal facts by the state civil registration bodies and provide the registration of any family

legal facts (concubinage, dependence etc.) applying the procedure similar to the civil registration, which will provide such facts with legal certainty without necessity to establish them by the concerned persons' claim in the court in the future; 2) to ensure the rights of citizens of Ukraine residing in the temporarily occupied territories of Ukraine, to create for such persons a right to access to justice in the controlled area, and provide an alternative jurisdiction chosen by the claimant while applying to court to establish the legal facts in family relationships, such as the registration of marriage, divorce and adoption.

The following statements are improved in the thesis: 1) the theoretical position that the term «legal facts» is general in relation to the concept «facts of legal significance». The facts of legal significance are those legal facts that may be established by the court in the ex parte proceeding in civil procedure; 2) theoretical position that courts establishing legal facts in family relationships do not protect, but safeguard legal interests linked with different branches of law. Judgments in such cases are not directed towards restoring the violated subjective rights, freedoms and interests, but their realizing. That is why such judgments are not ensured compulsorily; 3) classification of the concerned persons in the cases of the legal facts establishing in family relationships by the criterion of their obligatory participation in the case: a) natural persons whose participation in the case is obligatory (persons who are in the family relationships with the claimant, and judgment may affect on their rights, interests and responsibilities); b) persons whose participation in the case is optional (persons who are not in the family relationships with the claimant – authorities, notaries, which have denied to certify the legal fact, bodies and persons that will be involved in the judgment's enforcement); 4) position that civil jurisdiction in the cases of the legal facts establishing in family relationships, which are acts of civil status and must be registered by the state, is imperative (provisional) as a precondition of the right to have recourse to the court in such cases is the refusal of the empowered state registration body competent in conducting such a registration, the civil jurisdiction is exceptional in the other cases of the legal facts establishing in family relationships; 5) position that the application of the concerned person about issue of law during the hearing of the ex parte

proceeding case is a conditional ground for leaving the claim without consideration. The court determines the presence or absence of the issue of law not only on the basis of such an application, but also civil case papers and positions of other persons participating in the case; 6) assertion that the legal interest in the cases of the legal facts establishing in family relationships is their constitutive feature and special precondition of the right to have recourse to the court because does not refer to all categories of civil cases, but only cases of this category. According to the substantive nature of the other categories of the ex parte proceeding cases the named precondition is not defined and does not required to be proved, as follows directly from their substantive nature.

It has received the further development in the dissertation: 1) argument that the opening the procedure in the ex parte proceeding cases causes only procedural legal consequences because the substantive consequences may occur only after opening the procedure in the cases related to the issue of law; 2) position that the participation of the empowered state authorities (the guardianship and care bodies and children services) by submitting a conclusion in the cases of the legal facts establishing in family relationships is not expedient, as there is no issue of law in such cases, the mentioned bodies and services are not competent in confirming of the relevant facts and their conclusions are not an adequate evidence in those cases.

Keywords: ex parte proceeding; legal facts; legal facts in family relationships establishing; legal interest; preconditions of the right to have recourse to the court; conditions of the realization of the right to have recourse to the court; opening of the proceeding; pretrial proceeding; hearing of a case; judgment.

List of publications of the applicant:

1. Luzan T. L. Legal Foundations for Regulating the Establishment of a Fact of Marriage Registration / T. L. Luzan // Entrepreneurship, Economy and Law. – 2013. – No. 10. – P. 39–43;

2. Luzan T. Subject of Judicial Defence in Cases for Establishing Legal Facts / T. Luzan // *Jurnalul juridic national: Teorie si Practica*. – 2014. – No. 3 (7). – P. 107–110;
3. Luzan T. Issue of Law as the Criterion for Differentiating between Civil Jurisdiction Cases / T. Luzan // *Legal Newsletter*. – 2014. – No. 3. – P. 372–376;
4. Luzan T. L. General Preconditions of the Right to Apply to Court for Establishing Legal Facts in Family Relations / T. L. Luzan // *Scientific Newsletter of the Uzhorod National University. Legal Edition*. – 2015. – No. 33. – P. 129–135;
5. Luzan T. L. Features of the Defining of Fact to Be Proven and Evidence in the Cases of Legal Facts Establishing in Family Relationship / T. L. Luzan // *Scientific Newsletter of the Kherson State University. Legal Sciences Edition*. – 2015. – No. 3. – Part 1. – P. 132–136;
6. Luzan T. L. Particularities of the Pre-trial Proceedings in the Cases of Legal Facts Establishing in Family Relationship / T. L. Luzan // *Law and Society*. – 2016. – No. 1. – P. 72–77;
7. Luzan T. L. Judgements in the Cases of Legal Facts Establishing in Family Relationship / T. L. Luzan // *Private Law and Entrepreneurship*. – 2016. – No. 16. – P. 92–96;
8. Luzan T. L. Legal Regulation of Establishing the Fact of Divorce Registration / T. L. Luzan // *Modern Civil Law : Materials of the 9th International Scientific Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists. Odessa. 28 March 2014 / Under the editorship of Dr. of Legal Sciences, Prof. Y. O. Kharitonov*. – Odessa : Yurydychna literatura, 2014 – P. 259–261;
9. Luzan T. L. Special Preconditions of the Right to Apply to Court in Cases for Establishing Legal Facts in Family Relations / T. L. Luzan // *Legal Sciences : History, Current State and Prospects of Studies: International Science and Practice Conference. Kyiv, 15–16 May 2015. – 2 Parts. – Kyiv : Center of Legal Research, 2015. – Part 1. – P. 54–57;*
10. Luzan T. L. Particularities of the Participants of the Cases of Legal Facts Establishing in Family Relationship / T. L. Luzan // *Ukrainian Legislation : Collisions,*

Systematization Problems and Development Prospects : Ukrainian Science and Practice Conference. Kherson, 12–13 February 2016. – Kherson : «Helvetika», 2016. – P. 74–79;

11. Luzan T. L. Resolutive Part of the Decision in the Cases of Legal Facts Establishing in Family Relationship / T. L. Luzan // Particularities of the Ukrainian Legislation Development within the European Integration Processes : International Science and Practice Conference. Kharkiv, 3–4 June 2016. – 2 Parts. – Kharkiv : East Ukrainian Scientific Legal Organization, 2016. – Part 1. – P. 73–75;

12. Luzan T. L. Legal Status of the Dependant as a Participant of the Family Relationship / T. L. Luzan // Legal Sciences : Collisions and Prospects: Ukrainian Science and Practice Conference. Zaporizhzhia, 24–25 June 2016. – Zaporizhzhia : Classical Private University, 2016. – P. 23–27.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП.....	18
1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ, В ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	26
1.1 Методологічні засади дослідження провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах	26
1.2 Становлення та розвиток провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, у XX–XXI ст.....	31
1.3 Процесуально-правова природа справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах	62
Висновки до першого розділу.....	96
2 ВІДКРИТТЯ, ПІДГОТОВКА ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ, В ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	100
2.1 Передумови відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах	100
2.2 Підготовка до судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах	147
2.3 Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах	175
2.4 Рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.....	203
Висновки до другого розділу	226
ВИСНОВКИ	234
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	238
ДОДАТОК А СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ	264
ДОДАТОК Б АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ДОНЕЦЬКОГО	

ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ВІД 24 КВІТНЯ 2017 Р.....	267
ДОДАТОК В АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У НАУКОВО-ДОСЛІДНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ДОНЕЦЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ВІД 24 КВІТНЯ 2017 Р.....	269
ДОДАТОК Г АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ПРОЦЕСИ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ВІД 05 ТРАВНЯ 2017 Р.....	272
ДОДАТОК Д АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В СУДОВУ ПРАКТИКУ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ	273

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР	–	Верховна Рада;
ВС	–	Верховний Суд;
ЄКПЛ	–	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
ЄСПЛ	–	Європейський суд з прав людини;
КпШС	–	Кодекс про шлюб та сім'ю;
КС	–	Конституційний Суд;
Органи ДРАЦСу	–	органи державної реєстрації актів цивільного стану;
Органи ЗАГСу	–	органи записів актів громадянського стану;
Проект ЦПК України	–	проект Цивільного процесуального кодексу України, розроблений Радою з питань судової реформи;
Реєстр	–	Державний реєстр актів цивільного стану громадян;
РМ	–	Рада Міністрів;
РСР	–	Радянська Соціалістична Республіка;
СК	–	Сімейний кодекс;
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних Республік;
ЦК	–	Цивільний кодекс;
ЦПК	–	Цивільний процесуальний кодекс;

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Юридичний інтерес, спрямований на отримання певних благ, є рушійною силою, яка реалізується шляхом здійснення особою суб'єктивних прав, якими вона наділена та володіє.

Однак, у певних випадках юридичний інтерес особи не має відповідного йому суб'єктивного права. Та оскільки вказані інтереси також потребують правової охорони, то в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) передбачено їх охорону в особливому порядку окремого провадження. При цьому, зі змісту загальних положень ЦПК України й тих, які стосуються безпосередньо справ окремого провадження, можна зробити висновок, що законодавець не визначився чи в таких справах суд, здійснюючи правосуддя, захищає чи ж охороняє інтереси осіб. Така правова колізія потребує дослідження та подолання, адже стосується всіх справ окремого провадження, до яких належать, зокрема справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Водночас із переліків справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які закріплені у ст. 256 ЦПК України та передбачені ст. 316 проекту ЦПК України, можна виокремити ті, які стосуються сімейних відносин. Так, охорона законних інтересів осіб у порядку окремого провадження шляхом встановлення рішенням суду фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, надає можливість особі реалізувати не лише сімейні, але й інші суб'єктивні права. Таким чином, належне відправлення правосуддя у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, та ухвалення законного й обґрунтованого рішення в них впливає на значний обсяг суб'єктивних прав особи.

Утім, не зважаючи на те, що сімейні відносини є основоположними в житті людини і впливають на можливість здійснення нею великої кількості суб'єктивних прав, у ЦПК України не приділено належної уваги особливостям розгляду справ щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із сімейних відносин загалом, а вказівки щодо особливостей розгляду

та вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні відсутні.

При цьому наявні наукові дослідження присвячено здебільшого справам окремого провадження та властивостям їхньої правової природи загалом. Хоча певні питання, пов'язані з регулюванням сімейних відносин в окремому провадженні, були висвітлені, наприклад, у роботах М. О. Німак «Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин», Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків та дітей», Т. Ц. Кашперської «Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів», Г. В. Чурпіти «Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства».

Однак досі потребують дослідження та доопрацювання такі питання як підвідомчість справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні, та й в цілому перелік передумов права на звернення до суду в таких справах, особливості рішень у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні та ін. Таким чином убачається, що лише комплексне дослідження зазначених вище питань дасть можливість виокремити особливості порядку розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

Крім того, таке комплексне дослідження дасть можливість виявити труднощі при застосуванні судами норм цивільного процесуального права, які стосуються позовного провадження, при розгляді та вирішенні вказаних справ у порядку окремого провадження та шляхи подолання таких труднощів. Дослідження судової практики дало змогу виявити, що суди не завжди правильно застосовують правові норми, які стосуються відмови у відкритті провадження у справах позовного провадження до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні, або ж

рішення в таких справах ухвалюються без врахування особливостей, пов'язаних із справами окремого провадження, тощо.

Науково-теоретичну основу дослідження становлять праці науковців у галузі цивільного процесуального та сімейного права С. Н. Абрамова, С. С. Бичкової, С. В. Бирдіної, Н. Л. Бондаренко-Зелінської, Л. Є. Гузя, П. Ф. Єлісейкіна, П. П. Заворотька, Р. Ф. Каллістратової, Т. Ц. Кашперської, В. В. Комарова, Д. Д. Луспеника, А. О. Мельникова, М. О. Німак, В. К. Пучинського, Є. Г. Пушкаря, З. В. Ромовської, Г. О. Світличної, Т. Р. Трубнікова, С. Я. Фурси, Ю. С. Червоного, Д. М. Чечота, Г. В. Чурпіти, М. Й. Штефана, М. М. Ясинка та інших.

Усе вищенаведене доводить актуальність обраної теми і необхідність подальших досліджень у цьому напрямі та є підґрунтям для висловлення пропозиції щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України і врегулювання правових колізій у ньому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України 27 квітня 2016 року (протокол № 5). Дисертаційне дослідження виконано відповідно до напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України «Наукові підходи до удосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи» (номер державної реєстрації РК №0116U000159).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних основ порядку розгляду та вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні, формулювання наукових висновків та пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України шляхом внесення до нього змін і доповнень, усунення колізій і прогалин у законодавстві.

Зазначена мета обумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- визначити особливості історичного розвитку провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні у XX–XXI століттях;
- з’ясувати процесуально-правову природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні;
- установити передумови відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні;
- виявити специфіку провадження до судового розгляду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні;
- визначити порядок розгляду в суді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні;
- з’ясувати особливості рішень суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Предметом дослідження є встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

Об’єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини із приводу розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

Методи дослідження, що використовувалися в процесі здійснення дисертаційного дослідження, були обрані відповідно до мети і завдань дослідження, з урахуванням його об’єкта та предмета.

У ході дисертаційного дослідження використано такі загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, як: герменевтичний – з метою дослідження змісту доктринальних джерел, у яких сформульовані теоретичні здобутки науковців, матеріального та процесуального законодавства і судової практики (*підрозділи 1.1–1.3, підрозділи 2.1–2.4*); системний – сприяв виокремленню серед справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як справ окремого

провадження, таких, які пов'язані з сімейними відносинами (*підрозділ 1.2*); історико-правовий – за його допомогою досліджено становлення і розвиток законодавства, що діяло на території українських земель у XX–XXI століттях та стосувалося порядку розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах (*підрозділ 1.2*); порівняльно-правовий – при дослідженні норм законодавства, що діяло на території України раніше, із чинним законодавством, а також нормативно-правовими актами інших країн світу (*підрозділи 1.2, 1.3*); формально-логічний (методи індукції, аналогії, аналізу та синтезу) – застосовано для виявлення особливостей розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні, дослідження правових приписів ЦПК України, які регулюють порядок розгляду і вирішення таких справ (*підрозділи 1.1–1.3, підрозділи 2.1–2.4*).

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується у таких наукових положеннях, що мають ознаки новизни і виносяться на захист:

Уперше:

1) запропоновано закріпити в чинному законодавстві України спрощену, позасудову, процедуру встановлення сімейно-правових юридичних фактів органами державної реєстрації актів цивільного стану та передбачити здійснення реєстрації будь-яких сімейно-правових юридичних фактів (проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу, перебування на утриманні тощо) за процедурою, подібною до реєстрації актів цивільного стану, що дозволить надати відповідним фактам юридичної достовірності та позбавить заінтересованих осіб потреби в подальшому домагатися їх встановлення в судовому порядку;

2) запропоновано, з метою забезпечення прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, створити для таких осіб належні умови для доступу до правосуддя на контрольованій території, встановити альтернативну підсудність, за вибором заявника, у випадку звернення таких осіб до суду з метою встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як-от фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу та усиновлення;

Удосконалено:

3) теоретичне положення про те, що поняття «юридичні факти» є родовим щодо видового поняття «факти, що мають юридичне значення», оскільки фактами, що мають юридичне значення, є лише ті юридичні факти, які можуть бути встановлені судом у порядку окремого провадження в цивільному судочинстві;

4) теоретичне положення про те, що встановлюючи факти, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суди здійснюють не захист, а охорону законних інтересів, що можуть лежати в основі різних галузевих суб'єктивних прав, адже рішення судів у таких справах спрямовані не на поновлення порушених суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а на забезпечення їх позитивного здійснення і тому не підлягають примусовому виконанню;

5) класифікацію заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, за критерієм обов'язковості їх залучення до участі у справі, на: а) фізичних осіб, залучення яких до участі у справі є обов'язковим (це особи, які пов'язані із заявником сімейними відносинами, і на їх права, інтереси та обов'язки може вплинути рішення суду); б) особи, залучення яких до участі у справі є факультативним (це особи, які не пов'язані із заявником сімейними відносинами – уповноважені органи влади, нотаріуси, які відмовили у засвідченні юридичного факту, органи та особи, які будуть залучені до реалізації рішення суду);

б) наукове судження про те, що цивільна юрисдикція справ про встановлення фактів, які є актами цивільного стану й підлягають державній реєстрації, є імперативною (умовною), оскільки обов'язковою умовою звернення до суду в таких справах є відмова компетентного органу державної реєстрації в проведенні такої реєстрації, цивільна ж юрисдикція справ про встановлення інших фактів у сімейних відносинах є виключною;

7) положення про те, що заява заінтересованої особи про наявність спору про право під час розгляду судом справи окремого провадження не є безумовною підставою для залишення заяви без розгляду, оскільки суд визначає наявність чи відсутність спору про право не лише на підставі такої заяви і зазначених у ній

доводів, а й матеріалів цивільної справи та розгляду позиції інших осіб, які беруть участь у справі;

8) обґрунтування того, що юридична заінтересованість у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є їх конститутивною ознакою і спеціальною передумовою права на звернення до суду, оскільки стосується не всіх категорій цивільних справ, а лише справ вказаної категорії. В інших же категоріях справ окремого провадження, виходячи з їх матеріально-правового характеру, зазначена передумова не виділяється й не потребує доведення, оскільки безпосередньо впливає з їх матеріально-правового характеру.

Дістало подальшого розвитку:

9) аргументація того, що відкриття провадження у справах окремого провадження породжує лише правові наслідки процесуального характеру, оскільки наслідки матеріально-правового характеру можуть виникати тільки при відкритті провадження у справах, що стосуються спору про право;

10) позиція про те, що участь уповноважених державою органів (органів опіки та піклування, служб у справах дітей) шляхом подання висновків при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, не є доцільною, оскільки в таких справах відсутній спір про право, до компетенції вказаних органів не належить підтвердження відповідних фактів і їх висновки не можуть бути належним засобом доказування у таких справах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати дослідження спрямовані на внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України та врегулювання правових колізій у ньому. Зроблені в ході дослідження висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані в майбутніх наукових дослідженнях, для вдосконалення цивільного процесуального законодавства України і практики розгляду судами справ, при підготовці підручників, науково-практичних коментарів ЦПК України, у практичній діяльності суддів, адвокатів, а також при викладанні цивільного процесуального права в юридичних навчальних закладах, що підтверджується актом впровадження результатів наукового дослідження у

навчальний процес Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України від 24 квітня 2017 р., актом впровадження результатів дисертаційного дослідження у науково-дослідну діяльність Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України від 24 квітня 2017 р., актом впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний та науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 05 травня 2017 р., актом впровадження результатів дисертаційного дослідження в судову практику Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження апробовані при обговоренні дисертації на засіданні відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Також результати дисертаційного дослідження отримали апробацію на: IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасна цивілістика» (м. Одеса, 28 березня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження» (м. Київ, 15–16 травня 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 12–13 лютого 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Харків, 3–4 червня 2016 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24–25 червня 2016 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 2 розділів, які охоплюють 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 274 сторінки. Список використаних джерел налічує 260 найменувань та міститься на 26 сторінках. 5 додатків містяться на 11 сторінках.

1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ, В ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1 Методологічні засади дослідження провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах

Успіх дослідження більшої мірою залежить від правильності обраного методу, від його актуальності та відповідності сучасному стану розвитку науки і суспільства. Метод дослідження завжди повинен відповідати рівню розвитку суспільних відносин, інакше це може призвести до неправильних результатів і негативних наслідків. Пошук нових ефективних у сучасних умовах методів у поєднанні з правильним використанням традиційних способів наукового аналізу – одне з важливих завдань сучасної науки. Ураховуючи, що право є одним із регуляторів суспільних відносин і способів впливу на їх розвиток, вибір способу дослідження має велике значення не лише для розвитку правової системи, а й суспільства в цілому [14, с. 47].

При цьому видається за необхідне зауважити, що починаючи дослідження варто визначитися із його метою та завданнями, і на підставі цього обрати ті методи наукового пізнання, які сприятимуть досягненню мети. Адже, як зазначено вище, лише правильний вибір методів дослідження правових явищ забезпечить вирішення поставлених завдань, а отримані результати стануть внеском до існуючого правового наукового знання.

Методологія правової науки – це застосування, зумовлених теоретичними принципами діалектики, системи логічних прийомів і спеціальних методів (способів) дослідження правових явищ [65, с. 44].

Одночасно методологія правознавства – це також і складне багатопланове утворення, що охоплює проблеми структури юридичного наукового знання загалом і особливо його теорій, концепцій, тенденції виникнення, функціонування

та зміни наукового знання, а також його класифікації, типології, понятійний апарат методології та її наукову мову, структуру і склад методологічного підходу та інших наукових методів, що застосовуються в юридичній науці [71, с. 11].

Таким чином, застосовуючи різні методи наукового пізнання, які входять до складу методології правознавства, можливо розглянути різні площини та грані предмета цього дослідження, як-от дослідити і доктринальні джерела, і судову практику; простежити історичну генезу встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні; здійснити порівняння правового регулювання встановлення вказаних фактів у різних країнах тощо. Методологічною основою цієї дисертації є сукупність загальнонаукових і спеціальних (юридичних) методів наукового пізнання.

Розпочинаючи дослідження того чи іншого правового інституту, юрист знає, що їм притаманна діалектика розвитку, але яка вона конкретно, у яких формах виявляється – усе це повинно бути встановлено в результаті дослідження конкретних об'єктів вивчення [65, с. 52].

Тому за допомогою загальнонаукового діалектичного методу проблеми провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, розглядалися в дисертації в єдності їх соціального змісту і правової форми. Як уже зазначалося, використання діалектичного методу дає змогу дослідити правовий інститут у процесі його розвитку. Застосування цього методу сприяло виявленню в нормах чинного процесуального права та судовій практиці правових колізій та прогалин. Що, у свою чергу, дає можливість, застосовуючи інші методи наукового пізнання, з'ясувати способи вирішення цих суперечностей, оскільки діалектика за допомогою своїх законів дає змогу не лише виявити проблему, а й шляхи її вирішення.

Однак, оскільки загальні принципи діалектичної логіки не містять і не можуть містити специфічних правил, принципів пізнання правових явищ, то в конкретних дослідженнях, що здійснюються науковцями-юристами, застосовуються в тісному органічному поєднанні із загальними, спеціальними та окремими методами як їх внутрішньої, глибинної основи, їх змісту [186, с. 151].

Тому під час наукового дослідження також було використано герменевтичний метод з метою проведення аналізу змісту доктринальних джерел, у яких сформульовані теоретичні здобутки науковців, матеріального та процесуального законодавства, судової практики.

Здійснюючи дослідження вищезазначеного правового інституту було застосовано системний метод. «Використання системного методу при плануванні пізнавального процесу, спрямованого на виявлення внутрішньоорганізаційних та функціональних властивостей правового явища, передбачає врахування таких аксіоматичних постулатів: об'єкти та предмети пізнання мають цілісний характер; ціле має властивості, що зводяться до суми властивостей його частин; елементи будь-якого об'єкта правового дослідження пов'язані з множиною інших об'єктів» [71, с. 20].

Так, застосування вищенаведеного методу сприяло виокремленню серед справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як справ окремого провадження, такі, які пов'язані із сімейними відносинами, зокрема, про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами; перебування фізичної особи як учасника сімейних відносин на утриманні; реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

Також у дисертації було застосовано історико-порівняльний метод, який зводиться до процедури зіставлення типових характеристик предметів дослідження, що існували в різних часових просторах, а отже, різних соціально-правових, економічних та політичних умовах, що із плином часу змінювалися, накладали відбиток на стан функціонування окремих правових явищ [71, с. 20].

Таким чином, за допомогою зазначеного вище методу було досліджено становлення і розвиток законодавства, що діяло на території українських земель у XX–XXI ст. та стосувалося порядку розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах. Найбільшу увагу було приділено саме реєстрації шлюбу та його розірванню, що пов'язано із

великою кількістю нормативно-правових актів різних років, які регулювали ці правовідносини.

Ще один метод, який був використаний у процесі проведення дослідження, – це порівняльно-правовий. Початковим моментом порівняння є встановлення подібності, виокремлення певних спільних ознак, властивих досліджуваним об'єктам. Це необхідна умова будь-якого порівняння. Наступний крок – порівняння вказаних об'єктів за однією ознакою, визначення відмінностей між порівнюваними об'єктами [198, с. 41–42].

У правовій науці порівняльно-правовий метод здебільшого застосовується у разі вивчення законодавства двох чи більше однотипних або різнотипних держав [186, с. 73].

При застосуванні вказаного методу до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, досліджувалися норми законодавства, що діяло на території України раніше із чинним законодавством, а також нормативно-правовими актами інших країн світу. Застосування цього методу сприяло виявленню спільних та відмінних ознак правового регулювання провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні, зокрема, у Білорусії, Німеччині, Франції та інших країнах.

Також у дисертації був використаний один із найбільш поширених методів як загальної теорії держави і права, так і спеціальних юридичних дисциплін (зокрема цивільного процесуального права) – формально-логічний. Своє традиційне застосування формально-логічні засоби знаходять у галузі застосування і тлумачення норми права, отримання відповідної правової інформації тощо, а до певної міри – і в установленні прогалин у правовому регулюванні [198, с. 43–44].

Тому наведений вище метод був застосований для виявлення особливостей розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах: відкриття провадження у таких справах; визначення суб'єктного складу та предмета в них тощо.

Вивчення правових приписів ЦПК України, які регулюють порядок розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, дало можливість сформулювати пропозиції щодо внесення до них змін та доповнень для вдосконалення порядку розгляду і вирішення таких справ. Для визначення можливостей реалізації та ефективності запропонованих змін та доповнень до чинного цивільно-процесуального законодавства України застосовувався метод моделювання.

Окремо увагу слід спинити на методі аналогії. Оскільки більшість норм права, які регулюють порядок розгляду і вирішення справ стосуються саме позовного провадження, то лише застосовуючи метод аналогії, було можливо дослідити порядок розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як складової справ окремого провадження. Так, у ЦПК України стадії цивільного процесу докладно визначено для справ позовного провадження, тому із використанням методу аналогії було можливо виокремити ті норми права, які стосуються порядку розгляду і вирішення справ позовного провадження, але й можуть бути застосовані до справ окремого провадження. Крім того, наприклад, визначення передумов права на звернення до суду в позовному провадженні та процесуальні наслідки їх недотримання, дало можливість визначити такі передумови в окремому провадженні, а також наслідки їх недотримання.

Для вивчення окремих частин порядку розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, та узагальнення їх в єдине ціле застосовувався метод аналізу та синтезу.

Логіко-юридичний метод наукового пізнання, а також індукції було насамперед використано з метою формулювання висновків, які були зроблені під час проведення дослідження провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах. Наприклад, застосовуючи метод індукції при дослідженні справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, були зроблені висновки, які

стосуються всіх справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а також усіх справ окремого провадження.

Отже, застосування всіх вищенаведених методів наукового пізнання сприяло проведенню аналізу норм права, які регулюють порядок розгляду і вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як справ окремого провадження, правових колізій у такому регулюванні. А також дало можливість зробити науково-теоретичні висновки та висловити пропозиції до цивільного процесуального законодавства, що мають ознаки наукової новизни.

1.2 Становлення та розвиток провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, у XX–XXI ст.

Однією з гарантій утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина, яка закріплена в Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах, є право на судовий захист.

Так, згідно з ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ [77] кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [79] .

Згідно з рішенням КС України від 23 травня 2001 р. у справі № 1-17/2001 право на судовий захист належить до основних невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина та відповідно до положення ч. 2 ст. 64 Конституції України не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [168].

Водночас у ч. 2 ст. 8 Конституції України закріплено, що вона має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Таким чином, у Конституції України закріплено абсолютне право кожного на судовий захист, запровадження механізму якого покладається на нормативно-правові акти, прийняті на її основі, у яких буде ґрунтовно визначено порядок здійснення такого права.

Тому законодавець, запроваджуючи механізм права на судовий захист у цивільному процесі, передбачив у ЦПК України можливість захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом розгляду і вирішення цивільних справ у порядку позовного, наказного та окремого провадження.

При цьому підвищену увагу науковців привертає, зокрема, окреме провадження, що зумовлено особливостями розгляду і вирішення справ у порядку такого провадження. Відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 234 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Суд розглядає в порядку окремого провадження, зокрема, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Проте в законодавстві відсутнє формулювання понять як фактів, що мають юридичне значення, так і юридичних фактів. У зв'язку з визначальною роллю юридичних фактів у правому житті суспільства визначення їм намагалися дати вчені.

На думку О. А. Мельникова, юридичні факти – це такі обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення особистих або майнових прав громадян. Факти, які не зумовлюють виникнення прав або обов'язків, не є юридичними [110, с. 37]. Юридична значущість фактів, що встановлюються в

окремому провадженні, визначається нормами матеріального права (зокрема сімейного), які мають бути застосовані судом під час вирішення справи [81, с. 174].

А. М. Чувакова вважає, що юридичними фактами є реальні життєві обставини, виражені в системі спеціальних юридичних ознак (законність, обґрунтованість, здатність породжувати юридичні наслідки, конкретність, інформативність, оформленість, дієвість), які є підставою для настання юридичних наслідків [237, с. 96].

Щодо юридичних фактів у сімейному праві, то науковці вважають, що такими є конкретні життєві обставини з наявністю яких норми сімейного права пов'язують настання передбачених у них юридичних наслідків (тобто будь-яких юридичних наслідків, а не тільки виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин) [35, с. 9–10; 72, с. 9]. Юридичні наслідки закон пов'язує з фактами, які характерні для сімейного права (як-от родинні відносини, укладення шлюбу та ін.) [152, с. 5].

Варто погодитись із вищенаведеною точкою зору щодо юридичних фактів у сімейному праві. Адже, дійсно, юридичний факт у сімейному праві, який пов'язаний із правовим статусом особи як учасника сімейних відносин, може зумовити, наприклад, цивільно-правові наслідки. Так, наприклад, наявність родинних відносин між фізичними особами зумовлює право особи успадкувати майно після смерті спадкодавця.

Таким чином, юридичними фактами в сімейному праві можна вважати такі життєві обставини, які пов'язані з правовим статусом фізичної особи як учасника сімейних відносин, і на підставі норм об'єктивного права зумовлюють виникнення, зміну чи припинення будь-яких суб'єктивних прав у неї.

О. А. Явор слушно зауважує, що ціла низка юридичних фактів у сімейному праві набуває здатності виступати підставою для настання відповідних юридичних наслідків тільки після проходження процедури державної реєстрації. Це, зокрема, такі юридичні факти, як укладення шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення та ін. [249, с. 73].

Також науковець наголошує, що у функціональному аспекті за юридичними фактами визнається роль «важелів», що зрушують норми об'єктивного права до дії, виступають умовами, які забезпечують можливість виникнення, зміни та припинення правовідносин. Таке базове розуміння має бути покладено в основу визначення юридичних фактів для цілей нормативно-правового й індивідуально-правового врегулювання сімейних відносин, а також вивчення закономірностей їх розвитку на науковому рівні [248, с. 603].

Водночас необхідно повторно наголосити, що в ЦПК України передбачений порядок розгляду судом справ про встановлення саме фактів, що мають юридичне значення. Отже, виникає питання чи можна ототожнювати юридичні факти із фактами, що мають юридичне значення, та які саме факти встановлює суд у порядку окремого провадження.

На думку Т. Ц. Кашперської, поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав, інтересів та обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення [70, с. 34–35].

Однак можна не погодитися з таким твердженням науковця. Так, сам законодавець у ч. 1 ст. 234 ЦПК України визначає, яку роль мають відігравати встановлювані в окремому провадженні факти – їхнє встановлення рішенням суду повинно мати значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. І законодавець у цьому разі є послідовним та в п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України вимагає від заявника, який просить встановити факт, що має юридичне значення, вказати в заяві мету його встановлення, тобто довести, що факт, який він просить встановити, має саме для нього юридичне значення та забезпечить охорону його інтересів шляхом створення умов для здійснення суб'єктивних прав на підставі рішення суду.

Таким чином, можна говорити про те, що поняття «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення» не є тотожними. Поняття «юридичні

факти» є родовим щодо видового поняття «факти, що мають юридичне значення», оскільки фактами, що мають юридичне значення, є лише ті юридичні факти, які можуть бути встановлені судом у порядку окремого провадження в цивільному судочинстві.

І, відповідно, фактами, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є юридичні факти в сімейному праві, які можуть бути встановлені судом у порядку окремого провадження в цивільному судочинстві.

Із переліку справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, закріпленого законодавцем у ч. 1 ст. 256 ЦПК України, можна виокремити ті, які мають юридичне значення саме в сімейних відносинах. Зокрема, у порядку окремого провадження суд розглядає справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами; перебування фізичної особи на утриманні (йдеться лише про учасників сімейних відносин); реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. п. 1, 2, 4, 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України відповідно). Указані категорії справ відображені й у проекті ЦПК України – п. п. 1, 2, 4 та 5 ст. 316 цього проекту.

До цього переліку Т. Ц. Кашперська також долучає справи про встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) [70, с. 47]. Однак видається, що суд встановлюючи або відмовляючи у встановленні такого факту, не пов'язує його саме із сімейно-правовими відносинами.

Встановлення факту родинних відносин між фізичними особами.
Насамперед, слід зазначити, що згідно з теоріями європейських авторів сім'я не є початковим і першим із кровних союзів: до утворення сімейного союзу суспільство жило в родовому і навіть племінному кровному союзі, у якому не було індивідуального шлюбу не тільки моногамного, але і полігамного. Надалі в історичному розвитку настає друга форма кровних союзів – материнське право, яка змінюється третьою формою – індивідуальним шлюбом [8, с. 45].

Зв'язок, який поєднує родичів, є фізіологічним, адже йому притаманна єдність крові й спадкових рис; етичним, що пов'язано із усвідомленням спільності

і взаємної прив'язаності; юридичним, адже наявність родинних відносин обумовлює певні юридичні наслідки. Однак, як зазначено вище, сила родинних зв'язків, яка мала суттєве значення в первісному суспільстві, поступово послаблювалася у зв'язку з посиленням індивідуалізму та відокремленості сім'ї у вузькому значенні слова [30, с. 130–131].

Таким чином, хоча законодавче визначення поняття спорідненості (родинних відносин) відсутнє, утім, спираючись на викладені вище її ознаки, видається за можливе визначити спорідненість (родинні відносини) як кровний зв'язок між фізичними особами, який у передбаченому законом порядку зумовлює виникнення, зміну чи припинення в них прав та обов'язків.

Водночас у СК України [187] було здійснено спробу законодавчо закріпити поняття сім'ї. Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 цього Кодексу сім'я є первинним та основним осередком суспільства, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Однак у ч. 4 цієї статті, як влучно зазначає Є. О. Харитонов, ідеться вже про підстави створення сім'ї в юридичному значенні [220, с. 297], ними є шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства. Тому вимоги, що висуваються до сім'ї, містяться як у межах дії правових норм, так і значною мірою охоплюються моральними правилами [129, с. 31].

Підсумовуючи викладене, порівнявши поняття родини та сім'ї, наведені ознаки та підстави виникнення, можна зробити висновок, що сім'я є ширшим за спорідненість (родинні відносини) поняттям, адже однією з правових підстав створення сім'ї є кровна спорідненість. Водночас як фізичні особи, які складають сім'ю, так і фізичні особи, пов'язані кровним спорідненням, наділяються в передбаченому законом порядку взаємними правами та обов'язками. При цьому особам, пов'язаним кровним спорідненням, не обов'язково проживати разом та бути пов'язаними спільним побутом для наділення відповідними правами та обов'язками.

Однак, здійснюючи дослідження вищезазначеної категорії фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, варто розмежовувати норми сімейного (матеріального) та цивільно-процесуального права, що регулюють порядок встановлення таких фактів у межах окремого провадження. Як наслідок, предметом цього дисертаційного дослідження є насамперед цивільно-процесуальний аспект встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

Наприклад, очевидно, що родинні відносини між фізичними особами (як складова сімейних відносин) існували ще за часів первісного суспільства та з появою держави регулювалися нормами сімейного (матеріального) права. Так, приміром, у Зводі законів царської Росії 1914 р. було визначено поняття родинного союзу і деякі права та обов'язки, пов'язані зі спільністю походження між фізичними особами [30, с. 130, 133–134].

Проте, як зазначає М. М. Ясинок, ще за часів дії Руської Правди судом був «свій мир», тобто громада, де вирішувалися питання не лише спірних розсудів, а й безспірних, але до їх складу належало лише усиновлення та призначення опіки над малолітніми та психічно хворими. Усі наступні нормативно-правові акти: «Судебник» Іоана Грозного 1497 р., Указ від 21 лютого 1697 р. «Про скасування в судних справах очних ставок, про бутті замість оних расспросу і розшуку, про свідках, про відвід оних, про присягу, про покарання лжесвідків і про митних грошах», Військовий Статут Петра I, «Коротке зображення процесів або судових тяжб» 1716 р. – фактично поєднували в собі цивільний та кримінальний судові процеси, надаючи перевагу останньому. Питанню же безспірного порядку в цивільному судочинстві того періоду уваги не приділялося [256, с.15].

У 1864 р. в Російській імперії, до складу якої входила частина українських земель, відбулася судова реформа – цивільне процесуальне право набуло самостійності й було прийнято Статут цивільного судочинства Росії, який у 1866 р. доповнено Книгою IV «Судочинство охоронне». Таке рішення мотивувалося тим, що необхідно було визначити, крім спірного (позовного) порядку судочинства і правила неспірного або охоронного порядку, до якого

належали справи про: виклик спадкоємців померлої особи та охорону його маєтку; поділ спадщини; уведення у володіння нерухомим майном; викуп родового майна; про засвідчення в безвісній відсутності; про узаконення дітей; про усиновлення та ін. [81, с. 13–14; 195]. Однак до охоронного судочинства не були віднесені справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами.

У свою чергу, на території західноукраїнських земель на той час діяв Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 р. Провадження в судах першої інстанції містилося в другому розділі цього Статуту, де в п'ятій частині вказаного розділу йшлося про «Особливі провадження». До цього провадження належали справи про вексельні права; позови, що випливають із договорів найму; позови про відшкодування за збитки, завдані чинами судового відомства, а також провадження в третейському суді та наказне провадження [256, с. 15]. Проте до особливого провадження також не були віднесені справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами.

Варто зазначити, що М. І. Луцький, досліджуючи правову систему Західноукраїнської Народної Республіки, зауважив, що дієвість австрійського цивільно-процесуального законодавства зумовила його рецепцію. Система національного українського судочинства впродовж 1918–1919 рр. будувалася саме на принципах і нормах ЦПК Австро-Угорщини 1895 р. [107, с. 34]. Отже, і на території Західноукраїнської Народної Республіки під час її існування справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами не були віднесені до справ окремого (особливого) провадження.

Таким чином, встановлення факту родинних відносин між фізичними особами в порядку окремого провадження не було передбачено в цивільному процесуальному законодавстві, яке діяло на території українських земель, до ХХ ст.

Так, у ЦПК Української РСР 1924 року законодавець уперше закріпив перелік справ окремого провадження (ст. 191), відносячи до таких справ, зокрема, справи про встановлення обставин, від наявності яких залежить виникнення

публічних прав громадян [256, с. 17–18]. У подальшому у ст. 239 ЦПК Української РСР 1929 р. [229, с. 59–61] був також визначений перелік справ про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян у порядку окремого судочинства (провадження), у якому факт родинних відносин між фізичними особами був відсутній. Указаний перелік був невичерпним, адже відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 239 цього Кодексу до справ про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян, також належали й справи про встановлення інших обставин, не зазначених у ч. 2 ст. 239 ЦПК Української РСР 1929 р., але якщо суд міг їх засвідчити на підставі спеціальних законів.

Як влучно зазначає С. Н. Абрамов з приводу вищенаведеного нормативно-правового акту, у ЦПК Української РСР 1929 р. було встановлено два суттєвих обмеження. По-перше, судом могли бути встановлені такі обставини, від яких залежить виникнення лише так званих публічних прав громадян. По-друге, судом могли бути встановлені факти лише в тих випадках, коли про це спеціально вказано в законі, а оскільки спеціальна вказівка в законі зустрічалася вкрай рідко, то сфера застосування переліку, закріпленого в ЦПК Української РСР 1929 р., обмежувалася тими випадками, які вказані в самому ЦПК [3, с. 14].

Тим не менш, слід наголосити, що в цивільних процесуальних кодексах усіх інших союзних республік (крім Грузинської та Молдавської) вказівки про порядок розгляду справ про встановлення обставин, від яких залежить виникнення хоча б і публічних прав громадян, були відсутні взагалі.

Тому, у зв'язку із зазначеним вище, Пленум ВС СРСР постановив, що до справ, що підлягають розглядові суду як справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян, належать, зокрема, справи про встановлення родинних відносин осіб, належних до кола спадкоємців за законом, а також про встановлення факту перебування особи на утриманні спадкоємця; справи про встановлення факту усиновлення після смерті усиновленого або усиновителя, якщо під час їх життя усиновлення не було оформлено належним чином; справи про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, якщо ці відносини виникли

до 08 липня 1944 р. і не можуть бути оформлені згідно зі ст. 19 Указу Президії ВР СРСР від 8 липня 1944 р. [184, с. 383–386] через смерть або внаслідок пропажі без вісті однієї з осіб, які перебували в таких відносинах (п. 2 Постанови Пленуму ВС СРСР «Про порядок судового встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих або майнових прав громадян» від 29 червня 1945 р. № 9/8/V (далі – Постанова Пленуму ВС СРСР від 29 червня 1945 р. № 9/8/V) [229, с. 141–142]. Вищенаведений перелік справ не був вичерпний.

Положення, що справи про встановлення факту родинних відносин, належних до кола спадкоємців за законом, є складовою справ про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян, було збережено і в п. 3 Постанови Пленуму ВС СРСР «Про судову практику по справам про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих або майнових прав громадян» від 07 травня 1954 р. № 3 (далі – Постанова Пленуму ВС СРСР від 07 травня 1954 р. № 3 [133]).

Аналізуючи вищевикладені положення законодавства Української РСР та судової практики СРСР, слід констатувати наявність правової колізії. Видається, що оскільки положення вищезазначених постанов Пленуму ВС СРСР розширювали права громадян порівняно із діючим на той час ЦПК Української РСР, а також застосовувалися судами всіх інших союзних республік під час здійснення судочинства, то, починаючи з 29 червня 1945 р., суди Української РСР могли встановлювати факт родинних відносин між фізичними особами, належними до кола спадкоємців, на підставі вищевказаних постанов Пленуму ВС СРСР.

У подальшому лише в п. 4 ст. 256 ЦПК Української РСР 1963 р. [230] було вказано, що суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. А згідно з п. 1 ч. 1 ст. 273 цього ЦПК до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення,

розглядуваних судом, було віднесено і справи про встановлення родинних відносин громадян.

Факт родинних відносин між фізичними особами здебільшого підтверджувався документами, виданими органами ЗАГСу, які у своїй роботі керувалися Інструкцією про порядок реєстрації актів громадянського стану в Українській РСР (затверджена Міністром юстиції Української РСР 12 листопада 1970 р.) [76, с. 158–175], Положенням про відділ запису актів громадянського стану (ЗАГСу) виконавчого комітету районної ради депутатів трудящих та Положенням про відділ запису актів громадянського стану (ЗАГСу) виконавчого комітету міської, районної в місті ради депутатів трудящих (затверджені постановою РМ Української РСР від 31 травня 1974 р. № 303 [76, с. 152–157]), Основними положеннями, що визначають порядок зміни, відновлення й анулювання записів актів громадянського стану, порядок і строки зберігання актових книг (затверджені Постановою РМ СРСР від 10 грудня 1976 р. № 1007 [189, с.17–29]) та ін.

До того ж, якщо особа зверталася до суду із заявою про встановлення факту родинних відносин з метою отримання пенсії, то суди в цьому разі також керувалися Положенням про порядок призначення і виплати державних пенсій, затвердженим постановою РМ СРСР від 04 серпня 1956 р. № 1044, а потім від 03 серпня 1972 р. № 590 [141] та Положенням про порядок призначення і виплати пенсій членам колгоспів, затвердженим постановою РМ СРСР від 17 жовтня 1964 р. № 859 [142].

Нині суди розглядають справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами на підставі п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України.

Встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні.
Досліджуючи справи про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні, насамперед необхідно наголосити, що йдеться лише про ті справи, де особами, які беруть участь у справі, є учасники саме сімейних відносин.

Варто зазначити, що історична генеза порядку встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні відбувалася подібно до справ про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами.

Так, лише в п. 2 Постанови Пленуму ВС СРСР від 29 червня 1945 р. № 9/8/V [229, с. 141] зазначалося, що до справ, що підлягають розглядові судом як справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян, належать справи про встановлення факту перебування на утриманні спадкоємця.

А відповідно до п. 3 Постанови Пленуму ВС СРСР від 07 травня 1954 р. № 3 [133] до таких справ уже було віднесено всі справи про встановлення факту перебування особи на утриманні.

І лише в п. 2 ч. 1 ст. 273 ЦПК Української РСР 1963 р. до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядуваних судом, було віднесено справи про встановлення факту перебування громадянина на утриманні.

Так, непрацездатним членам сім'ї робітника, службовця або пенсіонера, які перебували на його утриманні, надавалося право на отримання пенсії у зв'язку із втратою годувальника (ст. 28 Закону про державні пенсії від 14 липня 1956 р., п. 60 Положення про порядок призначення і виплати державних пенсій, затвердженого постановою РМ СРСР від 04 серпня 1956 р. № 1044) [44, с. 6].

Норма права, що право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника виникає лише в тих непрацездатних утриманців, які були членами сім'ї померлого, збереглася і в п. 60 Положення про порядок призначення і виплати державних пенсій, затвердженого постановою РМ СРСР від 03 серпня 1972 р. № 590, яке було затверджене на зміну вищезазначеного Положення.

Утім, відповідно до ст. 531 ЦК Української РСР 1963 р. [224] до числа спадкоємців по закону належали непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого не менше одного року до його смерті. Тобто сімейні відносини між спадкодавцем і утриманцем не мали значення для виникнення в останнього спадкових прав, тому не є предметом розгляду цього дисертаційного дослідження.

Нині суди розглядають справи про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні на підставі п. 2 ч. 1 ст. 256 ЦПК України.

Встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення:

1) встановлення факту реєстрації шлюбу

Відповідно до ч. ч. 1, 3 ст. 21 СК України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі ДРАЦСу. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки й чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів ДРАЦСу.

У свою чергу, згідно з п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України в порядку окремого провадження суд розглядає справи про встановлення факту саме реєстрації шлюбу.

Тобто, якщо в органах ДРАЦСу не зберігся запис про реєстрацію шлюбу чи відмовлено в його відновленні або ж він може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту такої реєстрації, то особа має право звернутися до суду із заявою про встановлення відповідного факту в порядку окремого провадження, але лише, якщо встановлення факту реєстрації шлюбу має юридичне значення для особи, тобто від нього залежить виникнення, зміна або припинення її особистих немайнових чи майнових прав.

Таким чином, докладному аналізу підлягає генеза правового регулювання реєстрації шлюбу саме державними органами.

Адже в дохристиянській Русі шлюб регулювався звичаєвим правом та язичеськими обрядами і вважався звичайною майновою угодою, що вільно укладалася та розривалася. Після надання церкві із запровадженням християнства на Київській Русі монопольного права регулювання шлюбних відносин, на Русі почали формуватися норми вітчизняного шлюбного права [8, с. 45, 46]. Оскільки, як указує О. І. Сафончик, християнство було взято з Візантії, чисєю метрополією стала російська церква, то на території Російських земель були введені візантійські норми шлюбного права, а головним збірником законів стала Кормча книга [183, с. 279].

Однак Б. В. Совенко з цього приводу зазначає, що християнська форма шлюбу не сприймалася населенням аж до XVI ст. – укладався цивільний (громадянський) шлюб, заснований на народних звичаях [191, с. 97]. І лише у XVI ст. питання укладення шлюбу потрапило під повний контроль церкви і тільки вінчання породжувало правові наслідки як перед церквою, так і перед державою [37, с. 59–61].

Водночас варто наголосити, що вже реформи Петра I започаткували новий період в історії шлюбних відносин, який умовно можна назвати державно-церковним (прерогативу регулювання їх перебрала на себе держава), на відміну від попереднього – церковно-державного (X–XVII ст.). Так, перш ніж укласти шлюб, потрібно було виконати низку умов, які робили шлюб легальним (указ Петра I від 03 квітня 1702 р.). Подальші реформи царя привели до того, що релігійне розуміння шлюбу перетворилося на принцип законодавства. Імператриця Єлизавета Петрівна в 1744 р. відновила церковне заручення, проте надалі царським самодержавством було видано низку указів, які регламентували шлюбні відносини. Отже, в XVIII ст. основним джерелом шлюбного права була не лише Кормча книга, а й постанови Синоду (найвищий орган управління Російської православної церкви) та укази імператорів, які втручалися і коригували канонічне право з огляду на державні інтереси. Церква перетворилася на звичайний департамент, а духовенство – на чиновників [124, с. 38, 41–42, 44]. Таким чином, як зазначає М. К. Цатурова, у XVI–XVIII ст. почало з'являтися світське законодавство, яке регулювало важливі інститути сімейного права і розпочався процес заміни церковного законодавства світським, тому сімейні відносини перебували у сфері подвійного регулювання. Однак світські закони нерідко залишалися тільки на папері через те, що їх реалізація покладалася на церкву, яка не завжди схвалювала нововведення державної влади [222]. Подібну точку зору висловлює і В. В. Ластовський, зазначаючи, що державне право Росії синодального періоду (1721–1917 рр.) поглинало церковне право, перетворюючи його на власну складову [89, с. 23].

Отже, дослідивши засади законодавчого регулювання та думки вчених, можна стверджувати, що фактично до XVI ст. порядок шлюбу регулювався звичаєвим правом, із XVI по XVIII ст. на території українських земель, які входили до складу Російської імперії, порядок укладення шлюбу регулювався здебільшого нормами церковного права. Надалі шлюбні правовідносини регулювалися нормами як церковного, так і світського права, а з початку XX ст. – тільки світського права.

Однак, як указує М. О. Німак, дещо по-іншому вирішувалися питання розгляду та вирішення справ, що виникають із шлюбних правовідносин, на західноукраїнських землях під час їх перебування у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. – початку XX ст. Так, під час правління австрійської імператриці Марії-Терези церква здійснювала законодавчу та судову владу над подружжям, а державні закони визначали лише цивільні наслідки шлюбу. Проте вже Йосиф II поступово передав шлюбні справи до відання держави, а згодом подружнім патентом від 16 січня 1783 р. оголосив самостійним ціле подружнє право, згідно з яким усі шлюбні справи належали до компетенції держави. Із деякими незначними змінами цей патент увійшов до ЦК Австрії 1786 р., а пізніше до ЦК Галичини 1797 р., а відтак як Глава II, до ЦК 1811 р., що діяв на території Галичини [117, с. 40–41].

Крім того, досліджуючи рецепцію норм австрійського цивільного законодавства у правовій системі Західноукраїнської Народної Республіки, М. І. Луцький зазначає, що Австрійський цивільний кодекс 1811 р. діяв на території як Галичини, так і Буковини, й особлива увага в ньому приділялася сімейному праву. У цьому кодексі зберігся церковний шлюб [106, с. 79, 80].

Артикулом X конкордату між Папою Римським Пієм IX та цісарем Францом Йосифом I 1855 р. було постановлено, що шлюбні справи належать до компетенції церковного суду, а лише цивільні наслідки шлюбу – до компетенції державного суду. Але вже Законом «Про подружжя» від 25 травня 1868 р. справи, що виникають із шлюбних правовідносин, були віднесені до компетенції держави [117, с. 41].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що в період з кінця XVIII ст. і до початку XX ст. на території західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії держава мала суттєвіший вплив на шлюбні правовідносини, ніж церква порівняно з українськими землями, які входили до складу Російської імперії.

Початок становлення державної регламентації шлюбно-сімейних правовідносин у радянській Україні простежується з моменту впровадження громадянської реєстрації [90, с. 11].

Так, Рада Народних Комісарів Української РСР 20 лютого 1919 року прийняла відповідні декрети «Про організацію відділів записів актів громадянського стану» та «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану».

Відповідно до цих декретів держава визнавала обов'язковим лише цивільний шлюб, церковний шлюб визнавався особистою справою подружжя. Допускалась єдина форма укладення цивільного шлюбу – реєстрація його в органах ЗАГСу [30, с. 116].

Усім духовним установам, яким була раніше підвідомча реєстрація шлюбу, декретом «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану» передбачалося негайно здати відповідні книги записів у місцеві відділи ЗАГСу. Порядок створення цих відділів і регламентація їх діяльності визначалася зазначеним декретом «Про організацію відділів записів актів громадянського стану» [108, с. 7].

Відповідно до примітки 3 декрету «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану» церковні та релігійні шлюби, укладені до видання цього декрету, з додержанням умов і форми, передбачених у ст. ст. 3, 5, 12, 20, 31 або 90 законів цивільних, що діяли раніше (продовження зводу законів т. 10, ч. 1, вид. 1914 р.), мали силу зареєстрованих цивільних шлюбів [221, с. 109–110].

Крім того, цим декретом на території радянської України були введені книги актів громадянського стану. У результаті цього зареєстрований після

20 лютого 1919 р. церковний шлюб не породжував юридичних наслідків і факт його реєстрації не встановлювався.

Таким чином, починаючи з 1919 р. (за деякими винятками), укладення шлюбу зумовлювало виникнення в осіб прав та обов'язків подружжя лише в разі його державної реєстрації. Науковці не дійшли одностайних висновків в оцінці зазначеного правового явища. Наприклад, на думку Т. О. Лахач, державна регламентація шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні 1920–1930-х рр. виявилася протиприродним, негативним явищем у практиці відносин між інститутами держави і сім'ї [90, с. 13].

Однак видається за необхідне не погодитися із наведеною позицією, «адже покликанням релігійних інституцій є опіка душевним та духовним станом індивіда, водночас як держава шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів зобов'язана надавати своєму громадянину можливість розпоряджатися отриманими суб'єктивними правами на власний розсуд» [95, с. 259]. Як влучно зазначає А. Б. Райчук, необхідно дотримуватися принципів розвитку законодавства в гармонійному поєднанні з розвитком суспільних відносин. Якщо законодавець запропонує зміни, до яких суспільство ще не готове, такі положення ним не будуть сприйняті. Якщо ж законодавець відставатиме від розвитку суспільних відносин, регулювання таких відносин буде неефективним [150, с. 135]. Так, «надаючи тій чи іншій життєвій обставині статусу юридичного факту, право може стимулювати поширення суспільно схвалюваної поведінки, виключати утискання прав і законних інтересів учасників суспільних відносин, перешкоджати поширенню і укоріненню негативної поведінки членів сім'ї» [250, с. 237]. На підставі викладеного видається, що запровадження державної реєстрації шлюбу дало можливість, по-перше, остаточно вилучити з-під контролю церкви шлюбні правовідносини; по-друге, більш ефективно захистити інтереси не лише держави, а й подружжя та їхніх дітей [96, с. 40].

Наступним важливим етапом регулювання питання реєстрації шлюбу було прийняття нормативно-правового акту, який би системно регулював зазначені

відносини. Уже на початку 1920-х рр. Народний комісаріат юстиції Української РСР почав широку підготовчу роботу з прийняття відповідного кодексу.

Як зазначають науковці, під час обговорення «Основних положень» і наступних проектів кодексу найбільш гостра дискусія розгорнулася, головним чином, з питання про правові наслідки шлюбу та обов'язковість його реєстрації, а, відповідно, і з питання про допустимість фактичних шлюбних відносин. У проекті кодексу (ст. 128) допускалося судове визнання фактичних шлюбних відносин у разі, якщо він тривав не менше двох років, або ж якщо в результаті фактичного спільного проживання народились діти.

Однак, питання про форму шлюбу інакше вирішилося в кінцевому варіанті проекту сімейного кодексу Української РСР, а саме: шлюб підлягав реєстрації в органах ЗАГСу. Тільки реєстрація шлюбу в органах ЗАГСу була безспірним, до спростування судом, доказом наявності шлюбу [108, с. 22–24; 23, с. 55].

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану був затверджений 31 травня 1926 року третьою сесією Центрального Виконавчого комітету Української РСР, а 01 вересня цього ж року вступив у дію. Текст цього Кодексу був опублікований у Зібранні узаконень Української РСР у 1926 р., № 67–69, ст. 440 [73].

Як зазначалося вище, у ст. 105 цього Кодексу було закріплено, що шлюб підлягає реєстрації в органах ЗАГСу. Тільки зареєстрований шлюб породжував права й обов'язки подружжя, передбачені цим Кодексом та іншими законами.

Таким чином, починаючи з Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану Української РСР 1926 р. і надалі в КпШС Української РСР 1969 р. [75] та СК України 2002 року, було закріплено, що лише шлюб, зареєстрований відповідними державними органами, породжує в осіб права та обов'язки подружжя. Як наслідок, встановленню в судовому порядку підлягав та підлягає факт власне реєстрації шлюбу, а не його укладення. Отже, оскільки укладення шлюбу за відсутності його реєстрації не породжувало та не породжує подружніх та інших прав, то, відповідно, встановлення факту укладення такого шлюбу не може мати юридичного значення для особи, тобто від нього не

залежить виникнення, зміна або припинення її особистих немайнових чи майнових прав.

Як уже зазначалося, у ЦПК Української РСР 1924 та 1929 рр. були передбачені справи окремого провадження, зокрема, про встановлення обставин, від наявності яких залежить виникнення публічних прав громадян. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 239 ЦПК Української РСР 1929 р. до справ про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян, належали справи про встановлення, зокрема, фактів одруження.

У ч. 2 ст. 1 та ч. 4 ст. 4 Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік [49] було передбачено, що судам підвідомчі справи окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, які мають юридичне значення (без деталізації таких справ). І лише у п. 4 ч. 1 ст. 273 ЦПК Української РСР 1963 р. було закріплено, що суд розглядає справи про встановлення факту реєстрації шлюбу та, відповідно, главою 37 цього Кодексу врегульовано порядок розгляду та вирішення таких справ.

У контексті дослідження цього питання теж варто зазначити, що порядок розгляду та вирішення таких справ регулювався також постановами Пленумів ВС.

Так, у постанові Пленуму ВС СРСР від 29 червня 1945 р. № 9/8/V [229, с. 141–142] було зазначено, що у зв'язку з тим, що в цивільних процесуальних кодексах союзних республік (за винятком ЦПК Української РСР, Грузинської РСР і Молдавської РСР) немає прямих вказівок про порядок розгляду справ про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих або майнових прав громадян, – у судовій практиці виникло питання про підсудність таких справ судам і порядок їх розгляду. Як зазначено вище в цій постанові було визначено перелік справ про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих або майнових прав громадян (у тому числі в сімейних відносинах), підсудність таких справ, вимоги до заяви про встановлення одного із названих фактів. У вказаній постанові містилися положення і про те, якщо під час розгляду справи виникне спір про право, то суд припиняє подальший розгляд справи порядком окремого

провадження, а також, що ухвала суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах ЗАГСу або підлягає оформленню в нотаріальних органах не замінює собою документів, виданих цими органами, але є тільки підставою для одержання цих документів. Зауважимо, що такі положення знайшли своє відображення й у чинному ЦПК України.

Ця постанова Пленуму ВС СРСР втратила свою чинність у зв'язку із прийняттям постанови Пленуму ВС СРСР від 07 травня 1954 р. № 3 [133]. Указана постанова за своїм змістом була подібною до постанови 29 червня 1945 р. № 9/8/V. Але, наприклад, до переліку справ про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих або майнових прав громадян уже було долучено справи про встановлення факту реєстрації усиновлення, шлюбу, розлучення. Також у вказаній постанові були передбачені дії суду, які він зобов'язаний вчинити в порядку попередньої підготовки таких справ до судового розгляду.

Надалі питання про встановлення факту реєстрації шлюбу регулювалося Постановами Пленуму ВС СРСР від 25 лютого 1966 р. № 2 [76, с. 109–111] та ВС України від 31 березня 1995 р. №5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [139, с. 264–271] (далі – Постанова Пленуму ВС СРСР від 25 лютого 1966 р. № 2 та Постанова Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5, відповідно), які вже були прийняті після законодавчого закріплення в ЦПК порядку розгляду та вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема, у сімейних відносинах. У вказаних постановах ідеться про найбільш складні питання, які виникають під час розгляду таких справ.

Слід також зауважити, що в ухвалі ВС СРСР було передбачено, якщо шлюб між особами було зареєстровано на тимчасово окупованій території і він не суперечив законодавству про шлюб, сім'ю та опіку відповідної радянської республіки, то така реєстрація шлюбу породжувала юридичні наслідки [196, с. 39–40].

Таким чином, варто відзначити, що як матеріальні, так і процесуальні норми права, а також правозастосовна практика попередніх часів, які стосувалися реєстрації шлюбу, були послідовними щодо необхідності реєстрації шлюбу та порядку встановлення факту саме його реєстрації. При цьому прогалини процесуального законодавства у разі необхідності усувалися постановами Пленумів ВС.

Нині порядок розгляду судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, передбачено в ЦПК України в главі 6 розділу IV. Зокрема, як зазначалось вище, у п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України закріплено, що суд розглядає справи про встановлення факту реєстрації шлюбу.

2) встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу

Як уже зазначалося, 20 лютого 1919 р. було прийнято декрети «Про організацію відділів записів актів громадянського стану», «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану» та «Про розлучення».

У Декреті «Про розлучення» відмінялася церковна процедура розлучення, шлюб розривався внаслідок прохання про це обох або хоча б одного з подружжя (п. 1). Згідно зі ст. 2, 7 цього Декрету прохання про розлучення повинні були подаватися в місцеві підвідділи ЗАГСу [190, с. 170–171].

У Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану Української РСР 1926 р. було скасовано судовий порядок розлучення, а, як наслідок, заяви про розірвання шлюбу розглядалися органами ЗАГСу.

Однак уведення такої спрощеної процедури розірвання шлюбу призвело до того, що особи легковажно ставилися до своїх сімейних обов'язків, унаслідок чого кількість розлучень стрімко зростала. Тому 08 липня 1944 р. був прийнятий Указ Президії ВР СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордену «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства», відповідно до п. 23 якого було встановлено, що розлучення проводилося через суд [74, с. 46–47].

Новий КпШС Української РСР був прийнятий 20 червня 1969 року, згідно зі ст. 39 якого розірвання шлюбу проводилося в судовому порядку, а в разі наявності взаємної згоди на розірвання шлюбу подружжя, яке не має малолітніх дітей та розірвання шлюбу з особами безвісно відсутніми, недієздатними внаслідок душевної хвороби чи недоумства або засудженими до позбавлення волі – в органах ЗАГСу.

У чинному СК України передбачено, що орган ДРАЦСу розриває шлюб за заявою подружжя, яке не має дітей та за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя визнаний безвісно відсутнім або недієздатним (ст. ст. 106, 107). А в судовому порядку розривається шлюб за спільною заявою подружжя, яке має дітей або за позовом одного з подружжя (ст. ст. 109, 110).

Щодо генези встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу, то відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 239 ЦПК Української РСР 1929 р. до справ про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян, належали також справи про встановлення факту розлучення.

Але лише у п. 4 ч. 1 ст. 273 ЦПК Української РСР 1963 р. було закріплено законодавчо, що суд розглядає справи про встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу та, відповідно, главою 37 цього Кодексу врегульовано порядок розгляду та вирішення таких справ.

На даний час у п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України закріплено, що суд розглядає, зокрема, справи про встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу.

3) встановлення факту реєстрації усиновлення

Після повалення царського режиму і до прийняття Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти цивільного стану Української РСР 1926 р. правового регулювання усиновлення не існувало, усиновлювачі брали дітей у сім'ю, приписували їх до себе і вважали своїми дітьми, тобто, з 1918 по 1926 р. закон не допускав реєстрації усиновлення. Відбувалося так зване фактичне усиновлення, яке не породжувало прав і обов'язків, передбачених у разі законного усиновлення [30, с. 361].

І лише у главі 5 Кодексу про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР 1926 р. був установлений порядок усиновлення.

Так, відповідно до ст. ст. 41, 42 цього Кодексу усиновлення проводилося за проханням усиновлювачів органами опіки і піклування та підлягало обов'язковій реєстрації в загальному порядку реєстрації актів громадянського стану.

А відповідно до ст. 47 зазначеного Кодексу, якщо до видання цього Кодексу неповнолітній був прийнятий в сім'ю як член сім'ї, але це усиновлення у зв'язку із відсутністю до цих пір узаконень про усиновлення не було зареєстровано, усиновлювачу надавалося право протягом шестимісячного строку з дня видання цього Кодексу строку здійснити це усиновлення в установленому порядку, із вказівкою часу фактичного усиновлення.

Після спливу цього строку усиновлення дітей цими усиновлювачами проводилося в загальному порядку.

Органам опіки і піклування надавалося право пропонувати особам, здійснившим усиновлення до видання цього Кодексу, провести реєстрацію усиновлення.

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що правові приписи, закріплені у ст. 47 цього Кодексу, позбавили суд права встановлювати факт усиновлення, здійсненого повз процедуру його реєстрації як до, так і після 1926 р.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 239 ЦПК Української РСР 1929 р. до справ про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян, належали справи про встановлення фактів народження, одруження, розлучення, смерті або іншого факту, який треба записати в книгах ЗАГСу у випадках, зазначених в Положенні про реєстрацію актів громадянського стану.

А відповідно до п. 2 Постанови Пленуму ВС СРСР від 29 червня 1945 р. 9/8/V [229, с. 141–142] до справ, які підлягають розглядові судом як справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян, належали, зокрема, справи про встановлення факту усиновлення після смерті усиновленого або усиновителя, якщо під час їх життя усиновлення не було оформлено належним чином. Тобто,

навіть якщо усиновлення не було належним чином здійснено в зазначеному випадку, то факт усиновлення міг бути встановлений у судовому порядку.

Положення, що справи про встановлення факту реєстрації усиновлення є складовою справ про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян, було збережено і в п. 3 Постанови Пленуму ВС СРСР від 07 травня 1954 р. № 3 [133].

Однак у п. 5 цієї Постанови Пленуму ВС СРСР було закріплено, що справи про встановлення факту усиновлення після смерті усиновленого або усиновлювача, якщо за життя усиновлення не було оформлено належним чином, не можуть прийматися судом до розгляду.

Після цього суди протягом довгого часу відмовляли у прийнятті заяви про встановлення факту усиновлення, навіть якщо воно відбулось до 1926 р., у тому числі й до революції, аж до 1995 р., коли була прийнята Постанова Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5, де в п. 10 зазначено, що відповідно до п. 4 ст. 273 ЦПК суди можуть встановлювати факти реєстрації усиновлення (удочеріння), шлюбу, розлучення, народження і смерті, якщо в органах реєстрації актів цивільного стану не збереглися відповідні записи, або відмовлено в їх відновленні, або вони можуть бути відновлені на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту цивільного стану [139, с. 268].

При цьому, оскільки реєстрація усиновлення (удочеріння) була введена в Україні з березня 1926 р., а норми її проведення виключені з КпШС Законом України від 23 липня 1992 р., судом за наявності доказів може бути встановлений факт усиновлення (удочеріння) за час, коли реєстрація не проводилася [30, с. 363].

Водночас необхідно звернути увагу на те, що слід відрізняти встановлення в порядку окремого провадження факту усиновлення, здійсненого без його реєстрації, та встановлення факту реєстрації усиновлення. Так, видається, що жодних застережень відносно встановлення саме факту реєстрації усиновлення не було і такий факт міг бути встановлений в порядку окремого провадження, починаючи з 1926 р.

У подальшому після прийняття КпШС Української РСР 1969 р. та внесення змін до нього порядок усиновлення неодноразово змінювався, але в чинному СК України передбачено судовий порядок усиновлення (ст. ст. 223–225 СК України). Судовий порядок усиновлення закріплений і у ЦПК України (розділ IV, глава 5), а на підставі п. 4 ч. 2 ст. 256 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту саме реєстрації усиновлення.

Утім варто розрізняти порядок здійснення усиновлення та його реєстрації. Порядок реєстрації усиновлення регулюється Законом України від 01 липня 2010 р. № 2398-VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [50], Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 (далі – Правила від 18 жовтня 2000 року № 52/5) [113] та Правилами внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5 (далі – Правила від 12 січня 2011 р. № 96/5) [112].

Встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Як указує З. В. Ромовська, в Україні шлюб, який засновувався лише на народних весільних звичаях, побутував майже до XVI ст. як явище нормальне. Починаючи з XVI–XVII ст. церква взяла під свій контроль шлюбні відносини, і, як наслідок, засуджувала і забороняла життя жінки та чоловіка без шлюбу. Життя без вінчання в українському народі називалося життям «на віру» або життям «на совість». Це словосполучення означало те, що співжиття жінки та чоловіка у такому разі засновувалося лише на взаємному довірі. Однак життя «на віру» не створювало для жінки та чоловіка жодних правових наслідків [181, с. 479–481].

У подальшому в Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану Української РСР 1926 р. було закріплено, що тільки реєстрація шлюбу в органах ЗАГСу була безспірним, до спростування судом, доказом наявності шлюбу [108, с. 22–24].

Варто зауважити, що визнавалися лише ті фактичні шлюбні відносини, які існували до видання декрету від 20 лютого 1919 р. Із цього приводу був виданий

спеціальний Циркуляр ВС Української РСР № 18 від 25 квітня 1924 р., у якому роз'яснювалося, якщо декрет надалі визнає обов'язковими зареєстровані шлюби і поряд із цим визнає шлюби, укладені раніше церковним шляхом, то тим більше він має визнавати шлюби, укладені раніше повз церкву [108, с. 7–8].

Крім того, у ст. 19 розділу V Указу Президії ВР СРСР від 08 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотніми матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордену «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства» [184, с. 383–386] було закріплено, що лише зареєстрований шлюб породжує права та обов'язки подружжя, передбачені кодексами законів про шлюб, сім'ю та опіку союзних республік.

Особи, які фактично перебували у шлюбних відносинах до видання цього Указу, можуть оформити свої відносини шляхом реєстрації шлюбу із зазначенням строку фактичного спільного проживання.

Оформлення фактичних шлюбних відносин провадилося органами ЗАГСу на підставі спільної заяви обох членів подружжя і пред'явлення ними паспортів або інших відповідних документів. Після оформлення фактичних шлюбних відносин особи набували стосовно один до одного всі права та обов'язки, які випливали із зареєстрованого шлюбу, від дня їх фактичного спільного життя, зазначеного під час оформлення їхніх відносин в органах реєстрації актів громадянського стану.

Також Указом Президії ВР СРСР від 10 листопада 1944 р. «Про порядок визнання фактичних шлюбних відносин у випадку зникнення безвісти на фронті одного з подружжя» [76, с. 108] було встановлено, що в тих випадках, коли фактичні шлюбні відносини, які існували до видання вищезазначеного Указу від 08 липня 1944 р., не можуть бути зареєстровані внаслідок смерті або зникнення безвісти на фронті однієї з осіб, яка перебувала в таких відносинах, – інша сторона має право звернутися до народного суду із заявою про визнання його чоловіком (дружиною) померлої або зниклої безвісти особи на підставі раніше діючого законодавства. У зазначеному Указі Президії ВР СРСР від 10 листопада

1944 р. не було встановлено якого-небудь строку давності для звернення до суду із заявою про визнання фактичних шлюбних відносин.

Порядок розгляду та вирішення цих справ регулювався Директивним листом Народного комісаріату юстиції СРСР від 16 листопада 1944 р. №Д-41 «Про порядок визнання фактичних шлюбних відносин у разі смерті або зникнення безвісти на фронті одного із подружжя» [73, с. 91–94].

Суттєві зміни до Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану Української РСР 1926 р. та ЦПК Української РСР 1929 р. були внесені Указом Президії ВР Української РСР від 15 вересня 1945 р., у якому, зокрема, була внесена ясність у питання підвідомчості суду справ про визнання фактичних шлюбів [119, с. 66].

Згідно з п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 25 лютого 1966 р. № 2 встановлення факту перебування в фактичних шлюбних відносинах могло мати місце, якщо ці відносини виникли до видання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 08 липня 1944 р. і продовжувались до смерті одного з подружжя. У цьому разі одночасно з визнанням заявника чоловіком або дружиною померлої особи міг бути встановлений і факт знаходження на утриманні.

Встановлення фактичних шлюбних відносин, які виникли після 08 липня 1944 р., діючим на той час законодавством не допускалося [76, с. 110].

Суд був не вправі встановлювати фактичні шлюбні відносини, які виникли до 08 липня 1944 р., якщо ці відносини були припинені подружжям до смерті одного з них. Не могли також бути встановлені фактичні шлюбні відносини, незалежно від часу їх виникнення, між живими особами. За бажанням ці особи були вправі зареєструвати свій шлюб в органах ЗАГСу з вказівкою строку спільного проживання.

Перебування одного з подружжя після смерті іншого в другому шлюбі не перешкоджало визнанню фактичних шлюбних відносин, які виникли до 08 липня 1944 р.

Оскільки в КпШС Української РСР 1969 р. було закріплено, що тільки шлюб, зареєстрований відповідними державними органами, породжує в осіб права та обов'язки подружжя, то такі відносини регулювалися цивільним законодавством і були цивільно-правовими, та, як наслідок, не є предметом даного дисертаційного дослідження.

Хоча відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 273 ЦПК Української РСР 1963 р. суд розглядав справи про встановлення перебування у фактичних шлюбних відносинах у встановлених законом випадках, якщо шлюб в органах ЗАГСу не міг бути зареєстрований внаслідок смерті одного з подружжя, як справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

І тільки в СК України законодавець закріпив норму, відповідно до якої надав тлумачення терміну сім'ї, зазначивши, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (ч. 2 ст. 3 СК України). І, відповідно, якщо проживання чоловіка та жінки має вищенаведені ознаки, то вони проживають однією сім'єю, а такі відносини є сімейними. Хоча відповідно до ч. 2 ст. 21 СК України проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Надалі у п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України було закріплено, що суд розглядає справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, як справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

З цього приводу в ухвалі колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02 жовтня 2013 р. в касаційному провадженні № 6-35020св13 зазначено, що відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України (чинний з 01 вересня 2005 року) справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу розглядаються судом. Ураховуючи принцип дії цивільного закону в часі, суди правильно дійшли висновку про неможливість встановлення факту проживання сторін однією сім'єю без укладення шлюбу за період до 01 вересня 2005 р. [207].

Цікаво, що суд касаційної інстанції пов'язує можливість встановлення такого факту не із набранням чинності СК України, а ЦПК України. Видається, що така позиція суду суперечить законодавству.

Так, у ЦПК 1963 р., який діяв до набрання чинності ЦПК 2004 р., у ч. 2 ст. 273 цього Кодексу було закріплено, що судовим порядком могли бути встановлені також інші факти, від яких залежало виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян, якщо діюче законодавство не передбачало іншого порядку їх встановлення.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про власність» [53] (який втратив чинність 20 червня 2007 р.) майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї, було їх спільною сумісною власністю, якщо інше не було встановлено письмовою угодою між ними.

Тому на підставі ч. 1 ст. 17 втратившого чинність Закону України «Про власність» та ч. 2 ст. 273 ЦПК 1963 р. суд міг встановлювати факт «фактичних шлюбних відносин», але наслідки таких відносин були тільки цивільно-правовими.

Утім, саме із набранням чинності СК України (01 січня 2004 р.) відносини проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу набули сімейно-правового характеру. Тому факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу може бути встановлений судом саме з 01 січня 2004 р., а не 01 вересня 2005 р., як зазначено вище в ухвалі суду касаційної інстанції від 02 жовтня 2013 р.

Така позиція підтверджується і судовими рішеннями ВС України, наприклад, постанови Судової палати у цивільних справах ВС України від 18 вересня 2013 р. у справі № 6–66цс13 [131], від 25 грудня 2013 р. у справі № 6–135цс13 [132] та від 11 березня 2015 р. у справі № 6–211цс14 [130].

Отже, у СК України закріплено таку форму організації сім'ї, як проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. І хоча з цього приводу також немає єдності думок, наприклад С. Я. Фурса та Л. Ю. Драгневич зазначають, що за СК України шлюбні відносини деякою мірою нівелюються порівняно зі спільним проживанням чоловіка і жінки без шлюбу [216, с. 59].

Усе ж таки вважаємо, що інститут проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу відповідає вимогам та потребам суспільства. Адже, «механізм правового регулювання має відповідати вимозі динамічності, тому певні відносини, які виникають із розвитком суспільства, можуть потребувати правового захисту, отже, може підлягати розширенню предмет правового регулювання» [250, с. 238]. «Зміни, які відбуваються на сучасному етапі розвитку, підкреслюють посилення загального принципу поваги до людини, до її потреб і бажань, поряд із повагою до таких груп, як «сім'я» або навіть суспільство в цілому» [247, с. 134].

Тому, законодавець зобов'язаний захищати та охороняти права й інтереси чоловіка та жінки, які обрали таку форму співжиття як проживання однією сім'єю без шлюбу, шляхом визначення їхнього правового становища в матеріальному та процесуальному законодавстві.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки. По-перше, історична генеза порядку встановлення фактів родинних відносин між фізичними особами, а також перебування фізичної особи на утриманні в період з 1924 по 1963 рр. відбувалася подібно. Так, встановлення вказаних фактів не було передбачено у ЦПК Української РСР 1924 та 1929 рр. Указана прогалина законодавства була усунута постановами Пленуму ВС СРСР від 29 червня 1945 р. № 9/8/V та від 07 травня 1954 р. № 3, у яких було передбачено, що до справ, що підлягають розглядові суду як справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян, належать, зокрема, справи про встановлення родинних відносин осіб, належних до кола спадкоємців за законом, а також про встановлення факту перебування особи на утриманні спадкоємця (у подальшому про встановлення факту перебування особи на утриманні). І тільки в ЦПК Української РСР 1963 р. був законодавчо закріплений розгляд судом справ про встановлення фактів родинних відносин між фізичними особами, а також перебування фізичної особи на утриманні, такі положення зберіглися і в чинному ЦПК України.

По-друге, розгляд судом справ про встановлення фактів одруження та розлучення було закріплено вже в ЦПК Української РСР 1929 р. У подальшому у ЦПК Української РСР 1963 р. було також передбачено розгляд судом справ про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу. Такий правовий припис наявний і в чинному ЦПК України.

По-третє, оскільки в п. 5 Постанови Пленуму ВС СРСР від 07 травня 1954 р. № 3 було закріплено, що справи про встановлення факту усиновлення після смерті усиновленого або усиновлювача, якщо за життя усиновлення не було оформлено належним чином, не можуть прийматися судом до розгляду, то суди протягом довгого часу відмовляли у прийнятті заяви про встановлення факту усиновлення, навіть якщо воно відбулось до 1926 р., у тому числі й до революції, аж до 1995 р., коли була прийнята Постанова Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5. Водночас у порядку окремого провадження міг бути встановлений факт реєстрації усиновлення, починаючи з 1926 р.

По-четверте, із набранням чинності СК України (01 січня 2004 р.) відносини проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу набули сімейно-правового характеру. Тому факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу може бути встановлений судом лише з 01 січня 2004 р. Утім на підставі ч. 1 ст. 17 Закону України «Про власність» (який втратив чинність 20 червня 2007 р.) та ч. 2 ст. 273 ЦПК 1963 р. суд міг встановлювати факт «фактичних шлюбних відносин», але наслідки таких відносин були цивільно-правовими.

По-п'яте, на початку XX ст. правові засади регулювання провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні були різними для різних категорій справ, а прогалини законодавства усувалися постановами Пленумів ВС СРСР. І тільки з прийняттям ЦПК Української РСР 1963 р. всі розглядувані справи, крім встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, увійшли до переліку справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, який зберігся в чинному ЦПК України.

1.3 Процесуально-правова природа справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах

У чинному ЦПК України закріплено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Таке же завдання цивільного судочинства закріплено й в ч. 1 ст. 2 проекту ЦПК України.

Згідно з ч. ч. 1, 3 ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. Суди розглядають такі справи в порядку позовного, наказного та окремого провадження.

У свою чергу, відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 234 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

До переліку справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, належать справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Зазначені правові приписи щодо окремого провадження як виду цивільного судочинства, його поняття та належність до переліку справ окремого провадження справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, знайшли своє відображення і в п. 3 ч. 2 ст. 20, ч. ч. 1 та 2 ст. 294 проекту ЦПК України.

Аналізуючи вищевказані правові положення як чинного ЦПК України, так і проекту ЦПК України, можна зробити висновок, що законодавець у загальних

положеннях ЦПК України визначає однакову мету судової діяльності в усіх видах проваджень, а саме захист прав, свобод чи інтересів. Одночасно в ст. 234 ЦПК України та ст. 294 проекту ЦПК України, у якій містяться спеціальні норми права стосовно окремого провадження, уже йдеться про охорону прав та інтересів особи.

Отже, виникає питання, яку діяльність здійснює суд у справах окремого провадження, зокрема, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах – захист чи охорону?

Перш ніж дати відповідь на це запитання, варто визначити поняття «захист» та «охорона», які використовує законодавець, регулюючи цивільний процес.

Так, В. І. Тертишніков зазначає, що зміст захисту прав та охоронюваних законом інтересів слід розуміти як: а) діяльність суду й інших юрисдикційних органів, спрямовану на попередження порушення права та відновлення порушеного права; б) діяльність суду й інших державних органів, спрямовану на підтвердження обставин, від яких залежить виникнення, зміна або припинення безспірного права (наприклад встановлення фактів, що мають юридичне значення); в) здійснення правоперетворюючої правомочності в суді й за допомогою суду; г) здійснення правоперетворюючої правомочності за допомогою інших державних органів; ґ) захист свого права шляхом застосування в передбачених законом випадках і в передбачених законом межах, заходів самозахисту та оперативного впливу [200, с. 11].

З. В. Ромовська також указує, що право на захист з'являється не лише тоді, коли відбувається порушення суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, а й тоді, коли виникає невизначеність відносин, стикаються інтереси правомірно діючих суб'єктів. При цьому вдається до захисту можливо й у разі загрози порушення права в майбутньому. До вимог такого захисту науковець відносить, зокрема, вимоги про встановлення факту родинних відносин чи реєстрації шлюбу [179, с. 23, 24].

У свою чергу, А. В. Янчук пов'язує захист із можливістю (правомочністю) носія суб'єктивного права усунути саме порушення суб'єктивного права та (або)

інтересу носія суб'єктивного права, зумовленого таким правом [252, с. 58]. Інакше кажучи, особа може захистити своє право та (чи) інтерес після того як порушення вже відбулося.

І. В. Венедиктова зазначає, що «під охороною слід розуміти обсяг законодавчих норм, що забезпечують реалізацію суб'єктивних прав, які ввібрали в себе охоронюваний законом інтерес. Захист, у свою чергу, визначається як спектр дій (не тільки можливих, а й, відповідно до закону, допустимих), які спрямовані на усунення перешкод у реалізації інтересу» [19, с. 194].

Подібне розмежування розглядуваних понять наводить й І. В. Спасибо-Фатєєва, указуючи, що «категорії «охорона» та «захист» є різними за своєю сутністю. Під «охороною» звичайно розуміють «оберігання» від порушення певного блага «права чи охоронюваного законом інтересу», а під «захистом» – можливість захистити від посягань, запобігти порушенню або відновити порушене право. Тобто охорона припускає превентивні засоби відвернення посягань на суб'єктивні права. Натомість захист полягає в правовому реагуванні на правопорушення, яке вже відбулося, він припускає юридичну відповідальність та інші засоби компенсаційно-відновлюваного характеру» [194, с. 151].

Д. В. Горбась, також розмежовуючи вказані поняття, зазначає, що охорона – це сукупність заходів, спрямованих на недопущення порушень суб'єктивного цивільного права, а під захистом слід розуміти сукупність заходів, спрямованих на припинення порушення та відновлення чи визнання порушеного або оспорюваного суб'єктивного цивільного права. У зв'язку з цим ці поняття між собою не поєднуються і не поглинають одне одного» [25, с. 8].

Т. Ц. Кашперська, досліджуючи саме справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення у сфері сімейних правовідносин, зазначала, що під час розгляду в порядку окремого провадження відбувається правова охорона сімейних прав та інтересів, що включає і їх захист [70, с. 13].

З цього приводу доречним є також навести точку зору Г. В. Чурпіти, яка вважає, що охоронювані законом інтереси поряд із суб'єктивними правами є об'єктом самостійного або «паралельного» судового захисту в порядку

непозовного судочинства (зокрема, у порядку окремого провадження). Але на відміну від суб'єктивних сімейних прав, які є об'єктом судового захисту в разі порушення, охоронюваний законом сімейний інтерес захищається судом, якщо мова йде про створення перешкод для реалізації інтересу (порушення інтересу). І, як зазначає науковець, створення перешкод для реалізації охоронюваного законом сімейного інтересу можливе в разі протиправної відмови органу ДРАЦСу здійснити повторну видачу свідоцтва про реєстрацію шлюбу або відновити відповідний актовий запис [240, с. 69].

Однак видається, що до завдання саме адміністративного судочинства належить захист прав особи від порушень з боку органів державної влади. Таким чином, у разі протиправної відмови відповідного компетентного органу посвідчити певний сімейний юридичний факт, особа має право звернутися за захистом свого права до відповідного суду в порядку адміністративного судочинства, тому й не можна в такому випадку говорити про порушення охоронюваного законом сімейного інтересу особи.

Водночас правомірна відмова відповідного компетентного органу повторно посвідчити певний сімейний юридичний факт є лише здійсненням таким органом своїх повноважень у межах його компетенції, охоронюваний законом сімейний інтерес особи в цьому разі не порушується, він не може бути здійснений, а отже й не підлягає захисту.

На підставі викладеного та проаналізувавши вищенаведені думки вчених, видається, що обґрунтованим є підхід розмежування понять захисту та охорони. Тому під захистом слід розуміти діяльність спрямовану на відновлення та забезпечення вже порушеного, невизнаного чи оспорюваного права. Водночас охорона – це діяльність, яка спрямована на створення умов для здійснення юридичного інтересу. Під юридичним інтересом у цьому разі слід розуміти як охоронюваний законом інтерес (у тому числі сімейний), так і суб'єктивне право, адже в цілому юридичний інтерес особи отримати певне благо може бути здійснений як за допомогою суб'єктивних прав, якими особа вже володіє, так і шляхом здійснення охоронюваного законом інтересу, що надасть особі змогу в

майбутньому набути відповідних суб'єктивних прав (і не лише сімейних). Таким чином, встановлюючи факти, які мають юридичне значення в сімейних відносинах, суди здійснюють не захист, а охорону законних інтересів, що можуть лежати в основі різних галузевих суб'єктних прав, адже рішення судів у таких справах спрямовані не на поновлення порушених суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а на забезпечення їх позитивного здійснення і тому не підлягають примусовому виконанню.

Тому слід одразу відзначити, що, досліджуючи справи окремого провадження (у тому числі справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах), мова може йти лише про охорону прав та інтересів особи. Адже метою заявника у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні є здійснення його суб'єктивних прав у майбутньому на підставі рішення суду про встановлення такого факту. Отже, у таких справах немає об'єкту захисту, адже суб'єктивні права, які ще не виникли, не можуть бути й порушені.

Тепер видається за можливе визначити і об'єкт охорони у справах окремого провадження та у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як їх складової.

У ЦПК Української РСР 1963 р. було передбачено, що законодавство про цивільне судочинство встановлює порядок розгляду справ у спорах, що виникають із цивільних, сімейних, трудових та колгоспних правовідносин, справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ окремого провадження. Згідно з ч. 1 ст. 4 цього Кодексу всяка заінтересована особа була вправі в порядку, установленому законом, звернутись до суду за захистом порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

На відміну від чинного ЦПК України, у ЦПК Української РСР 1963 р. було відсутнє визначення окремого провадження, як наслідок, не визначався й характерний предмет судової діяльності в таких справах. А в ст. 254 цього Кодексу закріплювався лише перелік справ, які суд розглядав у порядку окремого провадження.

На підставі викладеного видається, що у ЦПК Української РСР 1963 р. законодавець, виокремивши справи, що розглядаються в порядку окремого провадження, не визначив особливого предмета судової діяльності в таких справах і вказав лише предмети саме судового захисту спільні для всіх видів проваджень, такі як право або охоронюваний законом інтерес. Тому науковці самостійно досліджуючи це питання на доктринальному рівні, виходили із того, що діяльність суду у справах окремого провадження спрямована саме на захист особи.

Так, К. С. Юдельсон вважав, що окреме провадження характерне тим, що предметом судової діяльності є захист охоронюваних законом інтересів громадян. При цьому йдеться про ті інтереси, які пов'язані із виникненням, зміною, припиненням суб'єктивних прав, їх наявністю та можливістю здійснення [245, с. 281].

У свою чергу, Д. М. Чечот зазначав, що потреба в забезпеченні юридичного інтересу, який полягає в констатації певного юридичного факту, існує в будь-якій державі. У справах окремого провадження «охоронюваний законом інтерес» заявника полягає лише у встановленні існування певного юридичного факту (події, дії чи стану).

Таким чином, справи окремого провадження характеризує захист «охоронюваного законом інтересу», а не суб'єктивного права. В одних справах окремого провадження мова йде про встановлення події чи дії, в інших – про встановлення певного юридичного стану особи чи майна. Встановлення юридичного факту-дії відбувається у випадках встановлення фактів реєстрації шлюбу, розлучення; факт-стан констатується під час встановлення фактів знаходження на утриманні, родинних відносин [235, с. 14, 16–18].

У свою чергу, П. Ф. Єлісейкін стверджував, що предметом судової діяльності виступають або матеріальні правовідносини, або юридичні факти, що зумовлює поділ справ на різні види проваджень [45, с. 5].

Одразу вбачається за необхідне не погодитися з науковцем, хоча предметом судової діяльності у справах окремого провадження дійсно є лише встановлення

фактів, що мають юридичне значення, то в порядку позовного провадження суд розглядає не лише матеріальні правовідносини, а й юридичні факти в тому числі. Адже юридичні факти є підставою виникнення, зміни та припинення матеріальних правовідносин. Суд, розглядаючи та вирішуючи справу в порядку позовного провадження, не лише встановлює наявність або відсутність певних юридичних фактів, а й вирішує спір про матеріальне право, зумовлений відповідними юридичними фактами.

П. Ф. Єлісейкін також зазначав, що необхідність у судовому захисті може бути наслідком того, що в заінтересованої особи немає документів, якими б підтверджувались факти, що обґрунтовують виникнення, зміну або припинення особистих чи майнових прав, тобто юридично значимі факти. Така обставина зумовлює відповідний юридичний інтерес.

Юридичний інтерес полягає у використанні не одного суб'єктивного права, а цілої групи прав, володільцем яких стає особа, будучи суб'єктом тих чи інших правовідносин. Метою захисту такого інтересу є також здійснення суб'єктивних прав, але лише в кінцевому підсумку – він (захист) слугує передумовою здійснення прав, тоді як в позовному провадженні сам інтерес захищається шляхом відновлення порушеного права. Юридичний інтерес у цьому разі може бути захищений шляхом встановлення наявності (або відсутності) юридичних фактів.

Разом із тим відсутній документ інколи підтверджує безпосередньо не власне юридичний факт, а іншу подію, яка є доказом. У таких випадках мова йде про встановлення не юридичних, а доказових фактів.

Як наслідок, П. Ф. Єлісейкін вважав, що предметом захисту в окремому провадженні є юридичні інтереси, в основі цього захисту знаходиться визначення (уточнення) правового стану особи в окремих матеріальних правовідносинах. А засобом захисту охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження є встановлення фактів, що мають юридичне, а інколи – доказове значення, оскільки відсутній документ підтверджує безпосередньо не сам юридичний факт, а іншу подію, яка є його доказом [43, с. 6–9].

Із цього приводу варто зауважити, що навряд чи можливо визначати окремим засобом захисту охоронюваних законом інтересів в таких справах також доказові факти. Дійсно, наприклад, у справах про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення відповідні свідоцтва будуть лише доказом певного юридичного факту. Тим не менше, предметом судового розгляду в такому випадку буде встановлення факту саме реєстрації відповідної події або дії, а не засобом їхнього доказування – доказом у даній справі. Тому в одній і тій самій цивільній справі певний факт не може бути і предметом, і засобом доказування.

Аналізуючи вищенаведені думки радянських учених-процесуалістів, можна зробити висновок, що вони визначали предметом судової діяльності у справах окремого провадження саме захист і лише охоронюваних законом інтересів.

Однак, інші радянські науковці зазначали, що окреме провадження, як і позовне, слугує цілям захисту як суб'єктивних прав, так і охоронюваних законом інтересів. У залежності від характеру охоронюваного законом інтересу і перешкод до його здійснення в порядку окремого провадження встановлюються юридичні факти двоякого роду: факти, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих чи майнових прав громадян або організацій, і факти, які самі по собі не тягнуть за собою такого роду наслідків, але набувають юридичну значимість у силу того, що дія, яка створює зміст встановлюваного юридичного факту, була направлена на реєстрацію відповідними органами тієї чи іншої події або дії [193, с. 230–231; 115, с. 11].

Слід частково погодитися з такою точкою зору, адже дійсно предметом судової діяльності у справах окремого провадження може бути встановлення юридичних фактів, пов'язаних із неоспорюваними суб'єктивними правами заявника, наприклад, – справи про усиновлення, у яких суд вирішує питання про суб'єктивні права осіб.

Такої позиції притримуються й сучасні українські науковці-процесуалісти. Наприклад, Р. М. Мінченко вважає, що, загалом, предмет судового захисту у справах окремого провадження необхідно розуміти і як суб'єктивне право

заінтересованої особи, так і охоронюваний законом інтерес заявника і заінтересованої особи. Але необхідно визначати предмет судового захисту залежно від категорії справ окремого провадження і прийнятого рішення в цій справі й, в основному, все ж таки, предметом судового захисту у справах окремого провадження є охоронюваний законом інтерес [120, с. 15].

Або Ю. С. Червоний зазначає, що метою окремого провадження може бути як охорона інтересів заявника і заінтересованих осіб, так і захист прав заінтересованої особи (наприклад у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи тощо) [26, с. 302].

Таким чином, охороні у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, підлягає лише інтерес. Такий висновок зумовлений тим, що звернення особи до суду із заявою про встановлення одного із фактів, передбачених у п. п. 1, 2, 4 та 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України, зумовлене саме охоронюваним законом інтересом особи. Так, у разі встановлення такого факту рішенням суду заявник зможе здійснити в майбутньому свої суб'єктивні права, пов'язані із цим інтересом, які на момент звернення заявника до суду ще не виникли, а, відповідно, і не підлягають захисту (як уже зазначалось вище). Крім того, у своєму рішенні про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, суд не вирішує питання про вказані суб'єктивні права, а лише підтверджує наявність юридичного факту, пов'язаного з такими правами.

Тому видається, що предметом судової діяльності у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні є охорона інтересів заявника шляхом підтвердження обставин, від яких залежить виникнення, зміна або припинення його суб'єктивних прав.

Зробивши висновок, що в таких справах предметом судового діяльності є саме охорона інтересу, а не суб'єктивного права, необхідно охарактеризувати поняття такого інтересу.

Так, С. І. Запара вважає, що «інтерес» є правовою категорією, що:

1) виражає суб'єктивний легітимний намір здобути матеріальне та нематеріальне благо;

2) може виступати самостійним об'єктом судового та іншого захисту [61, с. 137].

Д. М. Чечот зазначає, що воля особи певним чином у кінцевому результаті визначається інтересами цієї особи. Однак не варто робити висновок, що інтерес становить зміст (суть) суб'єктивного права, по-перше, і що вольовий зміст не має значення для суб'єктивного права, по-друге.

Тому інтерес є поняттям повністю самостійним і таким, що перебуває за межами суб'єктивного права як його передумова і мета, і одночасно може бути і метою інших правових засобів, крім суб'єктивного права. Як наслідок, будучи передумовою виникнення і метою здійснення суб'єктивного права, соціальний інтерес не повинен розглядатися як суть суб'єктивного права.

Науковець наголошує, що не кожен соціальний інтерес має юридичний характер. Юридичний інтерес виникає на основі соціального інтересу і відповідної норми об'єктивного права. Норма права конкретизує соціальний інтерес, визначаючи ті суб'єктивні права та обов'язки, які може набути заінтересована особа. З точки зору свого виникнення юридичний інтерес має, таким чином, як об'єктивні (соціальний інтерес), так і суб'єктивні (воля законодавця) передумови. Це дає можливість визначити юридичний інтерес як виникаючу на підставі соціального інтересу і норми права можливість (чи наявність) набуття або втрати суб'єктивних прав та обов'язків [236, с. 34–37].

Ураховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що здійснення особою свого суб'єктивного права приводить до реалізації інтересу, який був передумовою такого права. Однак у певних випадках юридичні інтереси особи не можуть бути забезпечені за допомогою суб'єктивного права, адже такий інтерес не зумовлює певне суб'єктивне право. Тим не менше, вказані інтереси також потребують охорони, закріпленої в нормах об'єктивного права. Тому законодавець вирішив здійснювати охорону таких інтересів в особливому порядку окремого провадження.

Тому необхідно чітко розмежовувати «юридичний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес». Поняття юридичного інтересу є ширшим, адже до його складу входять не лише охоронювані законом інтереси, а й суб'єктивні права. Дійсно, у зв'язку з наявністю юридичного інтересу особа звертається до суду як із позовом у справах позовного провадження, так із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні. Однак у таких справах окремого провадження суд не встановлює зміст правовідносин, у них також відсутня вимога заявника до заінтересованої особи. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні суд тільки встановлює наявність чи відсутність юридичних обставин, які складають відповідні сімейно-правові факти. Таким чином, суд у вказаних справах лише реалізує охоронюваний законом інтерес особи шляхом встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах (події, дії чи стану). У майбутньому заявник може здійснити свої суб'єктивні права, пов'язані із встановленим фактом, на підставі рішення суду про його встановлення поза межами судової форми шляхом звернення до відповідних органів державної влади.

При цьому варто погодитися з І. В. Венедиктовою, що терміни «законний інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» є тотожними, адже саме законність зумовлює існування вказаної категорії інтересу і надання інтересу законної охорони [17, с. 159]. Охоронюваний законом інтерес, як зазначає науковець, є певною мірою узагальнюючою категорією, з якою пов'язуються всі інтереси, що не суперечать чинному законодавству і, які не знайшли свого відображення в суб'єктивних правах, але мають значення для кожного конкретного суб'єкта правовідносин при набутті певного матеріального або нематеріального блага [18, с. 136]. Водночас Л. В. Красицька слушно зауважує, що правовій охороні підлягає лише той інтерес, який визнаний законом як об'єкт захисту, тобто законний інтерес. Якщо ж особа має інтерес, що не визнаний законом, він не підлягає правовій охороні [86, с. 369].

В. Є. Гукасян стверджує, що предметом судового захисту у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, слугує інтерес заявника, який має матеріально-правовий характер, але за своїм змістом дещо інший, чим інтерес позивача в позовному провадженні. Та визначає охоронювані законом інтереси як соціальні потреби, взяті законом під свою охорону не шляхом надання їх носіям суб'єктивних матеріальних прав, а надання їм (або іншим особам) права вдатися до судової або інших правових форм захисту [31, с. 33, 38].

Необхідно додати, що Д. М. Чечот вважає, що охоронюваний законом інтерес є інтересом матеріальним, виникає у зв'язку з дією норми матеріального права, отримуючи від неї прямий чи побічний захист, який застосовується в ході цивільного процесу чи в іншому порядку. Що стосується процесуального інтересу, то процесуальні інтереси опосередковуються в суб'єктивних правах та обов'язках учасників цивільного процесуального правовідношення. Тому необхідно мати на увазі, що визначене законом поняття «охоронюваний законом інтерес» стосується матеріально-правового, а не процесуального інтересу [236, с. 43].

Однак, на думку В. П. Грібанова, можливість звернення за захистом інтересу не спирається на матеріальне суб'єктивне цивільне право, а являє собою суб'єктивне право процесуально-правового порядку [28, с. 202–203].

З цього приводу необхідно зазначити, що процесуальний інтерес як у позивачів, так і заявників є загалом однаковим: правова оцінка матеріальних правовідносин і (або) юридичних фактів (у справах окремого провадження) шляхом розгляду та вирішення цивільної справи судом, а, у свою чергу, предмет судової діяльності – різний. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, – матеріальний охоронюваний законом сімейний інтерес, передбачений у ч. 1 ст. 18 СК України, задоволення якого, шляхом підтвердження наявності певного факту в рішенні суду, забезпечить можливість реалізувати суб'єктивне право, зумовлене таким фактом.

Аналізуючи поняття охоронюваного законом інтересу, важливо розглянути рішення КС України від 01 грудня 2004 р. у справі № 1-10/2004 [166] щодо

офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес), у якому вказано, що інтерес, який, на відміну від інтересу в широкому розумінні, перебуває виключно в логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх. У такому значенні слово «інтерес» застосовується в Конституції України, у ч. 1 ст. 4 ЦПК України і в багатьох законах та інших нормативно-правових актах.

У цьому рішенні суду вказано, що особливого значення набуває чітке розмежування понять «інтерес» (у вузькому розумінні) і «суб'єктивне право», логічно-смысловий зв'язок між якими є очевидним: і те, й інше опосередковується об'єктивним правом, гарантується та охороняється державою тощо.

Отже, поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається у ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України в логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» (інтерес у вузькому розумінні цього слова), означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальновизнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним.

Таким чином, поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України в логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований в суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів

правової охорони з метою задоволення індивідуальних та колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально-правовим засадам.

У свою чергу, І. В. Венедиктова визначає охоронюваний законом інтерес як «усвідомлене суб'єктом права домагання отримати певне матеріальне (нематеріальне) благо або змінити правовий статус, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, знаходиться в правовому полі та забезпечене в реалізації підтримкою держави, здійснюється у формі дозволу і відбивається в конкретних правовідносинах» [16, с. 3–4].

Досліджуючи правову природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, необхідно зазначити, що до набуття чинності ЦПК Української РСР 1963 р. та закріплення вказаного вище переліку, справи, які розглядалися судами в порядку окремого провадження, були достатньо різні за спрямованістю та правовою природою. Тому С. Н. Абрамов, на нашу думку, з метою систематизації, поділив їх на чотири категорії. До першої категорії належали справи, під час розгляду яких завдання суду полягало в підтвердженні в безспірному, односторонньому порядку на підставі встановлених фактів і відповідно до норм матеріального права суб'єктивних громадянських прав заявника. Пізніше науковець до цієї групи відніс такі справи: а) встановлення фактів, що мають юридичне значення; б) визнання особи безвісно відсутньою й оголошення безвісно відсутнього померлим; в) виключне провадження; г) про третейські записи і рішення [2, с. 289–291]. До другої категорії – скарги на дії нотаріальних органів. Третя категорія – це справи за скаргами на неправильність у списках виборців. До четвертої категорії були віднесені підвідомчі суду на підставі закону від 11 квітня 1937 р. справи про недоїмки та штрафи [3, с. 5–7].

Із цієї класифікації С. Н. Абрамова дійсно можна зробити висновок про неоднорідність справ, які розглядалися в порядку окремого провадження. До того ж, не всі зазначені справи були безспірними. Як наслідок, упродовж тривалого

періоду часу науковцями не було сформульовано визначення цього виду провадження.

Уперше Л. І. Поволоцький, Б. А. Лисковець і А. С. Соминський визначили окреме провадження як вид радянського цивільного процесу, який належить до певних, точно вказаних у законі категорій справ, в яких суд або вирішує спір, але не про право цивільне, або встановлює факти, що мають юридичне значення.

У свою чергу, ці науковці поділили справи окремого провадження на дві групи: 1) справи, у яких суд розглядає спір про право, але не про право цивільне; 2) справи, у яких суд не вирішує спір про право, а лише встановлює юридичні факти, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян (власне справи окремого провадження) [125, с. 11–12].

Видається, що таке визначення та розмежування розглядуваних справ зумовлене лише чинним на той момент законодавством, але не пояснює особливу правову природу справ, які розглядалися в порядку окремого провадження, тобто науковці намагалися лише формально класифікувати справи окремого провадження на підставі чинного на той час цивільного процесуального законодавства, а не їх особливої правової природи.

Таким чином, важливо визначитися із поняттям спору про право (як класифікуючої ознаки) та про який саме спір йдеться у справах окремого провадження: лише про право чи й про факт. Дослідження наведеного питання має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки згідно з ч. 6 ст. 235 ЦПК України, якщо під час розгляду справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (таке положення відображене й у ч. 6 ст. 295 проекту ЦПК України). Отже, виникнення спору про право в окремому провадженні зумовлює процесуальні наслідки – припинення розгляду справи в такому провадженні.

Так, М. Д. Матієвський зазначав, що спір про право – це протиріччя юридично зацікавлених осіб з приводу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків,

які виникли за відсутності можливості примусового їх виконання окрім як за рішенням правоохоронних органів, і заявлені заінтересованою особою в певному порядку, визначеному законом [109, с. 13].

О. А. Мельников, досліджуючи окреме провадження, визначав його як безспірне та вказував, що всі особисті й майнові права громадян, їх виникнення, зміна або припинення закон завжди пов'язує з певними обставинами (юридичними фактами). У свою чергу, юридичні факти завжди зумовлюють ті або інші суб'єктивні права. Як наслідок, з одного боку, у громадян не може бути яких-небудь особистих або майнових прав, не зумовлених певними юридичними фактами, а з другого, – жодний факт не може бути юридичним, якщо він не тягне за собою за законом виникнення, зміну чи припинення особистих або майнових прав громадян. Це говорить про те, що виникнення спору про юридичний факт завжди зумовлює виникнення спору про зумовлене ним право, і їх не можна роз'єднати, оскільки судове встановлення того чи іншого юридичного факту здійснюється не як самоціль, не заради самого факту, а заради тих прав, які нерозривно пов'язані з цим фактом [110, с. 7, 11]. П. Ф. Єлісейкін указував, що встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження може мати місце лише за відсутності спору про достовірність факту, а в іншому випадку, установлення факту повинне здійснюватися судом у загальнопозовному порядку [45, с. 6, 9].

З цього приводу Г. К. Крючков доречно зауважив, якщо виходити з того, що окреме провадження по встановленню фактів – провадження безспірне, то можна дійти явно неправильного висновку, ніби існує ще якась особлива категорія позовів про визнання юридичних фактів, тобто позовів, які пред'являються за відсутності спору про право цивільне [87, с. 33].

У свою чергу, В. Д. Кайгородов також слушно вказав, що юридичні факти з позиції їх об'єктивного існування не можуть розглядатися як безспірні, тобто очевидні. До дослідження та оцінки судом і до ухвалення рішення питання про їх існування не є безспірним. У зв'язку з цією обставиною під час розгляду справи

даної категорії може виникнути спір про існування або неіснування встановлюваного факту [66, с. 12].

Також варто погодитися із М. М. Ясинком, який вважає, що «в окремому провадженні може мати місце конфлікт інтересів, який не є правом, оскільки інтереси заявника і заінтересованої особи реально не перетинаються» [258, с. 6].

Дійсно, окреме провадження не безспірне, адже в межах такого провадження допускається спір, але лише спір про факт. Заінтересовані особи (їхні представники) можуть заперечувати існування факту, що має юридичне значення оспорювати докази, подані заявником у справі про встановлення даного факту, що має юридичне значення, зокрема, у сімейних відносинах. Однак заява про встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження може бути залишена без розгляду на підставі ч. 6 ст. 235 ЦПК України лише в тому разі, якщо встановлення такого факту безпосередньо пов'язане із необхідністю вирішення спору про право. Таке твердження видається цілком обґрунтованим, адже заінтересовані особи в окремому провадженні не наділені необхідним обсягом процесуальних прав для свого захисту проти заявленої до суду вимоги.

При цьому, розглядаючи саме справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні варто наголосити, що спір про право в таких справах не обмежується лише спором про право сімейне. Так, заявник може звернутися до суду із заявою про встановлення факту родинних відносин з метою підтвердити своє право на спадкування, яке заперечують інші спадкоємці. У такому разі буде вже йтися про спір про право цивільне. Таким чином, у кожному випадку виникнення спору про право суд зобов'язаний залишити заяву без розгляду на підставі ч. 6 ст. 235 ЦПК України.

У свою чергу Д. М. Чечот указував, що окреме провадження іноді характеризується як «безспірне». Із таким твердженням, зазначав науковець, не можна погодитись. Оскільки факт, який встановлюється в порядку окремого провадження, не є очевидним, тому на розгляді суду можуть з'явитися суперечливі докази, протилежні судження відносно існування факту тощо. У всіх подібних випадках суд повинен переконатися в існуванні чи неіснуванні фактів,

перевіливши і зіставивши докази, виявивши протиріччя в судженнях заінтересованих осіб, тобто фактично усунути «спірність» фактів та обставин, які встановлюються [235, с. 19].

Суд встановлює, як правило, факти, які мали місце в минулому, і завжди на підставі перевірки і дослідження доказів. У такому разі можна говорити про спірність фактів, установлених судом. Навіть у звичайних справах про встановлення юридичних фактів ці факти не можна розглядати як «очевидні», тобто не можна характеризувати окреме провадження як «безспірне». Як наслідок, науковці вважають, що в окремому провадженні немає «спору про право», але спір про самі фактичні обставини справи можливий [3, с. 10; 235, с. 20; 67, с. 20; 7, с. 5; 120, с. 14].

Однак О. А. Мельников зазначає, що погодитися з цими авторами не можна тому, що вони виходять із помилкової думки про те, що виникнення спору про факт не обов'язково тягне за собою спір про право, що можуть бути спори лише про факт без спору про право. Поняття «спір» у процесуальному змісті не обов'язково передбачає взаємні претензії і словесні суперечки сторін між собою, тобто спір у загальноприйнятому розумінні цього слова. Цих претензій і суперечок може і не бути, а перешкода для здійснення права може виявлятися не в поведінці однієї із сторін правовідносин, а в такому стані цивільних правовідносин, коли можливість здійснення права пов'язана з рішенням суду [110, с. 21].

Якщо погодитися із вищенаведеною думкою науковця і припустити, що виникнення спору про факт завжди тягне за собою спір про право, то постає питання доцільності окремого провадження взагалі. Адже а priori у справах окремого провадження, у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, ставиться під сумнів існування такого факту. Як, наприклад, утрачені або знищені архівні матеріали, чи порядок реєстрації юридичного факту, не встановлений законодавством, тобто заявник потребує судового підтвердження існування певного юридичного факту, який не є очевидним (безспірним). Як наслідок, у кожній справі, яка розглядається в

порядку окремого провадження, виникає спір про факт, а, як наслідок, спір про право, якщо слідувати зазначеному вище твердженню О. А. Мельникова.

Крім того, у такому разі заперечення заінтересованих осіб з приводу очевидності (безспірності) факту (спір про факт) зумовить виникнення спору про право, тобто, якщо підтримати думку О. А. Мельникова, такі особи змінять свій процесуальний статус на відповідачів. А відповідач – це особа, до якої позивач через суд звертає свої позовні вимоги про порушення, невизнання чи оспорування його прав, свобод чи інтересів. Однак жодних позовних вимог у випадку, що розглядається, у заявника немає.

Як наслідок, слід погодитися із О. К. Юрченком, який вважає, що неможливо ототожнювати вирішення спору про право із встановленням достовірності факту, та підміняти спір про право спором про факт, тоді як ці явища, незважаючи на їх залежність, далеко не тотожні. Ні в кого не викликає сумніву, що в результаті встановлення безспірного юридичного факту може виникнути спір про володіння правом, зумовлений встановленням цього факту. Але, з іншого боку, навіть встановлений в результаті спору юридичний факт, після його встановлення, може не викликати ніякого спору про право, пов'язаного із цим фактом [246, с. 72–74].

Дійсно, встановлення особою певного юридичного факту в порядку окремого провадження може бути підставою для здійснення її суб'єктивних прав. Однак, по-перше, таке суб'єктивне право особа може і не реалізувати. По-друге, за наявності спору про юридичний факт мова йде лише про наявність чи відсутність цього факту та його доведеність, а не про право, зумовлене таким фактом.

Крім того, варто наголосити, що важливо відрізнити встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження та позов про визнання. У справах окремого провадження суд не досліджує права та обов'язки заявника, та, відповідно, їх не підтверджує. Адже, розглядаючи і вирішуючи справу про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, у порядку окремого провадження, суд лише підтверджує наявність чи відсутність такого

факту, для того щоб інші органи вчинили необхідні дії на підставі рішення суду. Водночас суд, розглядаючи позов про визнання, вирішує матеріально-правовий спір між сторонами, а у своєму рішенні вказує на наявність чи відсутність між позивачем та відповідачем матеріальних правовідносин.

До того ж хотілося би зазначити, що для законодавства інших країн світу також є характерним віднесення до судової юрисдикції справ, у яких відсутній спір про право: зокрема, у Німеччині – справи про ведення земельного кадастру, встановлення опіки тощо; у Франції – розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя, про усиновлення; у Норвегії – офіційна експертиза розміру шкоди, у випадках визначених законом [62, с. 62; 42, с. 28]. І лише для країн – колишніх республік СРСР характерним є встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема і в сімейних відносинах, у порядку окремого провадження. Наприклад, відповідно до ст. 364 ЦПК Республіки Білорусь суд розглядає справи про встановлення таких фактів: родинних відносин осіб; перебування осіб на утриманні; реєстрації, зокрема, усиновлення, шлюбу, розлучення; перебування у фактичних шлюбних відносинах у встановлених законом випадках, якщо реєстрація шлюбу в органах реєстрації актів цивільного стану не може бути здійснена внаслідок смерті одного з подружжя [116, с. 519].

Таким чином, суд, розглядаючи справи окремого провадження, у тому числі справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, не вирішує питання про права та обов'язки осіб, які беруть участь у такій справі, а лише встановлює наявність чи відсутність фактів, які зумовлюють виникнення, зміну чи припинення прав заявника. Крім того, рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, зокрема в сімейних відносинах, не замінює собою документів, що видають відповідні органи, а є лише підставою для їх одержання (п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 [139, с. 270]).

Однією із класифікуючих ознак (особливостей) окремого провадження також є суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі [38, с. 39].

Відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 26 та ч. 4 ст. 235 ЦПК України (ч. 3 ст. 43, ч. 4 ст. 295 проекту ЦПК України) суд розглядає справи окремого провадження за участю заявника і заінтересованих осіб, їхніх представників. А також у таких справах можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Отже, заявник у справах окремого провадження – це особа, на охорону неоспорюваних прав та інтересів якої відкривається провадження у справі та розпочинається цивільний процес.

Знову ж таки варто зазначити, що об'єктом охорони саме у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, буде лише законний інтерес. Тому видається, що заявником у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є особа, яка як учасник сімейних відносин, звертається до суду з вимогою про охорону свого законного інтересу шляхом ухвалення рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах.

Г. О. Світлична визначає такі головні ознаки заявника: наявність юридичної заінтересованості, зумовленої правовим зв'язком суб'єктивних прав цієї особи з фактом чи станом, що встановлюється судом; можливість реалізації суб'єктивного права, що належить особі, тільки після встановлення судом цього юридичного факту або стану; поширення на нього правових наслідків набрання рішенням суду законної сили [185, с. 8].

У свою чергу, заінтересовані особи у справах окремого провадження – це особи, на суб'єктивні права чи обов'язки яких можуть вплинути межі законної сили рішення суду про встановлення певного юридичного факту.

У процесуальній літературі визначальними ознаками заінтересованих осіб називають: а) характер юридичної заінтересованості (особистий або державний), який залежить від правової мети участі в процесі та зумовлений тим, що їх правовідносини із заявником пов'язані зі встановленням судом юридичного факту чи стану; б) правові наслідки, які настають або можуть настати у зв'язку зі

встановленням цього юридичного факту чи правового стану, що впливають на суб'єктивні права або (і) обов'язки даної особи [185, с. 8–9].

Коло заінтересованих осіб визначається на підставі взаємовідносин із заявником у зв'язку з обставинами, що підлягають встановленню і, які можуть вплинути на їхні права та обов'язки [81, с. 46].

П. П. Загоротько та М. Й. Штефан, Г. О. Світлична залежно від мети встановлення певного юридичного факту заінтересованими особами у справах окремого провадження визначають: а) осіб, правовідносини яких із заявником залежать від факту, що підлягає встановленню, а також від мети його встановлення; б) організації та установи, які за законом повинні були засвідчити юридичний факт та видати відповідний документ, але з певних причин цього не зробили, і здійснити це вже неможливо; в) організації та установи, у яких заявник має намір реалізувати рішення суду про встановлення юридичного факту [185, с. 20; 47, с. 42–43].

З приводу останньої групи осіб, С. Я. Фурса зазначає, що вони особистої чи державної заінтересованості в результатах справи не мають і на хід судового розгляду не впливають. Тому відносити ці органи до заінтересованих осіб неправильно, адже цим органам не надано право представляти державні інтереси та вони мають вчиняти дії лише відповідно до їх компетенції [231, с. 522].

Однак убачається за можливе не погодитися із наведеною думкою науковця. Так, видається, що саме дії, віднесені законодавством до їх компетенції, визначають характер їх заінтересованості – сприяти ухваленню законного та обґрунтованого рішення суду, яке вони будуть зобов'язані в подальшому виконати.

М. М. Ясинок, погоджуючись із вищенаведеною класифікацією, наголошує, що із прийняттям нового ЦПК України, коло заінтересованих осіб стало значно розширеним. Тепер до таких осіб можна віднести органи, які своєю діяльністю покликані сприяти захисту інтересів неповнолітніх осіб, органи місцевого самоврядування, коли вони захищають інтереси конкретних фізичних осіб чи невстановленого їх кола, наприклад місцевої громади. Отже, заінтересовані особи

у справах окремого провадження мають свій особистий чи опосередкований інтерес, який вони захищають, і такий захист пов'язується як з активною, так і з пасивною процесуальною позицією таких осіб [257, с. 57].

У свою чергу, С. Я. Фурса класифікує заінтересованих осіб у справах окремого провадження залежно від їх ставлення до встановлення юридичного факту в суді таким чином: «особи, які позитивно ставляться до встановлення даного факту в суді; особи, ставлення яких до встановлення цього факту в суді невизначено: особи, які негативно ставляться до встановлення даного факту в суді, але не мають обґрунтованих заперечень; особи, які негативно ставляться до встановлення даного факту в суді та які мають обґрунтовані заперечення» [217, с. 37–38].

Видається, якщо класифікувати заінтересованих осіб у справах окремого провадження саме залежно від їх ставлення до встановлення юридичного факту в суді, то слід їх визначати як: 1) осіб, які позитивно ставляться до встановлення даного факту в суді (наприклад другий з подружжя, якщо встановлюється факт реєстрації шлюбу); 2) осіб, ставлення яких до встановлення цього факту в суді невизначено (наприклад органи ДРАЦСу); 3) осіб, які негативно ставляться до встановлення даного факту в суді (наприклад жінка, яка не визнає проживання однією сім'єю без шлюбу із заявником).

Із запропонованих науковцями класифікацій можна зробити висновок, що коло заінтересованих осіб у справах окремого провадження і відповідно у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є досить широким. При цьому як заявник стикається з питанням, яких із цих осіб слід указати в заяві про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, так і суд повинен визначити чи вплине залучення до участі у справі певних заінтересованих осіб на всебічне та повне дослідження обставин справи і ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Видається, що саме у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, необхідність залучення до участі у справі певної заінтересованої особи зумовлена наявністю сімейних відносин між нею та заявником, залучення

заінтересованої особи в цьому разі є обов'язковим. Залучення ж усіх інших заінтересованих осіб у таких справах є факультативним.

Таким чином, якщо класифікувати заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, за критерієм обов'язковості їх залучення до участі у справі, то ними є: 1) фізичні особи, залучення яких до участі у справі є обов'язковим (це особи, які пов'язані із заявником сімейними відносинами, і на їх права, інтереси та обов'язки може вплинути рішення суду); 2) особи, залучення яких до участі в справі є факультативним (це особи, які не пов'язані із заявником сімейними відносинами – уповноважені органи влади, нотаріуси, які відмовили у засвідченні юридичного факту, органи та особи, які будуть залучені до реалізації рішення суду).

Також необхідно звернути увагу на процесуальний статус заінтересованих осіб у справах окремого провадження загалом та у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах зокрема. Видається, що саме здійснення суб'єктивного права заявника, пов'язаного зі встановленням судом певного юридичного факту, впливатиме на права та обов'язки заінтересованих осіб. А тому, насамперед, вони особисто заінтересовані вступити у вже розпочату заявником справу, або ж сам заявник може вказати певну особу як заінтересовану. До того ж і суд, виконуючи правові приписи, закріплені в п. 2 ч. 6 ст. 130 ЦПК України (п. 4 ч. 2 ст. 198 проекту ЦПК України) та положенні п. 5 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 [139, с. 266] може залучити до участі в такій справі певну особу як заінтересовану.

У свою чергу, у ч. ч. 1, 2 та 3 ст. 35 ЦПК України (аналогічні положення закріплені й у ч. ч. 1 та 3 ст. 54 проекту ЦПК України) закріплено, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть бути залучені до участі в справі також за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі. Якщо суд при прийнятті позовної заяви, здійсненні

провадження у справі до судового розгляду або під час судового розгляду справи встановить, що судові рішення може вплинути на права і обов'язки осіб, які не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі в справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору.

Таким чином, по-перше, рішення суду у справі позовного провадження може вплинути на права третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, або обов'язки щодо однієї із сторін, як і у справах окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) рішення суду про встановлення певного юридичного факту може вплинути на суб'єктивні права чи обов'язки заінтересованих осіб. По-друге, як і треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у справах позовного провадження, так і заінтересовані особи у справах окремого провадження можуть вступити у справу за власною ініціативою або ж за ініціативою позивача (заявника) чи суду.

На підставі викладеного та аналізу ч. ч. 1, 2, 3 ст. 35 ЦПК України можна зробити висновок, що за своїм процесуальним статусом заінтересовані особи у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні подібні до третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору у справах позовного провадження. Варто також додати, що інтереси заінтересованої особи можуть як суперечити, так і збігатися з інтересами заявника.

Однак видається за доцільне застосувати положення про можливість залучення до участі у справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, за клопотанням інших осіб, які беруть участь у справі, і до справ окремого провадження. Мається на увазі, що наявні всі підстави наділити заінтересованих осіб у справах окремого провадження, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, правом подавати клопотання про залучення до участі в таких справах інших заінтересованих осіб.

Таким чином, хоча як у ч. 3 ст. 235 ЦПК України, так і в ч. 3 ст. 295 проекту ЦПК України і передбачено, що справи окремого провадження розглядаються

судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, але відсутні правові підстави поширювати положення, які стосуються процесуального статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору у справах позовного провадження на заінтересованих осіб у справах окремого провадження без закріплення у ЦПК України відповідних правових приписів. Так, оскільки законодавець передбачив інститут третіх осіб лише у справах позовного провадження і відокремив суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справах позовного провадження від суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, то видається за необхідне закріпити особливості процесуального статусу заінтересованих осіб у справах окремого провадження у главі 1 розділу IV ЦПК України. Визначення у ЦПК України порядку залучення заінтересованих осіб до участі у справі окремого провадження, зокрема про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, сприятиме належному відправленню правосуддя та охороні прав не лише заявника, а й заінтересованих осіб, розглядаючи такі справи, суддя діятиме на підставі норми права прямо передбаченої в цивільному процесуальному законодавстві.

Тому ч. 4 ст. 235 ЦПК України слід доповнити реченнями такого змісту: «Заінтересовані особи можуть вступити у справу окремого провадження за власною ініціативою, якщо рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки».

Заінтересовані особи можуть бути залучені до участі у справі також за клопотанням заявника, інших заінтересованих осіб. Якщо суд при прийнятті заяви, здійсненні провадження у справі до судового розгляду або під час судового розгляду справи встановить, що судові рішення може вплинути на права і обов'язки осіб, які не є беруть участь у справі, суд залучає таких осіб до участі в справі як заінтересованих осіб».

Відповідно до ч. 2 ст. 57 ЦПК України пояснення заінтересованих осіб та й заявників не належать до засобів доказування. На жаль, таке положення цивільного процесуального законодавства відображено і у ст. 93 ЦПК України.

Таким чином, лише застосовуючи вищенаведену аналогію, суд управі приймати до уваги як доказ пояснення заінтересованих осіб. Інакше видається влучним зауваження М. М. Ясинка, що «у справах окремого провадження роль заінтересованих осіб зводиться до спостереження за судовим процесом та контролюючих функцій відносно судових рішень, які останні можуть оскаржувати в апеляційному порядку» [256, с. 60].

Іншим спірним питанням є можливість процесуальної співучасті та правонаступництва у справах окремого провадження. Зосередивши увагу лише на справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, видається, що процесуальна співучасть у таких справах можлива, але лише факультативна. «Оскільки, по-перше, у СК України та інших нормативно-правових актах не передбачені випадки обов'язкової співучасті у справах про встановлення сімейно-правових юридичних фактів. По-друге, усі такі справи можуть бути вирішені та розглянуті без залучення до участі в них інших заявників або заінтересованих осіб зі спільними інтересами (йдеться саме про співучасть)» [94, с. 76–77].

Щодо правонаступництва, варто спершу зауважити, що залежно від обсягу правонаступництва виокремлюють універсальне (повне) і сингулярне (часткове) правонаступництво. Однак слід погодитись із думкою В. В. Комарова, В. А. Бігуна та В. В. Баранкової, що «матеріальне правонаступництво може бути універсальним або сингулярним, однак процесуальне правонаступництво, хоча і є наслідком правонаступництва у матеріальному праві, завжди універсальне, оскільки в цивільному процесі правонаступник повністю замінює правопередника» [80, с. 136].

Отже, оскільки всі названі вище справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах (п. п. 1, 2, 4, 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) не пов'язані нерозривно з особою заявника або заінтересованої особи, то процесуальне правонаступництво в таких справах можливе.

Оскільки згідно з ч. 2 ст. 26 ЦПК України заявники та інші заінтересовані особи є особами, які беруть участь у справі, то вони наділені всіма загальними

процесуальними правами та обов'язками, установленими у ст. 27 ЦПК України (ч. 1 ст. 44 проекту ЦПК України відповідно). Слід також зазначити, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, не виключена можливість участі малолітніх або неповнолітніх осіб. У зв'язку з їхнім особливим правовим статусом у цивільному процесі такі особи мають додаткові процесуальні права, закріплені у ст. 27-1 ЦПК України. Така позиція законодавця збережена й у ст. 46 ЦПК України.

Щодо спеціальних процесуальних прав та обов'язків, то відповідно до ч. 5 ст. 31 ЦПК України заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження мають права і обов'язки сторін, за винятками, встановленими в розділі IV цього Кодексу. У свою чергу, у ч. 5 ст. 235 ЦПК України передбачено, що справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди. Аналогічні законодавчі положення передбачені в ч. 8 ст. 50 та ч. 5 ст. 295 проекту ЦПК України.

Однак, убачається, що це не єдині винятки для справ окремого провадження, зокрема для справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах. Так, згідно з ч. 1 ст. 31 ЦПК України позивач має право протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково. До початку розгляду судом справи по суті позивач має право шляхом подання письмової заяви змінити предмет або підставу позову, а відповідач – пред'явити зустрічний позов. Варто зазначити, що вказані спеціальні процесуальні права сторін відображені й у проекті ЦПК України, проте часові межі здійснення таких прав змінилися (ст. 50 проекту).

Насамперед, необхідно наголосити, що заява про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, не має грошового вираження, тому заявник не має права збільшити або зменшити розмір своїх вимог. У зв'язку з тим, що у всіх справах окремого провадження відсутній відповідач, то відповідно не може йтися і про зустрічний позов, визнання позову повністю або

частково. До того ж, визнання заінтересованою особою юридичного факту про встановлення якого просить заявник, не зумовлює обов'язок суду у своєму рішенні визнати такий факт встановленим. Таким чином, заінтересовані особи у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні мають лише загальні процесуальні права та обов'язки, передбачені у ст. 27 ЦПК України.

З цього приводу варто теж зауважити, що відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦПК України треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, мають також лише процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 27 цього Кодексу (таке ж положення передбачено в ч. 6 ст. 54 проекту ЦПК України). Таким чином, зазначене додатково підтверджує вищенаведене твердження, що за своїм процесуальним статусом заінтересовані особи у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні подібні до третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у справах позовного провадження.

Заява про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, також містить у собі предмет та підставу. Однак предмет та підстава заяви про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, перебувають у тісному взаємозв'язку – вимога про встановлення певного юридичного факту може бути обґрунтована лише чітко визначеними обставинами. Так, наприклад, вимога заявника про встановлення факту родинних відносин (предмет заяви) обґрунтовується саме наявністю родинного зв'язку між ним та іншою фізичною особою (підстава заяви). Отже, така обставина як наявність родинного зв'язку зумовлює лише один юридичний факт – факт родинних відносин між фізичними особами, який підлягає встановленню в окремому провадженні. Тому таке спеціальне право позивача, як зміна предмету або підстави позову до початку розгляду судом справ по суті не може бути застосована за аналогією до заявника у справах окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

Проте науковці правильно зазначають, що протягом усього часу розгляду справи заявник має право відмовитися від поданої ним заяви [225, с. 178]. Так, наприклад, в ухвалі Сарненського районного суду Рівненської області від 10 березня 2009 р. у справі № 2о-33 про встановлення факту реєстрації шлюбу в попередньому судовому засіданні було прийнято відмову заявника від заяви, а провадження в цій справі закрито [166].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що, по-перше, спеціальні процесуальні права заявника у справах окремого провадження значно звужені порівняно з позивачем у справах позовного провадження, що зумовлено формою звернення до суду та об'єктом охорони у таких справах і він наділений лише правом протягом усього часу розгляду справи відмовитися від поданої ним заяви. По-друге, заінтересовані особи у справах окремого провадження взагалі не наділені спеціальними процесуальними правами.

Крім того, як слушно зауважує М. О. Німак, у ЦПК України не передбачено інституту відкликання заяви. Заявники відповідно до норм ЦПК України мають право до відкриття провадження у справі подати заяву про повернення їх заяви, а також заявники можуть протягом усього часу розгляду справи (фактично – до ухвалення рішення) подати заяву про залишення заяви без розгляду. Ні ухвала про повернення заяви виходячи зі змісту ч. 5 ст. 121 ЦПК України, ні ухвала про залишення заяви без розгляду виходячи зі змісту ч. 2 ст. 207 ЦПК України не перешкоджають повторному зверненню до суду з тією самою вимогою. Не встановлює ЦПК України строкових обмежень і для подання заяви про залишення заяви без розгляду [117, с. 111–112].

Як уже зазначалося, у справах окремого провадження можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, а саме: Уповноважений ВР України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, прокурор.

Як у ст. 45 ЦПК України, так і в ст. 57 проекту ЦПК передбачено такі форми участі вищезазначених осіб у справі:

- звернення до суду із заявою про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів;
- участь у справі про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів;
- участь у справі органів державної влади та органів місцевого самоврядування для подання висновків на виконання своїх повноважень.

Порядок участі в цивільному процесі вищенаведених осіб регулюється правовими приписами, закріпленими в ст. 46 ЦПК України, а також у інших нормативно-правових актах (наприклад у Законах України «Про прокуратуру» [55], «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [57] тощо).

Беручи до уваги, що йдеться саме про справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, то окремо слід звернути увагу на участь у таких справах органу опіки та піклування.

Згідно із ст. 55 ЦК України [223] опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Відповідно, якщо особи, перераховані в ст. 55 ЦК України, беруть участь у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, то орган опіки або піклування цілком імовірно може брати участь у такій справі на підставі повноважень та функцій, покладених на нього державою.

Щодо подання висновків на виконання своїх повноважень органом опіки та піклування, то згідно з ч. 3 ст. 45 ЦПК України участь органу державної влади або органу місцевого самоврядування в цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне (аналогічне положення передбачено в ч. 6 ст. 57 проекту ЦПК України).

«Формою участі у цивільному процесі органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вступ у розпочату справу для надання висновків на виконання своїх повноважень. Для того, щоб реалізувати право участі в

цивільному процесі для надання висновків, у компетенції органів державної влади та органів місцевого самоврядування повинні бути відповідні питання матеріально-правового характеру, які пов'язані з предметом цього процесу. Вони можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою. Участь зазначених органів у цивільному процесі для надання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне» [202, с. 93].

З цього приводу Г. В. Чурпіта та Т. Ц. Кашперська зазначають, якщо під час розгляду справи про встановлення фактів, зокрема, родинних відносин між фізичними особами, а також фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. п. 1 та 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) зачіпаються інтереси малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб, до участі у таких справах у формі подання висновків на виконання своїх повноважень можуть бути залучені органи опіки та піклування [70, с. 88; 239, с. 50].

Однак, по-перше, подання висновку органом опіки і піклування у справах про встановлення фактів, визначених у п. п. 1, 2, 4, 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України, не передбачено. По-друге, відсутня необхідність визнавати участь зазначеного органу в цивільному процесі для подання висновків обов'язковою, адже вищезазначені сімейні юридичні факти не входять до компетенції органу опіки та піклування, у вказаних справах відстуній спір про право. У цьому разі висновок органу опіки та піклування не може бути засобом доказування наявності чи відсутності факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, адже існування такого факту є об'єктивним незалежно від того як він може вплинути на права, зокрема, малолітніх чи неповнолітніх осіб. Так, висновок органу опіки і піклування жодним чином не може вплинути на існування кровного споріднення між заявником та іншою особою або реєстрацію шлюбу тощо. Видається, що таке зауваження є правильним і щодо участі служб у справах дітей шляхом подання висновків при розгляді вказаних справ. Отже, необхідність в участі уповноважених державою органів (органів опіки та піклування, служб у справах

дітей) для подання висновку у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, не виникає.

Ще слід зазначити, що згідно з ч. 3 ст. 235 ЦПК України (справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду.

У ч. 4 ст. 10 ЦПК України («Змагальність сторін») передбачено, що суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і саме сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом. Водночас у ч. 5 ст. 12 проекту ЦПК України передбачено, що суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: керує ходом судового процесу; сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їх процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; запобігає зловживанню учасниками судового процесу їх правами та вживає заходів для виконання ними їх обов'язків.

На підставі аналізу викладених вище правових приписів чинного ЦПК України та проекту ЦПК України варто констатувати, що, оскільки під час розгляду справ окремого провадження принцип змагальності не діє, то законодавець наділив суд активною роллю: суд зобов'язаний вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Однак деякі науковці-процесуалісти вважають, що реалізуючи саме принцип змагальності (як право на відстоювання своєї точки зору, своєї правоти), заявник у процесі встановлення фактів доводить наявність відповідного факту, заперечує заінтересованим особам у випадках спору про факт. Заявник безпосередньо заінтересований у встановленні факту і намагається довести його існування, використовуючи для цього всі права, передбачені принципом змагальності. До того ж залучені до участі у справі заінтересовані особи

ознайомлюються з обставинами справи і висловлюють своє ставлення до них перед судом [67, с. 90; 146, с. 4; 199, с. 78]. С. Р. Рахмонов також вказує, що в більшості справ про встановлення юридичних фактів принцип змагальності діє не повною мірою [151, 15].

Т. Ц. Кашперська з цього приводу зазначає, що «що у справах окремого провадження, у тому числі й у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, дія принципу змагальності є дещо усіченою, що обумовлено законодавчою регламентацією ініціативи суду у витребуванні доказів з метою забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування усіх обставин справи» [70, с. 103]. С. Я. Фурса з цього приводу теж вказує, що принцип змагальності виражається в діяльності суду, який вправі запропонувати заінтересованим особам надати додаткові докази чи зібрати їх за власною ініціативою [219, с. 18].

У свою чергу, М. М. Ясинок зазначає, що у справах окремого провадження може мати місце змагальна процедура незважаючи на те, що, як правило, справи окремого провадження вважаються безспірними. Виходячи з цього є підстави вважати, що всередині безспірних справ окремого провадження може породжуватись і діяти принцип змагальності. Таку змагальність можна назвати квазізмагальністю і вона може мати місце в матерії окремого провадження [259].

Видається за можливе не погодитися з такою позицією учених, адже, по-перше, розгляд справ окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) може відбуватися і за відсутності заінтересованих осіб (якщо таких не виявлено). По-друге, за лінгвістичним та логічним змістом положення ст. 10 ЦПК України (ст. 12 проекту ЦПК України) не можуть бути поширені на суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справах окремого провадження. По-третє, на суд не може поширюватися принцип змагальності навіть за його активної ролі в таких справах, адже це суперечить засадам відправлення правосуддя. По-четверте, поширення дії принципу змагальності на справи окремого провадження спростовує необхідність

такого виду провадження в межах цивільного процесу загалом, адже майже прирівнює порядок розгляду справ окремого і позовного проваджень.

На підставі зазначеного вище, можна підсумувати, що справам окремого провадження притаманна низка особливостей, які відрізняють його від справ позовного провадження. Серед таких особливостей можна виокремити, зокрема, особливий предмет судової діяльності в таких справах, відсутність спору про право, особливий суб'єктний склад, обмеження дії принципу змагальності в цих справах. Усі перелічені особливості притаманні й справам про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, при цьому предметом судової діяльності в таких справах є лише сімейний охоронюваний законом інтерес.

Висновки до першого розділу

1. Порядок встановлення факту родинних відносин між фізичними особами в порядку окремого провадження був відсутній у цивільному процесуальному законодавстві, яке діяло на території українських земель до ХХ ст.

2. Історична генеза порядку встановлення фактів родинних відносин між фізичними особами, а також перебування фізичної особи на утриманні у період з 1924 по 1963 рр. відбувалася подібно. Так, встановлення вказаних фактів не було передбачено в ЦПК Української РСР 1924 та 1929 років. Указана прогалина законодавства була усунута постановами Пленуму ВС СРСР від 29 червня 1945 р. № 9/8/V та від 07 травня 1954 р. № 3. І лише в ЦПК Української РСР 1963 р. був законодавчо закріплений розгляд судом справ про встановлення фактів родинних відносин між фізичними особами, а також перебування фізичної особи на утриманні, такі положення зберіглися і в чинному ЦПК України.

3. Фактично до XVI ст. порядок шлюбу регулювався звичаєвим правом, із XVI по XVIII ст. на території українських земель, які входили до складу Російської імперії, порядок укладення шлюбу регулювався здебільшого нормами

церковного права. Надалі шлюбні правовідносини регулювалися нормами як церковного, так і світського права, а з початку XX ст. – тільки світського права.

4. Розгляд судом справ про встановлення фактів одруження та розлучення було закріплено вже в ЦПК Української РСР 1929 р. У подальшому у ЦПК Української РСР 1963 р. було також передбачено розгляд судом справ про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, такий правовий припис наявний і в чинному ЦПК України.

5. Правові приписи, закріплені в ст. 47 Кодексу про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР 1926 р., позбавили суд права встановлювати факт усиновлення, здійсненого як до, так і після 1926 р. аж до 1995 р., коли була прийнята Постанова Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5. Водночас у порядку окремого провадження міг бути встановлений факт реєстрації усиновлення, починаючи з 1926 р.

6. На підставі ч. 1 ст. 17 Закону України «Про власність», який втратив чинність 20 червня 2007 р., та ч. 2 ст. 273 ЦПК 1963 р. суд міг встановлювати факт «фактичних шлюбних відносин», але наслідки таких відносин були цивільно-правовими.

7. Оскільки саме із набранням чинності СК України (01 січня 2004 р.) відносини проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу набули сімейно-правового характеру, то факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу може бути встановлений судом саме з 01 січня 2004 р.

8. Встановлюючи факти, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суди здійснюють не захист, а охорону законних інтересів, що можуть лежати в основі різних галузевих суб'єктних прав, адже рішення судів у таких справах спрямовані не на поновлення порушених суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а на забезпечення їх позитивного здійснення, а тому не підлягають примусовому виконанню.

9. Об'єктом охорони у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні є законний інтерес заявника.

10. Окреме провадження не безспірне, адже в межах такого провадження допускається спір, але лише спір про факт. При цьому спір про право в таких справах не обмежується лише спором про право сімейне. Заінтересовані особи (їхні представники) можуть заперечувати існування юридичного факту, оспорювати докази, подані заявником у справі про встановлення певного факту, що має юридичне значення, зокрема, у сімейних відносинах. Однак заява про встановлення факту, що має юридичне значення, у порядку окремого провадження може бути залишена без розгляду на підставі ч. 6 ст. 235 ЦПК України лише в тому разі, якщо встановлення такого факту безпосередньо пов'язане із необхідністю вирішення спору про право.

11. Заявник у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, – це особа, яка як учасник сімейних відносин, звертається до суду з вимогою про охорону свого законного інтересу шляхом ухвалення рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах.

12. Заінтересовані особи у справах окремого провадження – це особи, на суб'єктивні права чи обов'язки яких можуть вплинути межі законної сили рішення суду про встановлення певного юридичного факту.

13. Заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, за критерієм обов'язковості їх залучення до участі у справі, слід класифікувати на: 1) фізичних осіб, залучення яких до участі у справі є обов'язковим (це особи, які пов'язані із заявником сімейними відносинами, і на їх права, інтереси та обов'язки може вплинути рішення суду); 2) особи, залучення яких до участі в справі є факультативним (це особи, які не пов'язані із заявником сімейними відносинами – уповноважені органи влади, нотаріуси, які відмовили у засвідченні юридичного факту, органи та особи, які будуть залучені до реалізації рішення суду).

14. За своїм процесуальним статусом заінтересовані особи у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні подібні до третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог

щодо предмета спору у справах позовного провадження. Інтереси заінтересованої особи можуть як суперечити, так і збігатися з інтересами заявника.

15. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, процесуальна співучасть можлива, але лише факультативна. Оскільки всі справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, не пов'язані нерозривно з особою заявника або заінтересованої особи, то процесуальне правонаступництво в таких справах також можливе.

16. Участь уповноважених державою органів (органів опіки та піклування, служб у справах дітей) шляхом подання висновків при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, не є доцільною, оскільки в таких справах відсутній спір про право, до компетенції вказаних органів не належить підтвердження відповідних фактів і їх висновки не можуть бути належним засобом доказування у таких справах.

2 ВІДКРИТТЯ, ПІДГОТОВКА ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ, В ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1 Передумови відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах

Відкриття провадження у справі – стадія цивільного процесу, на якій суд вирішує питання про відкриття провадження по конкретній цивільній справі в суді першої інстанції, перевіряє наявність у особи, яка звернулася до суду, права на звернення до суду і дотримання встановленого порядку реалізації даного права [15].

Ідеться про те, що саме лише звернення заявника до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, не спричиняє безумовне відкриття суддею провадження у справі та початок цивільного процесу. Адже суддя відкриває провадження у справі лише тоді, коли заявником дотримано всіх умов, установлених законом. Таким чином, суддя перевіряє наявність у заявника права на звернення до суду (передумови права на звернення до суду) та дотримання ним порядку здійснення права на звернення до суду (умови реалізації права на звернення до суду).

Як зазначає М. Й. Штефан, вимога до суду про відкриття справи окремого провадження має свої складові частини (елементи): предмет, підставу, зміст. Предметом вимоги є право на встановлення певного юридичного факту або юридичного становища громадянина, підставою – обставини, що підтверджують їх наявність чи відсутність, а змістом – суть вимоги [244, с. 440].

До того ж, як правильно наголошує С. Н. Абрамов, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема, у сімейних відносинах, відкриваються на підставі не позовної заяви, а просто заяви. Необхідно наголосити, що відмінність полягає не лише в термінології, а й змісті. Позовна заява – це форма, за допомогою якої позивач звертається до суду з позовом,

вимагаючи вирішити спір про право і ухвалити рішення по суті. Також це форма, за допомогою якої позивач звертається через суд із позовом до відповідача, викладаючи свої матеріально-правові вимоги до позивача [3, с. 20–21].

Інакше кажучи, право на позов слід розглядати як у процесуальному, так і матеріально-правовому розуміннях, які є пов'язаними, але самостійними. У зв'язку з цим, на думку Г. Л. Осокіної, право на позов у процесуальному розумінні відрізняється від права на позов у матеріально-правовому розумінні за підставою виникнення та реалізації вказаних повноважень. Право на пред'явлення позову (процесуальний аспект) означає право на звернення до суду з вимогою про захист, право на процес незалежно від його результату. Право на задоволення позову (матеріальний аспект) означає право на отримання захисту, право на позитивний результат процесу [123, с. 9].

Хоча справам окремого провадження, у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, і притаманна певна низка особливостей, але видається, що і заяву про встановлення певного факту в порядку окремого провадження можливо розглядати як поєднання процесуально та матеріально-правового аспектів. Таке твердження зумовлено тим, що як і у випадку права на позов, убачається, що право на пред'явлення заяви у справах про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах (процесуальний аспект), означає право на звернення до суду з вимогою про охорону законного інтересу із дотриманням вимог процесуального законодавства (підвідомчість, підсудність тощо); право на процес незалежно від його результату. Водночас право на задоволення заяви в таких справах (матеріальний аспект) означає право на позитивне вирішення заяви та встановлення рішенням суду сімейно-правового юридичного факту з метою здійснення суб'єктивних матеріальних прав у майбутньому.

З цього приводу С. Я. Фурса вказує, що з огляду на особливості інтересу, про захист якого просить заявник в окремому провадженні, його заява не містить матеріально-правової вимоги. Складний характер позову, який поєднує в собі як процесуальні, так і матеріальні вимоги, для заяви не характерний. Адже спір про

право суб'єктивне не є предметом судового розгляду справ окремого провадження, а тому порядок розгляду таких справ потребує особливої процедури формування самостійного виду провадження. Заява про порушення справи є здійсненням процесуального права на звернення до суду за захистом. Однак було б помилковим надати заяві окремого провадження суто процесуального характеру з огляду на відсутність у заяві матеріально-правових рис розглядати її лише як засіб захисту процесуального інтересу. Справді, заява не містить у собі матеріально-правової вимоги – питання про матеріальне суб'єктивне право заявника взагалі не ставиться, але, зрозуміло, що «охоронюваний законом інтерес» заявника, за захистом якого він звернувся до суду, має матеріально-правовий відтінок [231, с. 526–527].

Проте законодавець у ст. ст. 3 та 234 ЦПК України визначив, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом не лише своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, а й інтересів. У ст. 234 ЦПК України передбачено, що в порядку окремого провадження розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони не лише прав, а й інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Водночас у ч. 1 ст. 18 СК України закріплено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

Таким чином, законодавець визначив у нормативно-правовому акті, який містить сімейні матеріальні норми права, інтерес як предмет захисту в судовому порядку. І, відповідно, охоронюваний законом інтерес визначений як предмет захисту і охорони в процесуальному нормативно-правовому акті. Отже, охоронюваний законом інтерес є матеріально-правовим і підлягає захисту та охороні в процесуальному порядку.

Тому, як зазначено вище, хоча об'єктом охорони у справах окремого провадження є як законні інтереси, так і неоспорювані суб'єктивні права

заявника, але у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, об'єктом охорони буде відповідний законний інтерес [98, с. 109–110]. Як наслідок, відсутня необхідність ставити під сумнів наявність матеріальної та процесуальної правових вимог у заяві у справах окремого провадження, у тому числі справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах. Адже заявник у таких справах звертається до суду для отримання охорони його законного інтереса шляхом встановлення рішенням суду певного юридичного факту (матеріальний аспект). При цьому заявник звертається саме до суду для отримання такої охорони в межах цивільного процесу (процесуальний аспект).

Отже, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі, суддя, зокрема, перевіряє наявність у заявника права на звернення до суду: передумови права на звернення до суду.

Законодавець не дав визначення поняттю передумов права на звернення до суду, ні переліку таких передумов як у справах позовного, так і окремого провадження. Водночас як у ч. 2 ст. 122 ЦПК України, так і в ч. 1 ст. 187 проекту ЦПК України закріплено перелік підстав, за наявності чи відсутності яких суддя відмовляє у відкритті провадження у справі. Таким чином, наявність чи відсутність хоча б однієї з підстав, передбачених у ч. 2 ст. 122 ЦПК України, перешкоджає відкриттю провадження у справі. При цьому варто зауважити, що передумови відкриття провадження у справі, закріплені в ст. 122 ЦПК України, є вужчими за своїм обсягом, ніж передумови прав на звернення до суду, адже до переліку таких передумов належать ті обставини, які хоча законодавець і не закріпив у відповідній статті, але які впливають на відкриття провадження у справі.

Тому вбачається, що передумови права на звернення до суду – це сукупність обставин наявності або відсутності яких зумовлює виникнення в особи відповідного процесуального права.

Водночас передумови відкриття провадження у справі – це сукупність обставин, установлених законом, наявність або відсутність яких зумовлює обов'язок суду відкрити провадження у справі.

Учені наводять різноманітну класифікацію передумов права на звернення до суду. Одні виділяють передумови суб'єктивні, які пов'язані з особою заявника, та об'єктивні, які не залежать від особи заявника, і з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує можливість пред'явлення конкретного позову. У свою чергу, об'єктивні передумови поділяються на позитивні (обставини, які повинні існувати для того, щоб заява була прийнята) і негативні (обставини, яких не має бути) [85, с. 368 – 369]. Інші – загальні (які стосуються всіх категорій справ) та спеціальні (передумови права на звернення до суду для окремих категорій справ) [232].

Маючи за мету найбільш повно охопити передумови права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, видається за доцільне об'єднати вищенаведену класифікацію. Таким чином, звернення особи до суду про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах (п. п. 1, 2, 4, 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України та ін.) має містити як загальні передумови права на звернення до суду, властиві для всіх справ окремого провадження, так і спеціальні передумови, властиві лише справам про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

Отже, розглянемо загальні об'єктивні позитивні передумови права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

1. Цивільна юрисдикція (підвідомчість)

У ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ проголошено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Як зазначає Т. І. Дудаш, різні гарантії, зазначені в ст. 6 ЄКПЛ, передбачають наявність суду. Поняттям суду ЄКПЛ позначає орган, який

характеризується в матеріальному сенсі своєю роллю, що стосується відправлення правосуддя: вирішення на основі норм права, підпорядковуючись принципу верховенства права, і після завершення належного процесу будь-якого питання, що стосується його компетенції [39, с. 221].

Щодо питання про сферу застосування права на суд у вітчизняному цивільному судочинстві, то правильною видається позиція Т. А. Цувіною, яка вважає, що цивільний процес складається з низки проваджень, зокрема окремого, і гарантії, закріплені в ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, мають поширюватися також і на окреме провадження тією мірою, якою елементи права на суд не суперечать сутності цих проваджень. Виключення, зокрема окремого провадження зі сфери дії ст. 6 ЄКПЛ означало б те, що держава звільняється від зобов'язань з організації належного здійснення судочинства під час розгляду таких справ, що є неприпустимим [234, с. 66–68]. Крім того, видається за бажане додати, що відповідно до ч. 2 ст. 15 ЦПК України окреме провадження є складовою цивільного судочинства, а згідно зі ст. 1 цього Кодексу завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Тобто, оскільки завдання цивільного судочинства, передбачене у ЦПК України, є спільним для всіх видів проваджень, то і гарантії, закріплені в ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, є спільними для всіх видів проваджень, передбачених в українському цивільному процесуальному законодавстві.

Таке твердження знайшло своє відображення й в судовій практиці ЄСПЛ. Так, рішення у справі «Наталія Михайленко проти України» від 30 травня 2013 р. [158] стосувалося захисту прав осіб, позбавлених цивільної дієздатності в порядку окремого провадження, і ЄСПЛ у своєму рішенні установив наявність обмеження у доступі до суду, який є невід'ємним елементом права на суд, та порушення ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, відповідно.

Як зазначає Т. А. Цувіна, право на доступ до суду набуває свого значення тільки, якщо суд має повну юрисдикцію для вирішення справи, що надійшла до

нього. Поряд із цим у рішеннях ЄСПЛ проти України було вказано на певні нелегітимні обмеження, що полягали у виключенні із судової юрисдикції окремих категорій справ при їх розгляді національними судами (наприклад «Пономаренко проти України») [234, с. 78–80].

Питання юрисдикції суддів також вирішенні в таких міжнародних нормативно-правових актах: Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. [20], Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. [21], Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. [78]; а також у міжнародних договорах у сфері міжнародно-правового співробітництва, наприклад, Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. [36], Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво у цивільних справах від 23 листопада 2000 р. [204] та ін.

Водночас у ст. 124 Конституції України закріплено, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

При цьому В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова зазначають, що саме компетенція характеризує орган судової влади з точки зору системи його повноважень і ролі як органу правосуддя. Вона складається із функцій суду зі здійснення правосуддя в цивільних та інших справах, предметів юрисдикції і методів здійснення судом своїх функцій. У свою чергу, юрисдикція є елементом компетенції, а у сфері судової юрисдикції з огляду на наявність різних видів судочинства слід розрізняти цивільну, господарську, адміністративну, кримінальну та конституційну юрисдикції [88, с. 248]. Таким чином, під юрисдикцією розуміється процесуальний інститут, який установлює правила розмежування компетенції різних ланок судової системи і різних видів судочинства між собою [232, с. 210].

У свою чергу, С. В. Васильєв пропонує під цивільною процесуальною юрисдикцією розуміти повноваження органів судової влади щодо здійснення правосуддя в передбаченому законом порядку [13, с. 255].

Водночас у ст. 258 ЦПК України (ст. 319 проекту ЦПК України) передбачено, що в заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, повинно бути зазначено, зокрема, причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт. А до заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів. Тобто, як зазначається в Листі ВС України «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 1 січня 2012 р. (далі – Лист ВС України від 1 січня 2012 р.) [197], заявник зобов'язаний перед поданням такої заяви звернутися до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо).

Як наслідок, виникає питання, чи відповідають правові приписи, закріплені у ст. 258 ЦПК України положенням ст. 124 Конституції України?

Видається, що з цього приводу все ще актуальними є Правові позиції, висловлені судовою колегією в цивільних справах ВС України в зв'язку з аналізом причин перегляду судових рішень у цивільних справах у 1996 р. [143], у яких зазначено, що віднесення ст. 124 Конституції України до юрисдикції судів усіх правовідносин, що виникають у державі, означає, насамперед, що провадження в порядку цивільного судочинства здійснюється у всіх вимогах, які не є предметом іншого судочинства, та що саме по собі недодержання існуючого порядку попереднього судового розгляду деяких спорів не може бути підставою для позбавлення права на судовий захист. Разом із тим ці положення Конституції не звільняють заінтересованих осіб від обов'язку звернення за вирішенням питань до компетентного органу.

Вищенаведена позиція ВС України, висловлена щодо попередньої редакції ст. 124 Конституції України, видається цілком умотивованою й обґрунтованою та

може бути застосована до чинної редакції вказаної статті. Адже, справді, лише за наявності відмови компетентного органу в особи з'являється необхідність здійснити своє право на звернення до суду, до цього моменту її охоронюваний законом інтерес може бути задоволений поза межами цивільного процесу.

Отже, підвідомчість справ суду цивільної юрисдикції – це визначена законом сукупність повноважень судів цивільної юрисдикції щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції (ст. 15 ЦПК України).

У ч. ч. 1, 3 ст. 15 ЦПК України передбачено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають, зокрема, із сімейних відносин, у тому числі, у порядку окремого провадження.

Крім того, у ч. 3 ст. 51 Конституції України закріплено, що сім'я охороняється державою, відповідно така охорона здійснюється судами, у тому числі шляхом встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

При цьому Г. В. Чурпіта вважає, що суд розглядає справи про встановлення фактів родинних відносин між фізичними особами; факту перебування фізичної особи на утриманні; реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу за правилами умовної підвідомчості – за умови, що законом не визначено іншого порядку їх встановлення [242, с. 97–98].

У свою чергу, В. В. Ярков слушно зауважує, що співвідношення судової та адміністративної форм захисту права у справах з умовною підвідомчістю є своєрідним. Цей вид підвідомчості може бути зумовлений розмежуванням компетенції судових та адміністративних органів. Як процесуальний юридичний факт, який входить до правоутворюючого складу права на звернення до суду, є наявність рішення компетентного органу державного управління [253, с. 141].

Погоджуючись із позицією В. В. Яркова, можливо висловити сумніви щодо наведеного вище твердження Г. В. Чурпіти. Так, не всі справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, підлягають

реєстрації в компетентному органі державної влади (наприклад проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу). У таких справах заявникові, щоб звернутися до суду із вимогою про встановлення факту, не потрібне рішення відповідного органу про відмову в посвідченні такого факту. Таким чином, цивільна юрисдикція справ про встановлення фактів, які є актами цивільного стану й підлягають державній реєстрації, є імперативною (умовною), оскільки обов'язковою умовою звернення до суду в таких справах є відмова компетентного органу державної реєстрації в проведенні такої реєстрації. Цивільна ж юрисдикція справ про встановлення інших фактів у сімейних відносинах є виключною.

Досліджуючи питання юрисдикції та підвідомчості справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, варто зауважити, що державна реєстрація деяких із цих фактів надає можливість особі поза судовим порядком довести достовірність відповідного факту, і, як наслідок, заощадити кошти та уникнути судового процесу. Тому видається, що доцільним є розглянути можливість запровадження в чинному законодавстві України спрощеної, позасудової, процедури встановлення сімейно-правових юридичних фактів органами державної реєстрації актів цивільного стану та передбачити здійснення реєстрації будь-яких сімейно-правових юридичних фактів (проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу, перебування на утриманні тощо) за процедурою, подібною до реєстрації актів цивільного стану, що дозволить надати відповідним фактам юридичної достовірності та позбавить заінтересованих осіб потреби в подальшому домагатися їх встановлення в судовому порядку.

Принагідно видається за бажане зазначити, що в ст. 410 ЦПК України (тотожні правові приписи містяться у ст. 497 проекту ЦПК України) закріплено, що іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації (далі – іноземні особи) мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів.

Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, встановленими Конституцією та

законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Водночас у ч. 2 ст. 17 Закону України «Про міжнародне приватне право» [58] передбачено, що іноземці та особи без громадянства мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України.

Зі змісту зазначених правових приписів можна дійти висновку, що до цивільних процесуальних прав іноземних осіб передусім належить право на звернення до суду і на засоби судового захисту, а також право на справедливий і публічний розгляд справи у суді. Поширення принципу національного режиму на іноземних осіб закріплено не лише в ЦПК України та Законі України «Про міжнародне приватне право», а й у міжнародних договорах. Цей принцип означає, що іноземці в даній державі мають право на захист тих самих цивільних прав тими самими засобами та в тому ж порядку, як і всі громадяни цієї держави, та не можуть претендувати на винятки з національного закону [88, с. 1039].

Поширення національного режиму в цивільному судочинстві на іноземних осіб, як вважають науковці, ґрунтується на принципі безумовності й не пов'язано з їх проживанням на території України. Норми цивільного процесуального закону, якими визначені правила процесуальної правоздатності й дієздатності, підвідомчості, підсудності, процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі, й інші права та гарантії, поширюються й на іноземних осіб, незалежно від того, чи передбачені вони в законодавстві їхньої держави [111, с. 717–718].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що оскільки іноземні особи наділені цивільною процесуальною правоздатністю та дієздатністю, тим же комплексом процесуальних прав, що й громадяни України, то вони мають право на рівні з ними звернутися до суду за захистом та охороною своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. І як наслідок, такі особи наділені правом звернутися до суду із заявою про встановлення юридичного факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, у порядку окремого провадження.

Варто також зазначити, що недотримання розглядуваної передумови права на звернення до суду має наслідком постановлення суддею ухвали про відмову у відкритті провадження в такій справі на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України (або ж п. 1 ч. 1 ст. 187 проекту ЦПК України). При цьому вбачається, що вказаний правовий припис може застосовуватися як тоді, коли справа повинна бути розглянута й вирішена в порядку іншого виду судочинства, так і тоді, коли вимога особи взагалі не належить до юрисдикції судів. Наслідки такої відмови закріплені в ч. 7 ст. 122 ЦПК України – відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом. Видається, що вищезазначені правові приписи можна застосувати й до справ окремого провадження. У разі, коли суд установить непідвідомчість заяви про встановлення юридичного факту в окремому провадженні, зокрема, сімейно-правового, то він постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі, зазначаючи орган чи суд, якому підвідомча справа.

Варто зазначити, що такий обов'язок суду, прямо передбачений у проекті ЦПК України. Відповідно до ч. 5 ст. 187 проекту ЦПК України суд, відмовляючи у відкритті провадження з підстави, встановленої п. 1 ч. 1 цієї статті, повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи.

Хоча й таке доповнення статті потребує вдосконалення, адже має йтись не лише про інший суд, а й орган, до юрисдикції якого належить розгляд та вирішення заяви, з якою особа звернулась до суду.

При цьому видається, що оскільки підвідомчість пов'язана не з відсутністю чи наявністю спору про право, а саме з компетенцією відповідного органу, то відмова у відкритті справи окремого провадження у зв'язку з її непідвідомчістю позбавляє заявника й права звернутися з такою вимогою до суду в порядку позовного провадження.

2. Правовий характер вимоги

Досі тривають дискусії про те, чи варто правовий характер вимоги визначати як передумову права на звернення до суду. Так, С. О. Іванова вважає, що не підлягають розгляду в суді вимоги, які не мають правового характеру, які

не підлягають захисту в суді, а також в іншому порядку [188, с. 1]. Натомість М. Й. Штефан зазначає, що з'ясування, чи є пред'явлена вимога правовою – складова правосуддя і встановлюється в судовому засіданні під час розгляду справи по суті, а не при відкритті провадження. Крім того, наявність правового характеру у вимозі охоплюється підвідомчістю суду справ, що є самостійною умовою, оскільки тільки такі вимоги відповідно до п. 1. ч. 2 ст. 122 ЦПК України підлягають розглядові в судах [244, с. 338].

З цього приводу О. С. Снідевич указує, що цивільний процес – це форма захисту матеріального права. Цивільний процес не може існувати самостійно безвідносно до матеріального права, а існує лише в тісному зв'язку з ним та покликаний примусово захищати це право. У зв'язку з цим захисту за допомогою передбаченого законом способу підлягають лише ті права, можливість існування яких передбачена матеріальним законодавством. Відсутність закріплення в матеріальному законі певного абстрактного права або способу його захисту, обраного особою, повинна тягнути відсутність права на процес щодо його захисту. В іншому разі виникає ситуація, коли матеріальний закон навіть теоретично не передбачає можливості існування певних матеріальних правовідносин, а процесуальний закон передбачає право на процес у спорах, що нібито виникають із таких правовідносин; матеріальний закон взагалі не передбачає існування певного матеріального права особи, а процесуальний закон надає особі можливість захищати це право в суді. Безумовно, що такий процес із самого початку позбавлений будь-якого змісту [188, с. 2].

Вищенаведена точка зору науковця видається обґрунтованою, однак із зауваженням, що має йтися не лише про захист матеріального права, а й охоронюваного законом інтересу у справах позовного провадження. А у справах окремого провадження – про їхню охорону.

Також варто зауважити, що охорона інтересів заявників у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, безпосередньо закріплена в СК України та ЦПК України, як наслідок, такі вимоги є завідомо правовими.

Перелік підстав для відмови у відкритті провадження закріплений законодавцем у ч. 2 ст. 122 ЦПК України та є вичерпним. Така підстава, як відсутність правового характеру вимоги як у чинному ЦПК України, так і в проекті ЦПК України відсутня, тим не менш у разі відсутності цієї передумови права на звернення до суду в заяві про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах (та й у будь-якій іншій), видається, що судді надана можливість постановити ухвалу про відмову у відкритті провадження в такій справі на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України.

Розглянемо загальні об'єктивні негативні передумови права на звернення до суду.

1. Відсутність спору про право

Важливо повторно наголосити, що окреме провадження не безспірне, адже в межах такого провадження допускається спір, але лише спір про факт. Заінтересовані особи (їхні представники) можуть заперечувати існування юридичного факту, оспорювати докази, подані заявником у справі про встановлення даного факту, що має юридичне значення [103, с. 374].

Хоча суди не завжди дотримуються вищенаведеного погляду, як наслідок, у порядку позовного провадження розглядаються справи окремого провадження. Наприклад, у рішенні Судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Закарпатської області від 02 квітня 2013 р. у справі № 712/12306/2012 зазначено, що при розгляді справи суд першої інстанції не врахував, що Особа 3 заперечував проти задоволення заяви Особа 2.

Отже, як указується в рішенні суду, між Особа 2 та Особа 3 виник спір щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Тому рішення Ужгородського міськрайонного суду від 12 грудня 2012 р. було скасовано, а заяву Особа 1 в інтересах Особа 2 про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу – залишено без розгляду із роз'ясненням заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах [176].

Крім того, відповідно до ч. 6 ст. 235 ЦПК України, якщо під час розгляду справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Таким чином, законодавець визначив лише наслідки виникнення спору про право у справі окремого провадження.

Однак виникає питання: чи у всіх випадках заява заінтересованої особи про наявність спору про право у справі окремого провадження зумовлює залишення заяви про встановлення відповідного факту без розгляду?

Видається, що заява заінтересованої особи про наявність спору про право під час розгляду судом справи окремого провадження не є безумовною підставою для залишення заяви без розгляду, оскільки суд визначає наявність чи відсутність спору про право не лише на підставі такої заяви і зазначених у неї доводів, а й матеріалів цивільної справи та розгляду позиції інших осіб, які беруть участь у справі. Лише встановивши, що заява заінтересованої особи про наявність спору про право в такій справі є обґрунтованою і суб'єктивні права заявника, пов'язані із встановлюваним юридичним фактом, не є безспірними, суд залишає заяву без розгляду. У випадку відсутності спору про право, про яке заявляє заінтересована особа, суд відмовляє в задоволенні такої заяви за її необґрунтованістю.

Інше питання, якщо одразу в самій заяві вбачається спір про право та провадження у справі ще не відкрито. Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 [139, с. 266] у тому разі, коли буде виявлено, що встановлення підвідомчого судові факту пов'язане з вирішенням спору про право, суд відмовляє в прийнятті заяви до розгляду в окремому провадженні. Тобто, у такому випадку суддя постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження.

2. Відсутність рішення або ухвали суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі, які набрали законної сили, у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав

У цьому разі йдеться про відсутність тотожного рішення суду чи ухвали у визначеній справі про встановлення факту, що має юридичне значення у сімейних відносинах.

З цього приводу варто зазначити, що Г. Л. Осокіна, досліджуючи тотожність позову (позовів), указувала, що предмет і підстава вимоги про захист права чи законного інтересу, а також протилежні сторони є засобами індивідуалізації позову. У зв'язку з цим тотожність позову чи позовів між собою визначається шляхом порівняння його (їх) елементів: предмета, підстави та сторін. Необхідно при цьому розрізняти два види тотожності: внутрішню і зовнішню. Під зовнішньою тотожністю науковець пропонує розуміти збіг (схожість) елементів заявленого позову з елементами позову, який вже розглянутий судом. При цьому зовнішня тотожність передбачає абсолютний (повний і точний) збіг елементів порівнюваних позовів [122, с. 128, 130, 132].

Погоджуючись із наведеним твердженням науковця щодо тотожності позовів у позовному провадженні, аналізуючи положення цивільного процесуального закону, які стосуються справ окремого провадження, видається за необхідне визначити ті елементи, які індивідуалізують заяву у справах окремого провадження. Убачається, що такими елементами є: 1) заявник – особа, яка звертається до суду із заявою про встановлення певного юридичного факту; 2) предмет заяви – вимога до суду про встановлення певного юридичного факту або юридичного становища громадянина; 3) підстава – обставини, що підтверджують їх наявність чи відсутність.

При цьому видається, що відсутня необхідність визначати зміст заяви у справах окремого провадження як елемент, що її індивідуалізує. Таке твердження обґрунтовуються, по-перше, тим, що зміст заяви всіх справ окремого провадження є однаковим – вимога до суду про охорону неоспорюваних суб'єктивних прав та законних інтересів заявника шляхом встановлення певного юридичного факту (спосіб такої охорони). І, відповідно, по-друге, зміст заяви збігається із предметом заяви, адже у справах окремого провадження немає відповідачів, до яких заявник міг звернутися із вимогою. По-третє, законодавець

не визначив у ЦПК України зміст заяви (у тому числі позовної), як елемент, що її індивідуалізує.

Водночас варто наголосити, що оскільки в межах позовного провадження також можливе встановлення юридичного факту, то видається, що під рішенням або ухвалою суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі, які набрали законної сили, слід розуміти й судові рішення ухвалені не лише у справах окремого провадження, а й позовного.

Так, у рішенні Зарічного районного суду м. Суми від 12 березня 2014 р. у справі № 591/1528/14-ц за заявою Особа 1, зацікавлена особа Особа 2 про встановлення факту родинних відносин між фізичними особам зазначено, що 03 лютого 2014 р. у Зарічному районному суді вже розглянуто аналогічну справу та ухвалено рішення про задоволення позовних вимог, дане рішення не оскаржувалось та набрало законної сили 14 лютого 2014 р. [162].

М. О. Німак вказує, що тотожність в окремому провадженні означає збіг заявника і заінтересованих осіб, а також предмета, підстави та змісту вимоги [117, с. 66].

Проте видається за необхідне не погодитися з наведеною точкою зору. Так, по-перше, як зазначено вище, немає необхідності зміст заяви (вимоги) відносити до елементів, які індивідуалізують заяву в окремому провадженні. По-друге, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні для визнання рішення суду чи ухвали тотожними у справі достатньо збігу лише заявника, предмету та підстави вимоги. Таке твердження зумовлене тим, що зміна заінтересованих осіб у справі за наявності того самого заявника, предмета та підстави вимоги не приведе до ухвалення іншого рішення по суті справи. Адже заінтересовані особи у справах окремого провадження наділені особливим правовим статусом: їхня роль полягає у сприянні належному розгляду й вирішенню справи щодо встановлення факту, що має юридичне значення, підтвердженні відсутності спору про право.

Крім того, відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 [139, с. 266] для забезпечення правильного і

своєчасного розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, зокрема, з'ясувати, які фізичні особи й організації можуть бути заінтересовані у вирішенні цієї справи і підлягають виклику в судове засідання. Таким чином, в окремому провадженні передбачена активна роль суду, а заінтересована особа може брати участь у розгляді справи окремого провадження або з власної ініціативи, або з ініціативи суду. Отже, залучення особи як заінтересованої у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах – це обов'язок суду, у разі неналежного виконання якого відповідне рішення суду підлягає скасуванню. Водночас заявник не має права звернутися до суду з тотожною заявою, зазначивши інших заінтересованих осіб.

Така позиція знаходить своє відображення і в судовій практиці. Так, 9 грудня 2014 р. Мелітопольський міськрайонний суд Запорізької області розглянув справу № 320/12517/14-ц за заявою Особа 1 про встановлення факту, що має юридичне значення, за участю заінтересованої особи – Управління Пенсійного фонду України в м. Мелітополі Запорізької області.

При цьому у вказаному рішенні зазначено, що заявниця звернулась до суду із заявою, в якій просить встановити факт її перебування на утриманні Особа 2, померлого 22 грудня 2008 р. та втрату годувальника за період з 22 грудня по 17 листопада 2009 р.

Під час вирішення питання про відкриття провадження у справі суд встановив, що Мелітопольський міськрайонний суд Запорізької області рішенням від 24 червня 2014 р. у задоволенні заяви Особа 1 про визнання її непрацездатною з 01 січня 2006 р., перебування на утриманні чоловіка Особа 2, померлого 22 грудня 2008 р., на день його смерті відмовив повністю.

Апеляційний суд Запорізької області рішенням від 22 жовтня 2014 р. апеляційну скаргу Особа 1 задовольнив частково: рішення Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 24 червня 2014 р. скасував,

провадження у справі закрив. Рішення суду апеляційної інстанції набрало законної сили 22 жовтня 2014 р.

Підставою для звернення до суду заявниці стала та обставина, що вона хворіла та перебувала на утриманні свого чоловіка Особа 2, у зв'язку з чим просила встановити факт її перебування на утриманні Особа 2, померлого 22 грудня 2008 р. та втрату годувальника за період з 22 грудня по 17 листопада 2009 р.

Однак, як зазначив суд у своїй ухвалі, до предмета доказування встановлення факту, який просила встановити заявниця, належала її непрацездатність. І оскільки факт, який просила встановити та ж сама заявниця, уже був предметом судового розгляду, суди як першої, так і апеляційної інстанцій уже надали оцінку вказаним обставинам, відповідні рішення набрали законної сили, то суд відмовив у відкритті провадження у справі на підставі п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України [212].

Видається за необхідне звернути увагу на те, що у двох указаних вище справах заінтересовані особи в них не були тотожними.

При цьому варто погодитися із тими науковцями, які вважають, що суддя може відмовити у відкритті провадження у справі на підставі п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України лише в тому разі, коли тотожність заяв не викликає сумніву. Якщо матимуть місце будь-які сумніви щодо тотожності заяв, суддя повинен відкритті провадження у справі та розглянути питання про тотожність заяв у судовому засіданні. Якщо заяви не є тотожними, то справа підлягає розгляду і вирішенню, а якщо вони тотожні – справа підлягає закриттю відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 205 ЦПК України [128, с. 235; 88, с. 548; 148, с. 40].

Отже, така передумова права на звернення до суду, як відсутність рішення суду, яке набрало законної сили, у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав спрямована на усунення повторного розгляду та вирішення справи про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні яка вже отримала належну правову оцінку судом. Тобто особа має право звернутися з певною вимогою до суду лише один

раз, адже повторний розгляд недоцільний та може призвести до ухвалення суперечливих рішень суду. Якщо ж особа, порушуючи вимоги цивільного процесуального законодавства, звертається повторно з аналогічною заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, то суддя на підставі п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі [92, с. 133]. Така підстава для відмови у відкритті провадження у справі, як наявність, рішення чи ухвала суду про закриття провадження, що набрали законної сили, у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами, передбачена й у п. 2 ч. 1 ст. 187 проекту ЦПК України.

Відповідно до ч. 7 ст. 122 ЦПК України відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом.

Згідно з ч. 3 ст. 206 ЦПК України в разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Перелік підстав для закриття провадження у справі передбачений у ст. 205 ЦПК України й, як і перелік підстав для відмови у відкритті провадження у справі, є вичерпним.

Досліджуючи правові приписи, закріплені в ст. ст. 122, 205, 206 ЦПК України, можна зробити висновок, що вони стосуються лише справ позовного провадження, водночас судді у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, можуть застосовувати підстави для відмови у відкритті провадження та закриття провадження у справі на свій розсуд. Таке твердження правильне й для ст. ст. 187, 256 та 257 проекту ЦПК України.

Таке твердження підтверджується і судовою практикою. Так, в ухвалі Зміївського районного суду Харківської області від 4 грудня 2014 р. у справі № 621/3401/14-ц зазначено, що 02 грудня 2014 року Особа 1 звернулася до суду із заявою, у якій просить встановити факт того, що станом на момент смерті 03 лютого 2014 р. її чоловіка Особа 2 вона перебувала на його утриманні.

Звертаючись до суду з вищенаведеними вимогами, заявниця вказала, що 19 травня 2014 р. зверталася до суду із заявою аналогічного характеру і рішенням суду було відмовлено в її задоволенні.

У заяві у справі № 621/3401/14-ц заявниця вказувала на інші докази та підстави встановлення факту.

Однак, оскільки повторне звернення із заявою про встановлення факту із зазначенням інших підстав та доказів розділом IV ЦПК України не передбачено (як указано в рішенні суду першої інстанції від 04 грудня 2014 р.), то суд відмовив у відкритті провадження на підставі п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України [209].

3. Відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав

Як зазначалося вище, особа має право звернутися з однією й тією ж заявою про встановлення певного факту, що має юридичне значення, тільки один раз. Однак заявник може бути заінтересований у поданні кількох тотожних заяв до одного або різних судів.

У разі, якщо до відкриття провадження у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, виявиться, що провадження у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав уже відкрито, то суддя постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження в такій справі на підставі п. 3 ч. 2 ст. 122 ЦПК України (п. 3 ч. 1 ст. 187 проекту ЦПК України, відповідно).

Проте Т. Ц. Кашперська, виокремлюючи таку передумову, зазначає, що в цьому разі достатньо наявності в суді справи «про той самий предмет та з тих самих підстав» [70, с. 60].

Однак відповідно до ч. 1 ст. 14 СК України сімейні права є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі. У ст. 18 СК України закріплено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін. Видається, що одним із способів

захисту сімейних прав та інтересів є встановлення юридичного факту в судовому порядку.

Таким чином, у разі якщо будь-яка інша особа, ніж заявник у справі, яка забажає захистити свої невизнані права та інтереси у справі окремого провадження (зокрема про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах), буде позбавлена не лише цивільного процесуального права подати до суду заяву про той самий предмет і з тих самих підстав, а й взагалі права на звернення до суду, закріпленого у СК України.

4. Відсутність недопустимості правонаступництва у правовідносинах після смерті фізичної особи

У ч. 1 ст. 37 ЦПК України закріплено, що в разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу (таке ж положення закріплено й в ч. 1 ст. 56 проекту ЦПК України).

Так, убачається, що немає перешкод для застосування правових приписів, закріплених у цій статті, й до заявників і заінтересованих осіб у всіх справах окремого провадження. Проте необхідно наголосити, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, заявниками можуть бути лише фізичні особи. Тим не менш правонаступництво у таких справах також є можливим. Оскільки, наприклад, встановлюючи факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, особа набуває право на спадкування як спадкоємець четвертої черги (ст. 1264 ЦК України).

Як зазначають науковці, підставою процесуального правонаступництва є наступництво в матеріальних правовідносинах, яке відбулося після відкриття провадження у справі. У матеріальному праві виділяють універсальне (загальне) та сингулярне (одиничне) правонаступництво [244, с. 110; 88, с. 306; 13, с. 203; 233, с. 251]. Водночас С. С. Бичкова вказує, що на відміну від правонаступництва в матеріальному праві, цивільне процесуальне правонаступництво є завжди

загальним, універсальним і виключає можливість одночасної участі у справі і правопопередника і правонаступника [10, с. 226].

У зв'язку з тим, що всі справи, передбачені в п. п. 1, 2, 4, 5 ст. 256 ЦПК України, допускають правонаступництво, то відсутнє підґрунтя для відмови у відкритті провадження в таких справах на підставі п. 5 ч. 2 ст. 122 ЦПК України (п. 6 ч. 1 ст. 187 проекту ЦПК України відповідно).

У свою чергу, загальними суб'єктивними передумовами права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, науковці-процесуалісти називають: цивільну процесуальну правоздатність і юридичну заінтересованість.

1. Цивільна процесуальна правоздатність

Відповідно до ст. 28 ЦПК України усі фізичні і юридичні особи здатні мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи, тобто наділені цивільною процесуальною правоздатністю. Відповідне положення збережено й у ст. 47 проекту ЦПК України. Варто повторно зазначити, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, заявниками можуть бути лише фізичні особи.

З цього приводу М. Й. Штефан зазначає, що наявність цивільної процесуальної правоздатності – необхідна (універсальна) умова для участі в цивільному процесі інших суб'єктів процесуальних правовідносин, зокрема представників, свідків, експертів, перекладачів. Щодо участі у справі прокурора, органів держави, органів місцевого самоврядування та інших, які захищають у процесі права та інтереси інших осіб, державні інтереси, то вони наділяються компетенцією (правами та обов'язками), якою закріплені державні функції, а не правоздатність [244, с. 433].

Однак С. В. Сенік та Р. Я. Лемик зауважують, що правоздатність у цивільному процесі виникає від моменту вступу у процесуальні відносини, оскільки особа не володіє процесуальною правоздатністю за межами цивільного судочинства, адже немає потреби володіти правом змінювати підстави чи предмет позову, якщо особа не звернулася до суду [225, с. 36]. С. Я. Фурса також вважає,

що цивільна процесуальна правоздатність виникає лише з моменту подання заяви до суду [228, с. 129].

З такою точкою зору науковців видається за можливе не погодитися. Так, оскільки правоздатність особи загалом, у тому числі цивільна процесуальна є саме потенційною можливістю мати відповідні права та обов'язки, то особа наділяється нею вже з моменту народження. Крім того, тоді виникає питання яким чином особа може звернутися до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, за відсутності у неї такої потенційної можливості. Таким чином, убачається, що особа, здійснюючи саме надану їй об'єктивним правом цивільну процесуальну правоздатність, наділена правом звернутися до суду із заявою, зокрема про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах.

Таку точку зору висловлює також і С. С. Бичкова, зазначаючи, що слід чітко розмежовувати «наявність у особи комплексу цивільних процесуальних прав та обов'язків» та «здатність особи мати цивільні процесуальні права та обов'язки». Комплекс цивільних процесуальних прав та обов'язків виникає в суб'єкта з моменту відкриття провадження у справі. Здатністю ж мати цивільні процесуальні права та обов'язки наділяється кожна особа; відповідна правоздатність існує об'єктивно, безвідносно до фактів відкриття провадження у справі або закінчення цивільного процесу [11, с. 59].

2. Юридична заінтересованість

Таку передумову права на звернення до суду, як наявність юридичної заінтересованості виокремлюють науковці [88, с. 538; 83]. Так, юридична заінтересованість означає, що звернутися до суду за судовим захистом права чи інтересу може лише та особа, якій, на її думку, це право чи інтерес належать, про що зазначено в ч. 1 ст. 3 ЦПК України [6, с. 236–237, 358].

З цього приводу Д. Д. Луспеник зазначає, якщо юридична заінтересованість у справі це просте твердження особи, яке не має ніяких об'єктивних критеріїв, то її не можна розглядати як обставину, що має процесуальне значення. Особа, яка звертається до суду, завжди стверджує, що вона заінтересована у справі. З

урахуванням положень ст. ст. 55, 124 Конституції України, з'ясувати наявність юридичної заінтересованості особи при пред'явленні заяви практично неможливо [105, с. 40 – 41].

Розглядаючи вищенаведені доктринальні твердження, можливо припустити, що дискусія стосується саме справ позовного провадження. Якщо ж говорити про справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема, у сімейних відносинах, то процесуальну юридичну заінтересованість не варто визначати як загальну передумову права на звернення до суду в таких справах, адже така передумова передбачена законодавцем у спеціальній нормі права, закріпленій у п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України (і в п. 1 ч. 1 ст. 319 проекту ЦПК України відповідно), яка стосується розгляду судом справ лише про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Таким чином, юридична заінтересованість у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є їх конститутивною ознакою і спеціальною передумовою права на звернення до суду, оскільки стосується не всіх категорій цивільних справ, а лише справ вказаної категорії. В інших же категоріях справ окремого провадження, виходячи з їх матеріально-правового характеру, зазначена передумова не виділяється й не потребує доведення, оскільки безпосередньо впливає з їх матеріально-правового характеру.

З цього приводу варто також додати, що згідно з ч. 2 ст. 3 ЦПК України у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси. Однак за таких обставин юридична заінтересованість указаних осіб зумовлена їх функціями, установленими державою.

Підсумовуючи наведене вище, необхідно зробити висновок, що недотримання загальних передумов права на звернення до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, є підставою для відмови у відкритті або закритті вже відкритого провадження у справі (ч. 2 ст. 122 та ст. 205 ЦПК України і ст. ст. 187 та 256 проекту ЦПК України відповідно). Однак, очевидно, що приписи, закріплені в нормах

ст. ст. 122, 205, 206 ЦПК України, стосуються справ позовного провадження, та до справ окремого провадження можуть застосовуватися із відповідними застереженнями, указаний недолік не усунений і у проекті ЦПК України. Таке правове регулювання, відповідно, зумовлює порушення процесуальних і матеріальних прав осіб, які звертаються до суду. Як наслідок, необхідно прийняти відповідні зміни до загальних положень окремого провадження ЦПК України.

Видається за можливе Главу 1 Розділу IV ЦПК України доповнити статтею такого змісту: «1. Суддя відкриває провадження у цивільній справі окремого провадження з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень закріплених у цій статті.

2. Суддя відмовляє у відкритті провадження у цивільній справі окремого провадження з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, та якщо:

- 1) є спір про право;
- 2) заява не містить вимоги правового характеру;
- 3) є таке, що набрало законної сили, рішення або ухвала суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- 4) у провадженні цього чи іншого суду є справа того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав».

У свою чергу, спеціальні передумови права на звернення до суду визначаються для окремих категорій справ, зокрема для справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

Розглянемо спеціальні передумови права на звернення до суду в таких справах.

1. Факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових прав особи

«Усі оточуючі явища та події поділяються на ті, які мають юридичне значення й юридично байдужі. Однак такий поділ, за словами О. С. Іоффе, є

вищою мірою умовним, оскільки в реальному житті далеко не завжди вдається провести абсолютну та непорушну межу між двома групами фактів. Не можна розглядати як юридично значущий факт, якщо проханням про його встановлення заявник взагалі не переслідує будь-якої мети, а також, коли його встановлення спрямоване на досягнення неправового результату» [43, с. 7, 9].

Як зазначено в Листі ВС України від 01 січня 2012 р. [197] для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення, оскільки один і той самий факт для певних осіб і для певної мети може мати юридичне значення, а для інших осіб та для іншої мети – ні.

Оскільки у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема в сімейних відносинах, об'єктом охорони буде відповідний охоронюваний законом інтерес, то важливо визначити юридичний інтерес заявника: мету, з якою він подає заяву до суду та можливість настання юридичних наслідків безпосередньо для нього в разі встановлення судом певного юридичного факту.

При цьому під охоронюваним законом сімейним інтересом Г. В. Чурпіта пропонує розуміти потребу та прагнення до користування конкретним матеріальним і (або) нематеріальним благом, яке може як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним сімейним правом [240, с. 67].

Водночас поняття інтересу у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні більш докладно розглянуто в Підрозділі 1.3 Розділу 1 цього дисертаційного дослідження.

Слід повторно зазначити, що визначення, чи є факт, який просить установити заявник юридично значущим, буде залежати від кожної конкретної справи.

У разі, якщо суддя визначить, що встановлення факту в сімейних відносинах не має юридичного значення для заявника, то він постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження в такій справі.

2. Заявник позбавлений іншої можливості одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення

Згідно з п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 суди можуть встановлювати факти реєстрації усиновлення (удочеріння), шлюбу, розірвання шлюбу, якщо в органах реєстрації актів цивільного стану не зберігся відповідний запис чи відмовлено у його відновленні або ж він може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту громадянського стану [139, с. 268].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 258 ЦПК України обов'язковою вимогою до змісту заяви є зазначення причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт. Однак заявник зобов'язаний не лише зазначати вказані причини, а й додати до заяви письмову відмову компетентного органу видати документ, що посвідчує певний юридичний факт.

Тобто наявність можливості одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення, є перешкодою для заявника у здійсненні ним права на звернення до суду і, як наслідок, є підставою для відмови у відкритті провадження в такій справі.

Проте варто розглянути й іншу ситуацію. Як уже зазначалось у ст. 258 ЦПК України (ст. 319 проекту ЦПК України відповідно) закріплено, що заявник повинен підтвердити причини неможливості одержання або відновлення відповідного документу, надавши довідку про неможливість відновлення втрачених документів.

Отже, саме така довідка є підтвердженням наявності у заявника відповідної спеціальної передумови права на звернення до суду. Однак відсутність вказаної довідки, у свою чергу, не може бути підтвердженням можливості одержати або відновити такий документ в компетентному органі.

Так, у разі відсутності довідки про неможливість відновлення втрачених документів, доданої до заяви про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, суддя залишає заяву без руху для усунення вказаного недоліку – надання відповідної довідки. Водночас неусунення заявником

зазначеного недоліку не може бути підставою для відмови у відкритті провадження у справі, адже відсутність такої довідки свідчить лише про невиконання заявником вимог ухвали про залишення заяви без руху. Тобто, якщо заявник не надасть довідку у строки визначені ухвалою, то суд повертає заяву у відповідності до вимог ч. 2 ст. 121 ЦПК України. Аналогічні положення закріплені й у ч. 3 ст. 186 проекту ЦПК України.

Таким чином, можна говорити про те, що відсутність можливості в заявника одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення в сімейних відносинах, є одночасно і спеціальною передумовою права на звернення до суду, і умовою реалізації такого права. Наявність можливості в заявника одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення в сімейних відносинах, матиме наслідком відмову у відкритті провадження у справі, ненадання письмової відмови компетентного органу видати документ, що посвідчує сімейний юридичний факт, – залишення заяви без руху з наступним її поверненням.

Крім того, видається за необхідне зауважити, що до переліку справ про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, належать й такі факти, що не підлягають обов'язковій реєстрації (наприклад, встановлення факту родинних відносин між фізичними особами). Як наслідок, особа може встановити такий юридичний факт не інакше, як за рішенням суду. А тому в указаному випадку заявнику достатньо лише зазначити причини неможливості одержання необхідного документа.

3. Чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку їх встановлення

Здебільшого юридичні факти підтверджуються записами актів цивільного стану, різними свідоцтвами й іншими документами. На підставі цих документів відповідними компетентними органами (судами, органами соціального забезпечення, нотаріату та ін.) зазвичай робляться певні висновки щодо тих чи інших юридичних наслідків, що стосуються особистих або майнових прав громадян (наприклад, право на спадок). Однак не завжди той або інший факт, що

має юридичне значення, може бути засвідчений відповідним документом. Наприклад, документ може бути втрачений і відновити його неможливо у зв'язку зі знищенням архіву. Тому законом передбачений судовий порядок встановлення фактів, що мають юридичне значення [27, с. 117]. У разі, якщо законодавством передбачений позасудовий порядок встановлення певного юридичного факту, то суддя постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження в такій справі.

М. О. Німак визначає ще одну спеціальну передумову права на звернення до суду для встановлення фактів, що мають юридичне значення, у судовому порядку, указуючи, що встановлення факту не повинно пов'язуватися з наступним вирішенням спору про право. Проте одночасно науковець також виокремлює таку загальну передумову права на звернення до суду у справах окремого провадження, як відсутність спору про право [117, с. 75].

«Однак, видається сумнівним визначати вказану передумову двічі: і як загальну, і як спеціальну. Убачається, що відсутність спору про право є загальною передумовою права на звернення до суду, властивою для всіх справ окремого провадження, а не лише для справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі в сімейних відносинах» [102, с. 56].

З цього приводу також варто зазначити, що Т. Ц. Кашперська, досліджуючи справи про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, указує, що для здійснення права на подання до суду заяв про встановлення зазначених фактів необхідною є наявність трьох рівнів передумов: «а) загальних, що регламентовані пунктами 1–3, 5 ч. 2 ст. 122 ЦПК України і дотримання яких є необхідним для звернення до суду із будь-якою заявою (позовною заявою), що буде підставою для відкриття провадження у справі; б) спеціальних, які є передумовами звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення; в) особливих, які є індивідуальними для кожної конкретної справи про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних сімейних правовідносин» [70, с. 11].

Однак така класифікація видається сумнівною. По-перше, оскільки до справ окремого провадження належать не лише справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, то видається за доцільне виокремлювати загальні передумови права на звернення до суду у всіх справах окремого провадження.

По-друге, вбачається відсутність необхідності окремого виокремлення особливих передумов права на звернення в таких справах. Так, Т. Ц. Кашперська називає однією із спеціальних передумов, що заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення [70, с. 62]. Інакше кажучи, реєстрація цього факту в органах ДРАЦСу відсутня і цей орган відмовляє у видачі відповідного документа. Тому, як наслідок, заявник позбавлений іншої можливості здійснити своє суб'єктивне право, крім як за рішенням суду про встановлення певного юридичного факту. Водночас, науковець у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами називає особливою передумовою відсутність реєстрації даного факту органами ДРАЦСу. Таким чином, Т. Ц. Кашперська фактично визначає одну і ту ж обставину і як спеціальну, і як особливу передумову права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. До того ж, хотілося би наголосити, що факт родинних відносин між фізичними особами взагалі не підлягає державній реєстрації.

Або ж науковець зазначає, що «на відміну від інших категорій справ про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, для справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) сімейним та цивільним процесуальним законодавством України не передбачено особливих передумов звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі» [70, с. 64]. Вищезазначене також підтверджує відсутність необхідності окремого виокремлення особливих передумов права на звернення в розглядуваних справах.

Здійснення права на звернення до суду можливе лише в разі поєднання передумов права на звернення до суду із дотримання встановленого законом процесуального порядку здійснення цього права.

Реалізація права на звернення до суду в окремому провадженні здійснюється шляхом пред'явлення заяви. Відповідно до ч. 1 ст. 118 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється, з дотриманням порядку, встановленого ч. ч. 2 і 3 ст. 11-1 цього Кодексу, та не пізніше наступного дня передається визначеному судді. Убачається, що наведений правовий припис поширюється і на заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, подані в порядку окремого провадження.

Згідно з ч. ч. 2, 3 ст. 11-1 ЦПК України позовні заяви, скарги, подання та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, у порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, що здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день надходження документів.

Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів за принципом вірогідності, який ураховує кількість справ, що перебувають у провадженні суддів, заборону брати участь у перегляді рішення для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну повноважень. Справи розподіляються з урахуванням спеціалізації суддів. Після визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи, внесення змін до реєстраційних даних щодо цієї справи, а також видалення цих даних з автоматизованої системи документообігу суду не допускається, крім випадків, установлених законом.

Одночасно обов'язковими умовами здійснення права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є такі.

1. Дотримання правил підсудності справи

Підсудність – це розмежування компетенції між окремими ланками судової системи і між судами однієї ланки щодо розгляду і вирішення цивільних справ, які належать до їх юрисдикції [85, с. 326].

Завданням інституту підсудності є розподіл цивільних справ між самими судами загальної юрисдикції задля більш швидкого і правильного розгляду і вирішення справи, найбільш ефективного захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів права. Підсудність визначає не наявність суб'єктивного права на звернення до суду за судовим захистом, а його здійснення з дотриманням встановленого законом порядку [105, с. 66].

Відповідно до ст. 107 ЦПК України всі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами.

Згідно зі ст. 257 ЦПК України заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання.

Підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді ВС України. Такі ж правила визначення підсудності у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, збережено й у ст. 317 проекту ЦПК України.

Таким чином, у ст. 257 ЦПК України встановлено виключну територіальну підсудність для справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі в сімейних відносинах [227, с. 553], а також підсудність за ухвалою вищого суду [242, с. 99].

Варто зазначити, що у зв'язку із ситуацією, що склалася на території України, і проведенням антитерористичної операції, законодавець, з метою охорони прав, свобод та інтересів осіб, у ст. 257-1 ЦПК України визначив

особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України.

Однак видається, що встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу та усиновлення мають не менше юридичне значення для здійснення суб'єктивних прав особи, ніж факти народження чи смерті.

До того ж у п. 3 розділу I Правил від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 передбачено, що за заявами громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України або переселилися з неї, державну реєстрацію будь-яких актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання здійснюють відділи ДРАЦСу за місцем звернення заявника.

Тому видається за необхідне, з метою забезпечення прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, створити для таких осіб належні умови для доступу до правосуддя на контрольованій території, встановити альтернативну підсудність, за вибором заявника, у випадку звернення таких осіб до суду з метою встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як-от фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу та усиновлення.

Таким чином, ст. 257 ЦПК України слід доповнити частиною такого змісту: «Заява фізичної особи, яка проживає на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення подається до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця її проживання».

Свою позицію щодо підсудності справ висловив і ЄСПЛ у справі «Бочан проти України». У рішенні від 03 травня 2007 р., суд зазначив, що зміна територіальної підсудності справи як така не є проблемою в значенні ЄКПЛ. При цьому роль національних судів в організації судових проваджень полягає в тому, щоб забезпечити належне здійснення правосуддя. Направлення справи на розгляд іншому судді або суду підпадає під межі самостійної оцінки державних органів в таких справах. Існує низка факторів, а саме, наприклад, доступність засобів,

кваліфікація суддів, конфлікт інтересів, доступність місця слухання справи для сторін тощо, які державні органи повинні брати до уваги, змінюючи територіальну підсудність. Крім того, зміна територіальної підсудності повинна відповідати положенням п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та, зокрема, вимозі об'єктивної незалежності та безсторонності [155].

Згідно зі ст. 115 ЦПК України, якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання до належного суду, про що постановляється ухвала.

Варто зауважити, що дещо інші процесуальні наслідки непідсудності справи передбачені в проекті ЦПК України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 32 проекту ЦПК України, якщо суд виявить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду, то він на підставі відповідної ухвали самостійно передає справу на розгляд до іншого суду. У свою чергу, оскільки у проекті ЦПК України також передбачено недопустимість спорів про підсудність, то закріплення таких положень сприятиме захисту прав осіб, які звертаються до суду, та гарантуватиме розгляд їхньої заяви судом, до якого передано справу.

2. Дотримання встановлених законом вимог щодо форми і змісту заяви

У главі 1 розділу IV ЦПК України не закріплені загальні вимоги щодо форми і змісту заяви в окремому провадженні. Утім видається за можливе застосувати за аналогією положення, закріплене в ч. 3 ст. 235 ЦПК України, і до стадії відкриття провадження у справі, зокрема, про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах.

Тому вбачається, що заява про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, повинна відповідати вимогам щодо форми і змісту, закріпленим у ст. 119 ЦПК України, з урахуванням особливостей правової природи справ окремого провадження. Отже, така заява повинна подаватися до суду в письмовій формі і містити: найменування суду, до якого подається заява; прізвище, ім'я, по-батькові заявника, а також представника заявника, якщо заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або

місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі; зміст вимог заявника; виклад обставин, якими заявник обґрунтовує свою вимоги; зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; перелік документів, що додаються до заяви; відомості про вжиття заходів забезпечення доказів, якщо такі здійснювалися.

Варто зазначити, що в ст. 186 проекту ЦПК України вимоги щодо форми і змісту позовної заяви дещо змінені, при цьому з тих, які можуть бути застосовані й до заяв у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, належать такі: заявник повинен зазначити докази, які не можуть бути подані разом із заявою (за наявності), зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви; заявник повинен підтвердити те, що ним не подано іншої заяви з тим самим предметом та з тих самих підстав.

Також слід наголосити, що заявник у справах окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) зацікавлений вказати в заяві про встановлення факту осіб, які можуть бути заінтересовані в його встановленні. Тим не менш, така вимога не передбачена ні в положеннях, які стосуються позовного провадження, ні окремого, тому її недотримання не може бути підставою для залишення заяви без руху, та її повернення в майбутньому.

Д. Д. Луспеник зазначає, що нерідко судді, залишаючи позовну заяву без руху із наступним її поверненням позивачу, вимагають від позивача надання доказів на підтвердження заявлених вимог, що є неправильним, оскільки п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України вимагає від позивача лише зазначення доказів у позовній заяві, що є обов'язковим, а подання цих доказів можливе в порядку визначеному ст. 131 цього Кодексу, тобто на наступних стадіях цивільного процесу. Відсутність зазначення доказів у позовній заяві та їх неподання під час пред'явлення позову – це дії, які є різними за характером, змістом та наслідками. Також є неправильним вимагати від позивача надання додаткових доказів до тих, які позивач надав до заяви [105, с. 82].

Таке зауваження науковця є справедливим і щодо справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, однак лише щодо доказів, які підтверджують факт (п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

Така точка зору викладена і в п. 7 Постанови Пленуму ВС України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. № 2 (далі – Постанова Пленуму ВС України від 12 червня 2009 р. № 2): подання доказів можливе на наступних стадіях цивільного процесу, тому суд не вправі через неподання доказів при пред'явленні позову залишати заяву без руху та повертати заявнику [135, с. 5].

Проте у всіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, уже під час подання заяви заявник зобов'язаний довести, що факт, який він просить встановити має для нього юридичне значення. А в тих справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, факти, у яких можуть бути посвідчені іншим компетентним органом, заявник зобов'язаний довести шляхом надання відповідної довідки неможливість отримання чи відновлення відповідних документів.

Отже, можна говорити про те, що обов'язок доказування певних обставин у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, покладений на заявника вже при зверненні до суду з відповідною заявою, а невиконання такого обов'язку заявником зумовлює відповідні процесуальні наслідки. Якщо заявник не доведе при зверненні до суду, що відповідний факт має для нього юридичне значення, – суддя відмовляє у відкритті провадження, якщо він не надасть довідку про неможливість отримання чи відновлення втрачених документів, то суддя залишає заяву без руху та повертає її в майбутньому.

Однак це питання по-іншому вирішено в проекті ЦПК України. Згідно з ч. 5 ст. 178 проекту ЦПК України позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази – позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів). Недотримання вказаної вимоги буде

мати наслідком залишення позовної заяви без руху та її наступне повернення відповідно до ч. 1 ст. 186 проекту ЦПК України.

Заява підписується заявником або його представником із зазначенням дати її подання. До заяви додається документ, що підтверджує сплату судового збору.

У разі пред'явлення заяви особами, які діють на захист прав, свобод та інтересів іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

Заява, подана після забезпечення доказів, повинна містити також відомості про забезпечення доказів.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 119 ЦПК України позовна заява повинна відповідати іншим вимогам, встановленим законом. Як уже зазначалося у ст. 258 ЦПК України закріплено, що в заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, повинно бути зазначено: який факт заявник просить встановити та з якою метою; причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; докази, що підтверджують факт.

До заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів.

М. Й. Штефан вважає, що в заяві не треба зазначати мету, з якою необхідне встановлення певного факту реєстрації (шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення), оскільки він не породжує одиничні правові наслідки, а є загальною передумовою визначення правового статусу громадянина у сфері шлюбно-сімейних правовідносин [244, с. 457].

Утім видається, що зазначення в заяві мети, з якою заявник просить встановити один із вищенаведених юридичних фактів, спрямоване на визначення судом наявності чи відсутності юридичної заінтересованості в конкретного заявника. А тому така мета має бути обов'язково зазначена в заяві, інакше суд не зможе визначитися чи встановлення юридичного факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення буде породжувати певні суб'єктивні права для заявника.

У листі ВС України від 01 січня 2012 р. [197] також указано, що важливе значення має вимога про обов'язкове зазначення у заяві мети встановлення

юридичного факту, оскільки мета дає можливість зробити висновок, чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він правові наслідки.

3. Наявність у представника заявника належним чином оформлених повноважень на ведення справи

Згідно з ч. 8 ст. 119 ЦПК України (ч. 7 ст. 186 проекту ЦПК України відповідно), якщо заява подається представником заявника, до заяви додається довіреність чи інший документ, що підтверджує його повноваження.

Відповідно до ст. 42 ЦПК України повноваження представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають бути посвідчені такими документами:

- 1) довіреністю фізичної особи;
- 2) довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника;
- 3) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Довіреність фізичної особи повинна бути посвідчена нотаріально або посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на службі, стаціонарному лікуванні чи за рішенням суду, або за місцем його проживання.

Довіреність фізичної особи, яка є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якої прийнято рішення про надання такої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом посадової особи, уповноваженої на це законом, статутом або положенням, з прикладенням печатки юридичної особи (за наявності).

Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватись ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором. До ордера обов'язково додається витяг із договору, у якому зазначаються повноваження адвоката як представника

або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій. Витяг засвідчується підписом сторін договору.

Оригінали документів, зазначених у цій статті, або копії з них, посвідчені суддею, приєднуються до справи.

З цього приводу варто також зауважити, що Законом України від 02 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [51] Конституцію України було доповнено ст. 131-2, у якій передбачено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді.

Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

При цьому у пп. 11 п. 16-1 Перехідних положень Конституції України закріплено, що представництво відповідно до ст. 131-2 цієї Конституції виключно адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 01 січня 2017 р.; у судах апеляційної інстанції – з 01 січня 2018 р.; у судах першої інстанції – з 01 січня 2019 р.

Представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню.

Однак слід наголосити, що в проекті ЦПК України передбачено, що не лише адвокати і законні представники, але й особи, які досягли вісімнадцяти років та мають цивільну процесуальну дієздатність можуть бути представниками у малозначних справах (ст. 61 проекту ЦПК України). Водночас оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу й відповідні зміни в ній уже набрали чинності, то видається, що вказане положення проекту ЦПК України не може бути прийняте.

4. Сплата судового збору

Відповідно до ст. 1, ч. ч. 1, 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» [54] судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат.

Судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.

Із заяв у справах окремого провадження із фізичної особи справляється судовий збір 0,2 розміру мінімальної заробітної плати.

З цього приводу варто зазначити, що прецедентна практика ЄСПЛ виходить з того, що реалізуючи п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, кожна держава-учасниця цієї Конвенції вправі встановлювати правила судової процедури, у тому числі й процесуальні заборони і обмеження, зміст яких – не допустити судовий процес у безладний рух. У зв'язку з наведеним залишення позову без руху з підстав, передбачених законом (невідповідність позовної заяви вимогам щодо її змісту, несплата судового збору тощо) не є порушенням права на справедливий судовий захист. Разом із тим ЄСПЛ зазначає, що не має бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя має бути не лише фактичним, а й реальним (рішення ЄСПЛ у справі «Жоффер де ля Прадель проти Франції» від 16 грудня 1992 р.) [157].

5. Наявність у заявника цивільної процесуальної дієздатності

Таку умову здійснення права на звернення до суду, як наявність у особи дієздатності виокремлюють більшість учених-процесуалістів (М. Й. Штефан [244, с. 343], С. Я. Фурса [231, с. 620] та ін.). У свою чергу, М. О. Німак зазначає, що саме цивільна процесуальна дієздатність є умовою здійснення права на звернення до суду [117, с. 77; 118, с. 201].

Убачається за необхідне погодитися із таким твердженням науковця, адже саме наявність цивільної процесуальної дієздатності в заявника є необхідною

умовою для виникнення саме процесуальних правовідносин. Хоча варто зазначити, що цивільна процесуальна дієздатність тісно пов'язана із цивільною дієздатністю особи.

Відповідно до ст. 29 ЦПК України здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.

Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому цим Кодексом, надано повну цивільну дієздатність (указані правові приписи знайшли своє відображення й у ст. 48 проекту ЦПК України).

Норми, які регулюють цивільну процесуальну дієздатність містяться й у СК України. Згідно з ч. 1 ст. 18 СК України кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

З цього приводу З. В. Ромовська вказала, що новелою ст. 18 СК України є надання дитині, якій виповнилося чотирнадцять років, цивільної процесуальної дієздатності. Така дитина має право самостійно подати позовну заяву на захист свого права або інтересу [180, с. 58].

Л. А. Кондрат'єва також поділяє вказану вище точку зору науковця, зазначаючи, що неповнолітню особу, яка досягла чотирнадцяти років, у справах,

що виникають із сімейних правовідносин, слід визнавати як самостійного суб'єкта цивільних процесуальних відносин, який наділений правом на звернення до суду за захистом своїх порушених прав та інтересів у цивільному судочинстві [82, с. 4].

Ідеться про те, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, неповнолітня особа може бути заявником та подавати заяву про встановлення такого факту з метою охорони своїх інтересів.

Однак видається за необхідне навести і зауваження В. М. Кравчука та О. І. Угриновської з приводу цієї умови здійснення права на звернення до суду. Так, на стадії відкриття провадження суд може з'ясувати обсяг дієздатності лише за віком позивача (заявника у справах окремого провадження відповідно). Проте в заяві вік не зазначається. Тому ця підстава для повернення заяви реально не може бути встановлена судом [85, с. 365].

Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що вже на стадії відкриття провадження у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, заявник зобов'язаний довести наявність у нього загальних передумов права на звернення до суду властивих усім справам окремого провадження, а також спеціальних передумов права на звернення до суду характерних лише для таких справ. При цьому для справ факти, у яких підлягають посвідченню відповідним компетентним органом, неможливість одержання або відновлення документів, що посвідчують відповідний факт є як спеціальною передумовою права на звернення до суду, так і умовою реалізації відповідного права.

До того ж слушно зауважує Д. Д. Луспеник, що і в судді на цій стадії цивільного процесу виникає відповідний обов'язок оцінити наявність і дотримання порядку подання заяви, тобто суд встановлює факти процесуального характеру [105, с. 81].

Утім, «якщо передумови права на звернення до суду мають об'єктивний характер, тобто їх наявність не залежить від волі заінтересованої особи і суду, то хоч порушення умов звернення до суду і є перешкодою для порушення

провадження по справі, однак воно може бути усунене і усунення можна реалізувати волею заінтересованої особи» [117, с. 91].

Тому процесуальним наслідком недотримання заявником умов реалізації права на звернення до суду є залишення заяви без руху або її повернення відповідно до ст. 121 ЦПК України (ст. 186 проекту ЦПК України відповідно).

Згідно з п. 7 Постанови Пленуму ВС України від 12 червня 2009 р. № 2 позовна заява подається до суду в письмовій формі і за змістом повинна відповідати вимогам ст. 119 ЦПК України. У зв'язку з цим суди мають звертати особливу увагу, зокрема, на те, що у позовній заяві повинні не лише міститися позовні вимоги, а й бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, і зазначені докази, що підтверджують кожну обставину [135, с. 5].

Якщо заява не відповідає вимогам ст. ст. 119, 120 ЦПК або не сплачено судовий збір, суддя відповідно до вимог ст. 121 ЦПК постановляє ухвалу, в якій повинні бути зазначені конкретні підстави залишення заяви без руху, у тому числі й розмір несплачених судових витрат, і надає строк для усунення недоліків, тривалість якого визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням характеру недоліків, реальної можливості отримання копії ухвали, яка повинна бути надіслана заявнику негайно, та їх виправлення.

Якщо порушення правил ст. ст. 119, 120 ЦПК виявлені при розгляді справи, вони усуваються в ході судового розгляду або настають наслідки, передбачені п. 8 ч. 1 ст. 207 ЦПК.

Більше увагу цьому питанню приділено в проекті ЦПК України, що відповідно сприяє належному відправленню правосуддя та захисту прав осіб. Відповідно до ч. ч. 11, 12 та 13 ст. 188 проекту ЦПК України суддя, встановивши, після відкриття провадження у справі, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у ст. ст. 176, 178 цього Кодексу, постановляє ухвалу не пізніше наступного дня, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня вручення позивачу ухвали.

Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, суд продовжує розгляд справи, про що постановляє ухвалу не пізніше наступного дня з дня отримання інформації про усунення недоліків.

Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, позовна заява залишається без розгляду.

А згідно з ч. ч. 2, 5 ст. 121 ЦПК України якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені ст. ст. 119 і 120 цього Кодексу, сплатить суму судового збору позовна заява буде вважається поданою в день первісного її подання до суду. Інакше заява вважається неподаною і повертається позивачеві. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви (такі ж положення відображені й у ч. ч. 3 і 7 ст. 186 проекту ЦПК України). Убачається, що дію наведених правових приписів, які стосуються справ позовного провадження, можна поширити і на справи окремого провадження.

Перевіривши наявність передумов права на звернення до суду та дотримання умов його реалізації, суддя вирішує питання про відкриття або про відмову у відкритті провадження у справі.

У ч. ч. 4, 5, 7 ст. 122 ЦПК України, які стосуються справ позовного провадження, але можуть бути застосовані й до справ окремого провадження, установлено, що питання про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі суддя вирішує не пізніше трьох днів з дня надходження заяви до суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків, та не пізніше наступного дня після отримання судом у порядку, передбаченому ч. 3 цієї статті, інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи. Про відкриття провадження у справі чи відмову у відкритті провадження у справі суддя постановляє ухвалу.

Відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом.

Варто зазначити, що в ст. 187 проекту ЦПК України законодавець не передбачив процесуальних наслідків відмови у відкритті провадження у справі. Таким чином, можна зробити висновок, що в такому разі особа не позбавлена можливості повторно звернутися до суду із тою самою заявою, а суд зобов'язаний її розглянути та вирішити по суті. Однак убачається, що відсутність такого процесуального наслідку відмови у відкритті провадження у справі як неможливість звернення до суду з тою самою заявою сприятиме зловживанню процесуальними правами осіб та зумовить можливість ухвалення протилежних рішень за однією і тією ж заявою.

М. О. Німак зазначає, що в порядку окремого провадження розглядаються справи, передбачені ч. ч. 2, 3 ст. 234 ЦПК України та інші справи у випадках, встановлених законом. Натомість у порядку позовного провадження може розглядатися будь-яка вимога, якщо особа вважає, що її право порушується, не визнається або оспорується. З огляду на викладене відмова у відкритті провадження у справі, що розглядається в порядку окремого провадження, унеможливило повторне звернення з такою самою заявою в порядку окремого провадження, однак заявник має право звернутися з тими самими вимогами в порядку позовного провадження. Тому науковець пропонує доповнити ст. 234 ЦПК України ч. 5 такого змісту: «Відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з такою самою заявою. Заявник у цьому випадку має право звернутися з тими самими вимогами у позовному порядку» [117, с. 93].

Видається, що закріплення такого положення у ЦПК України може призвести до зловживання особами своїми процесуальними правами. Так, якщо особа, яка звертається до суду із вимогою про охорону її прав або інтересів у порядку окремого провадження, не отримала бажаної охорони незаконно та необґрунтовано, то цю помилку можуть виправити суди вищих інстанцій. Якщо ж особа не отримала такої охорони у зв'язку із наявністю спору про право, то вона дійсно не позбавлена можливості звернутися за захистом своїх прав, свобод чи інтересів уже в порядку позовного провадження.

Учені зазначають, що відкриття провадження у справі зумовлює правові наслідки матеріального та процесуального характеру [88, с. 550; 228, с. 621; 13, с. 435; 111, с. 313].

З цього приводу видається за доцільне зазначити, що беручи до уваги правову природу справ окремого провадження, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, відкриття провадження у таких справах породжує лише правові наслідки процесуального характеру, оскільки наслідки матеріально-правового характеру можуть виникати лише при відкритті провадження у справах, що стосуються спору про право. До наслідків процесуального характеру належить, зокрема, виникнення цивільних процесуальних правовідносин; особи набувають відповідний процесуальний статус; також особи, з урахуванням особливостей окремого провадження, набувають загальні та спеціальні права та обов'язки учасників цивільного процесу тощо.

Отже, досліджуючи законодавчі та доктринальні положення, які стосуються справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, можна підсумувати, що суд, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі, перевіряє наявність у заявника права на звернення до суду – передумови права на звернення до суду:

– загальні: 1) цивільна юрисдикція (підвідомчість); 2) правовий характер вимоги; 3) відсутність спору про право; 4) відсутність рішення або ухвали суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі, які набрали законної сили, у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав; 5) відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав; 6) відсутність недопустимості правонаступництва у правовідносинах після смерті фізичної особи; 7) цивільна процесуальна правоздатність;

– спеціальні: 1) факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або

припинення особистих чи майнових прав особи; 2) заявник позбавлений іншої можливості одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; 3) чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку їх встановлення.

А також суд, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, перевіряє дотримання заявником порядку здійснення права на звернення до суду – умови реалізації права на звернення до суду: 1) дотримання правил підсудності справи; 2) дотримання встановлених законом вимог щодо форми і змісту заяви; 3) наявність у представника заявника належним чином оформлених повноважень на ведення справи; 4) сплату судового збору; 5) наявність у заявника цивільної процесуальної дієздатності; 6) надання довідки про неможливість отримання чи відновлення втрачених документів.

Процесуальними наслідками недотримання заявником передумов права на звернення до суду буде відмова у відкритті провадження у справі, а недотримання умов реалізації права на звернення до суду – залишення його заяви без руху з наступним її поверненням.

2.2 Підготовка до судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах

Наступною стадією цивільного процесу після відкриття провадження у справі є стадія підготовки справи до судового розгляду. Норми права, що регулюють указану стадію цивільного процесу, закріплені у Главі 3 Розділу III ЦПК України «Провадження у справі до судового розгляду». З цього приводу Д.Д. Луспеник влучно зазначив, що положення п. 8 ч. 6 ст. 130 ЦПК України, яке регулює попереднє судове засідання, передбачає вчинення судом інших дій, необхідних для підготовки справи до судового розгляду. У зв'язку з наведеним другу стадію цивільного процесу доречніше називати саме як провадження по підготовці

справи до судового розгляду або стадією підготовки справи до судового розгляду [105, с. 145]. Зазначені зауваження були враховані в проекті ЦПК України й відповідна стадія цивільного процесу називається в ньому «Підготовче провадження» (глава 3 розділу III).

При цьому правові приписи Глави 3 Розділу III ЦПК України, насамперед стосуються справ позовного провадження та можуть бути застосовані до справ окремого провадження загалом та до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, зокрема, лише з певними застереженнями.

Н. Л. Бондарекно-Зелінська вважає, що, оскільки на всіх стадіях цивільного процесу наявна процесуальна форма, тобто встановлений нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя, який характеризується системністю, відповідністю цивільним процесуальним принципам та наданням процесуальних гарантій учасникам цивільного процесу, то відсутність послідовного та докладного нормативно-правового регулювання підготовки справи до судового розгляду в цивільному процесуальному законодавстві та певні специфічні особливості цієї стадії не можна вважати підставою для твердження, що стадія підготовки перебуває поза процесуальною формою. Як і будь-яка інша процесуальна стадія цивільного процесу, підготовка справ до судового розгляду має визначену процесуальну форму [12, с. 39–40].

Погоджуючись з наведеною точкою зору науковця, усе ж таки варто зазначити, що законодавець не здійснив на належному рівні правового регулювання розглядуваної стадії цивільного процесу. Більше того, не розмежував належним чином складові стадії підготовки справи до судового розгляду та правові норми, що стосуються справ позовного та окремого проваджень, що, як наслідок, негативно впливає на правозастосовну діяльність судів.

На підставі аналізу норм ЦПК України вбачається, що стадія підготовки справи до судового розгляду починається відповідно до ст. 127 ЦПК України. Адже після відкриття провадження у справі суд невідкладно надсилає особам, які

беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття провадження у справі. Одночасно з копією ухвали про відкриття провадження у справі відповідачу надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів, а третій особі – копія позовної заяви. Водночас відповідно до ч. 1 ст. 120 ЦПК України позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

Як наслідок, у ЦПК України існує невідповідність між правовими приписами, закріпленими в ст. 120 і ст. 127 ЦПК України.

З цього приводу варто зауважити, що у ВР України був зареєстрований законопроект «Про внесення змін до статті 127 Цивільного процесуального кодексу України (щодо надіслання копії позовної заяви та доданих до неї документів)» від 11 лютого 2014 р. реєстраційний № 4124 [144], яким запропоновано, дотримуючись принципів диспозитивності та змагальності в цивільному судочинстві, копії доданих до позовної заяви документів надсилати не лише відповідачу, а й третім особам. Однак на сьогодні законопроект не прийнятий, а відповідні зміни до ч. 2 ст. 127 ЦПК України не внесено.

Проте видається за доцільне наголосити, що в ст. ст. 120, 127 ЦПК України йдеться лише про учасників позовного провадження. Тому прийняття вищенаведеного законопроекту є найменше, що можливо зробити для покращення законодавчого регулювання порядку розгляду і вирішення справ окремого провадження, зокрема, справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах. Адже у разі буквального тлумачення положень ст. ст. 120, 127 ЦПК України в заявника у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, та й у будь-якій іншій справі окремого провадження взагалі відсутній обов'язок додавати до заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї. Водночас, хоча б і на доктринальному рівні, але інші заінтересовані особи у справах окремого провадження за своїм правовим статусом прирівнюються до третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. До того ж і правозастосовна діяльність корелюється з думками науковців-процесуалістів, оскільки в разі

відсутності копії заяви про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, та (або) копії всіх доданих до неї документів судді залишають таку заяву без руху (наприклад ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 18 травня 2013 р. у справі № 335/4708/13-ц [213]).

Отже, очевидно, що недосконалість правового регулювання порядку здійснення правосуддя на кожній стадії цивільного процесу у справах окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) зумовлює безсумнівну необхідність більш докладного законодавчого регулювання наведеного порядку у ЦПК України.

Варто зазначити, що таку прогалину законодавства усунуто у ст. 191 проекту ЦПК України. Так, одночасно з копією ухвали про відкриття провадження у справі учасникам справи надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 43 проекту ЦПК України учасниками справ окремого провадження є заявники та інші заінтересовані особи.

Науковці наголошують, що метою підготовки справи до судового розгляду є забезпечення можливості розгляду і вирішення цивільної справи за одне судове засідання із ухваленням законного і обґрунтованого рішення суду. Підготовка справи до судового розгляду допомагає судді встановити об'єктивну істину у справі, вона є засобом боротьби із тяганиною та бюрократизмом у цивільному процесі. Належно проведена підготовка пришвидшує провадження у справі. Від якості підготовки справи до розгляду багато в чому залежить якість судового розгляду, правильність і своєчасність вирішення судом цивільних справ [34, с. 85; 203, с. 24]. Навряд чи можна забезпечити повний і всесторонній розгляд цивільної справи поряд із розглядом її в одному судовому засіданні, якщо її попередня підготовка не узгоджена зі стадією судового розгляду і буде відірвана від її завдань [91, с. 18]. Отже, існує єдиний підхід до підготовки справ до судового розгляду – це важлива самостійна стадія цивільного процесу, і, незалежно від складності справи, є обов'язковою [250, с. 89].

Як уже зазначалося, частиною стадії підготовки справи до судового розгляду є попереднє судове засідання. Згідно з ч. 1 ст. 130 ЦПК України попереднє судове засідання проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. Одночасно в ч. 7 цієї ж статті ЦПК України встановлено, що попереднє судове засідання не є обов'язковим. Питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі.

Таким чином, як вказувалося вище, що, хоча законодавець приділив значну увагу правовому регулюванню попереднього судового засідання, однак стадія підготовки справи до судового розгляду ним не вичерпується. Так, «окремі процесуальні дії щодо підготовки справи до судового розгляду можуть вчинятися судом як до, так і після закінчення попереднього судового засідання» [121, с. 59]. Такі дії також вважатимуться складовою частиною підготовки справи до судового розгляду.

До того ж, відповідно до п. 6 Постанови Пленуму ВС України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12 червня 2009 р. № 5 (далі – Постанова Пленуму ВС України від 12 червня 2009 р. № 5) проведення попереднього судового засідання є обов'язковим для кожної справи, незалежно від її складності, за винятком випадків, установлених нормами ЦПК України. Ураховуючи особливості провадження, попереднє судове засідання не проводиться в окремому провадженні [136, с. 5].

Однак слід звернути увагу, що станом на 12 червня 2009 р. згідно з ч. 7 ст. 130 ЦПК України попереднє судове засідання було обов'язковим для кожної справи, за винятком випадків, встановлених ЦПК України. А відповідно до законодавчих змін до ч. 7 ст. 130 ЦПК України від 07 липня 2010 р., можливість проведення попереднього судового засідання у справі стала диспозитивною, як уже зазначалось вище.

З цього приводу Н. Л. Бондаренко-Зелінська вказує, що докладний аналіз закріплених розділом IV ЦПК України категорій справ дає змогу стверджувати про недоцільність проведення підготовки досудового розгляду у формі попереднього судового засідання у більшості з них. Запровадження попереднього судового засідання як процесуальної форми підготовки цивільних справ до судового розгляду значною мірою було зумовлене практичною необхідністю забезпечення процесуального закріплення дій та волі сторін, у тому числі й їх бажання піти на примирення шляхом укладення мирової угоди, визнання позову або відмови від останнього вже на цій стадії цивільного процесу. Окреме ж провадження характеризується відсутністю спору про право та сторін із протилежними інтересами, тому тут не застосовуються зазначені правові інститути [12, с. 81, 82–83]. Або С. В. Васильєв вказує, що враховуючи особливості окремого провадження, попереднє судове засідання в таких справах не проводиться. Однак у деяких з них проводяться підготовчі дії, якщо вони передбачені в законі [13, с. 442].

Інші вважають, що в тих справах окремого провадження, у яких законодавець не вказує на проведення підготовчих дій і (або) які не розглядаються у скорочені строки, має проводитися попереднє судове засідання [117, с. 95]. Або, «оскільки заявник має право відмовитись від поданої ним заяви, то й у справах окремого провадження потрібно проводити попереднє судове засідання» [225, с. 178]. Так, наприклад, в ухвалі Сарненського районного суду Рівненської області від 10 березня 2009 р. у справі № 2о-33 про встановлення факту реєстрації шлюбу саме в попередньому судовому засіданні було прийнято відмову заявника від заяви, а провадження в цій справі – закрито [214].

З цього приводу Т. Ц. Кашперська вважає, що специфіка предмета судового розгляду у справах про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, вказує на доцільність обов'язкового проведення попереднього судового засідання у таких справах, адже тільки під час попереднього судового засідання буде здійснена ефективна підготовка відповідної справи до судового розгляду [70, с. 127].

Аналізуючи чинне цивільне процесуальне законодавство, правову позицію ВС України та думки науковців-процесуалістів, видається за необхідне повторно зазначити, що законодавцем надана диспозитивна можливість проводити суддею попереднє судове засідання загалом і у справах окремого провадження зокрема. Таким чином, дослідивши матеріали конкретної справи про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, суддя може самостійно визначитися з необхідністю та доцільністю проведення попереднього судового засідання в такій справі. Наведена позиція знаходить своє відображення і в судовій практиці, а саме, у рішенні Межівського районного суду Дніпропетровської області від 16 травня 2011 р. у справі № 2-о-19/11 про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами [171], в ухвалі Енергодарського міського суду Запорізької області від 16 квітня 2010 р. у справі № 2-о-30/2010 про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні [208], в ухвалі Кременецького районного суду Тернопільської області від 30 березня 2010 р. у справі № 2-о-28/2010 про встановлення факту реєстрації шлюбу [211], в ухвалі Київського районного суду м. Одеси від 28 серпня 2012 р. у справі № 1512/11334/2012 про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу [210] (п. п. 1, 2, 4, 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України відповідно) проведення попереднього судового засідання визначалося суддею необхідним.

У свою чергу, Д. Д. Луспеник зазначає, що не буде великою небезпекою для цивільного процесу, якщо проведення попереднього судового засідання буде залежати від волевиявлення сторін або суду, якщо, наприклад, потрібно оперативно вирішити процесуальні питання, уточнити вимоги чи заперечення або визначитись із доказовою базою справи тощо. Суд міг би самостійно вирішувати питання про те, чи потрібно призначати попереднє судове засідання також з урахуванням категорії справи, рівня юридичних знань сторін, наявності в них професійних представників тощо [104, с. 59–60].

Подібну точку зору, але щодо справ саме окремого провадження, висловлює й Н. Л. Бондаренко-Зелінська, зазначаючи, що проведення підготовки у формі

попереднього судового засідання є доцільним у тих категоріях справ окремого провадження, які лише умовно безспірні. В інших випадках це недоцільно, оскільки призводить до затягування судового процесу та перенавантаження судів [12, с. 86–87].

Отже, ураховуючи правову природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, у більшості таких справ дійсно відсутня необхідність проведення попереднього судового засідання. Як наслідок, підготовка таких справ здебільшого здійснюється шляхом одноосібної діяльності суду. Водночас у період підготовки справи до судового розгляду суддя не позбавлений можливості затребувати письмові пояснення осіб, які беруть участь у такій справі, та вчиняти інші підготовчі дії.

Варто зазначити, що в проекті ЦПК України роль підготовчого провадження та підготовчого засідання є більш значною ніж у чинному ЦПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 197 проекту ЦПК України для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. При цьому згідно зі ст. 190 проекту ЦПК України передбачено, що завданням підготовчого провадження є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Водночас і в проекті ЦПК України, визначаючи імперативно необхідність проведення підготовчого засідання у справах, які розглядаються за правилами загального позовного провадження, передбачена диспозитивна можливість провадження такого засідання в інших справах, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

У ч. 6 ст. 130 ЦПК України визначено невичерпний перелік дій, які вчиняє суддя у разі, якщо спір у справі позовного провадження не врегульовано. Так само й у ч. 2 ст. 198 проекту ЦПК України передбачено невичерпний перелік дій, які суд може вчиняти в процесі проведення підготовчого засідання. Однак, правові приписи, закріплені в ч. 6 ст. 130 ЦПК України (у ч. 2 ст. 198 проекту ЦПК України відповідно) можуть бути застосовані до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, лише вибірково. Зокрема, суд, здійснюючи підготовку до судового розгляду такої справи, уточнює вимоги заявника; вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясовує, які докази подані чи подаються заявником та заінтересованими особами для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин; за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи вирішує питання про витребування доказів, виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів; у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів; вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду; визначає час і місце судового розгляду.

У п. 2 Постанови Пленуму ВС України від 12 червня 2009 р. № 5 зазначено, що, готуючи справи до розгляду, суд повинен визначити: обставини, які мають значення для справи, та факти, що підлягають установленню, і які покладені в основу вимог і заперечень; характер спірних правовідносин і зміст правової вимоги; матеріальний закон, який регулює спірні правовідносини; вирішити питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясувати, які докази є на підтвердження зазначених фактів; визначити коло доказів відповідно до характеру спірних правовідносин і роз'яснити, якій із сторін слід довести певні обставини; вжити заходів для забезпечення явки в судове засідання, а також сприяти врегулюванню спору до судового розгляду [136, с. 4].

Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення

фактів, що мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, а саме – з'ясувати, які фізичні особи і організації можуть бути заінтересовані у вирішенні справи і підлягають виклику в судові засідання, у необхідних випадках запропонувати заявникові та заінтересованим особам подати додаткові докази на підтвердження заявлених вимог чи заперечень [139, с. 266].

У свою чергу, у Листі ВС України від 01 січня 2012 року [197] зазначено такі підготовчі дії у вищезазначених справах: з'ясувати, які фізичні та юридичні особи можуть бути заінтересовані у вирішенні цієї справи і підлягають виклику в судові засідання; визначити предмет доказування; встановити, чи передбачено законодавством позасудовий порядок вирішення справи; перевірити наявність доказів, що надані заявником, та у разі необхідності з дотриманням процесуального порядку сприяти витребуванню доказів, що підтверджують заявлену вимогу.

Також видається за необхідне зазначити, що одні вчені вважають, що аналіз перерахованої в законі послідовності завдань підготовки справи до судового розгляду в сукупності з іншими нормами цивільного процесуального права дає змогу зробити висновок про їх взаємозв'язок і одночасність виконання. Безумовно, суд має право повертатися до будь-якого питання, що виникає із цих завдань, допоки вони не будуть вирішені повністю [128, с. 314]. Інші стверджують, що не можна вважати, що підготовка справи до розгляду обов'язково має бути завершена до призначення справи до розгляду, так само, як і після постановлення такої ухвали суддя не вправі здійснювати ніяких одноособових дій. Було б неправильним вважати, що як тільки перше судові засідання почалося і суд у повному складі приступив до розгляду справи, підготовчі дії завершені й повертатися до них більше не доведеться [147, с. 49].

З цього приводу Г. О. Світлична зазначає, що у зв'язку з тим, що в теорії цивільного процесуального права немає єдності поглядів на логіко-часові межі стадії підготовки справи до судового розгляду, то дії, що здійснюються в стадії судового розгляду щодо витребування необхідних доказів, залучення до участі у

справі нових осіб, та інші дії спрямовані на усунення недоліків, допущених суддею під час підготовки справи до судового розгляду, не входять до змісту цієї стадії [185, с. 11].

Вважаємо вищенаведену точку зору найбільш обґрунтованою, оскільки законодавець наділив кожную стадію цивільного процесу певною метою. Так, для справ позовного провадження метою попереднього судового засідання (як частини стадії підготовки справи до судового розгляду) є:

- 1) з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду;
- 2) або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи.

Хоча В. І. Тertiшніков вважає, що на попередньому судовому засіданні у справах окремого провадження не можуть бути здійснені ці два повноваження суду [201, с. 152], але видається, що навіть за відсутності необхідності проводити попереднє судове засідання у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, одноосібні дії судді в зазначених справах все ж спрямовані на забезпечення правильного та швидкого вирішення справи [101, с. 76]. Інакше кажучи, якщо суддя належним чином виконає вимоги, установлені цивільним процесуальним законодавством для підготовки справи до судового розгляду, то в подальшому не виникне необхідності повторно здійснювати підготовчі дії і в стадії судового розгляду увага суду буде зосереджена лише на розгляді та вирішенні справи по суті.

Варто зазначити, що така позиція відображена й у проекті ЦПК України – його прийняття покладе край дискусіям щодо часових меж підготовки справи до судового розгляду (підготовчого провадження). Так, відповідно до ч. 2 ст. 190 проекту ЦПК України підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання.

Отже, під час підготовки до розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суд:

1) уточнює вимоги заявника

Здійснюючи підготовку справи про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, до судового розгляду, суддя, передусім, уточнює

який саме юридичний факт просить встановити заявник. У таких справах суддя також має встановити підставу вимоги заявника і підстави заперечень заінтересованих осіб, якщо вони висувають такі заперечення.

Оскільки законодавець передбачив диспозитивну можливість проведення попереднього засідання і стадія підготовки справи до судового розгляду не вичерпується лише його проведенням, то видається, що така підготовча дія як уточнення вимог заявника та й інші можуть бути проведені в межах стадії підготовки до розгляду справи про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, і тоді, коли попереднє судове засідання у справі не проводиться. Так, вивчаючи матеріали судової справи, суддя може дійти висновку, що, зокрема, вимоги заявника, викладені в його заяві, потребують уточнення. Оскільки право на уточнення вимог особи передбачено в п. 1 ч. 6 ст. 130 ЦПК України, то суд, застосовуючи ч. 2 ст. 208 ЦПК України, може реалізувати таке право шляхом постановлення ухвали про уточнення вимог заявника, яка повинна бути направлена заявникові із зазначенням строку на її виконання.

Такої ж думки притримується і Н. Л. Бондаренко-Зелінська, указуючи, що фіксування процесуальних дій судді щодо підготовки справ окремого провадження потрібно здійснювати шляхом постановлення відповідних ухвал. При цьому проведення підготовки до судового розгляду таких справ у формі одноосібної діяльності судді не означає обмеження можливості інших учасників процесу впливати на рух цивільної справи. У цьому разі вбачається за доцільне використання суддею під час підготовки до судового розгляду письмових, а не усних пояснень осіб [12, с. 85].

Варто також наголосити, що від визначення змісту правової вимоги та мети заявника, викладених в його заяві, й залежить вирішення питання про те, за правилами якого виду провадження розглядатиметься цивільна справа, і вибір норми матеріального закону, який їх регулює. Визначення норми матеріального права здійснюється спочатку шляхом зіставлення фактів, викладених у заяві, та фактів, на які вказує гіпотеза норми матеріального права. Визначення закону та

правової природи правовідносин на цій стадії процесу має попередній характер у тому значенні, що остаточний висновок із цих питань суд зробить лише ухвалюючи рішення в нарадчій кімнаті [128, с. 315].

2) вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі, їх процесуальне становище

Як уже зазначалося, суд розглядає справи окремого провадження за участю заявника і заінтересованих осіб, їхніх представників. А також у таких справах можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Відповідно до законодавства такими особами можуть бути Уповноважений ВР України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, прокурор.

Звернення до суду та участь указаних осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні пов'язані не з особливостями такої категорії справ, а з неможливістю заявників із поважних причин самотійно звернутися до суду за захистом і охороною своїх прав, свобод та інтересів (наприклад п. 10 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»). При цьому видається, що орган опіки і піклування, виконуючи покладені на нього державою функції, може звернутися до суду та брати участь у справах про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, від імені заявника, якщо він є малолітньою, неповнолітньою особою, а також повнолітньою особою, яка за станом здоров'я не може самотійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки, та над якою відповідно встановлено опіку чи піклування.

З цього приводу М. М. Ясинок слушно зауважує, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як-от у сімейних відносинах, законодавець не конкретизує перелік заявників чи заінтересованих осіб, надаючи таким чином потенційну можливість кожній особі звернутися до суду з даним питанням. Разом із тим законодавець процесуально обмежує коло таких осіб,

вимагаючи від заявника вказати мету, з якою йому необхідно встановити той чи інший юридичний факт (п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

Таким чином, законодавець із необмеженого кола осіб надає право звернутися до суду лише тим особам, які можуть довести суду потребу в цьому. Умовою для цього є наявність особистого інтересу, з одного боку, та тих правових умов, які породжують такий інтерес – з другого [255, с. 135].

Як зазначалося вище, законодавець не покладає на заявника обов'язок вказати в заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, осіб, які можуть бути заінтересовані в його встановленні. Отже, цілком імовірно, що під час підготовки справи до судового розгляду суддя може виявити, що для всебічного та повного дослідження обставин справи і ухвалення законного та обгрунтованого рішення необхідним є залучення до участі у справі заінтересованих осіб, яких заявник не вказав. У такому разі видається, що суддя постановляє ухвалу про залучення відповідних осіб до участі у справі, зобов'язуючи заявника надати копії заяви та копії всіх документів, що додаються до неї, у необхідній кількості.

Водночас оскільки рішенням про встановлення певного юридичного факту суд не вирішує питання про права, інтереси та обов'язки заінтересованих осіб, то вони можуть відмовитися від участі у справі навіть за наявності ухвали про їхнє залучення.

У свою чергу, коло заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, буде залежати від кожної конкретної справи.

Так, у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами заінтересованими особами можуть бути фізична особа, факт перебування у родинних відносинах з якою необхідно встановити, її діти, чоловік (дружина); діти заявника, чоловік (дружина) заявника; орган ДРАЦСу тощо [9, с. 60].

У справах про встановлення факту перебування фізичної особи як учасника сімейних відносин на утриманні – органи соціального захисту населення, спадкоємці або територіальна громада, якщо йдеться про спадкові права заявника.

У справах про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу – інший з подружжя, їхні діти, органи соціального захисту населення, якщо йдеться про оформлення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Крім того, відповідно до п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 якщо заяву про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу подає один з подружжя, то другий буде залучатися до участі у справі як заінтересована особа [139, с. 268].

У справах про встановлення факту реєстрації усиновлення – інші спадкоємці або територіальна громада, якщо метою встановлення такого факту є спадкові права заявника, органи соціального захисту населення, якщо метою встановлення такого факту є оформлення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

У справах про проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу – інша особа з такої сім'ї, інші спадкоємці або територіальна громада, якщо йдеться про спадкові права, органи соціального захисту населення, якщо метою встановлення такого факту є оформлення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Отже, визначаючи склад осіб, які братимуть участь у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, суд на стадії підготовки справи до судового розгляду має визначити коло заінтересованих осіб у такій справі; перевірити наявність процесуальної співучасті, вирішити можливість процесуального правонаступництва, у випадку вибуття особи, яка бере участь у справі, з процесу.

3) з'ясовує, які докази подані чи подаються заявником та заінтересованими особами для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин

Як влучно зазначає А. С. Штефан, доказування має чітку законодавчу регламентацію, яка виявляється у поєднанні процесуальних і матеріально-правових джерел. Процесуальний закон закріплює загальні положення про докази і процедуру доказування: визначає права та обов'язки учасників доказування, установлює вимоги до доказів, визначає послідовність і зміст процесуальних дій. Крім того, у доказовій діяльності відтворені положення принципів цивільного

процесуального права. Норми матеріального права, якими врегульовані правовідносини, визначають предмет доказування, встановлюють правові презумпції, що здійснює безпосередній вплив на розподіл обов'язків з доказування [243, с. 65–66].

Згідно з ч. 1 ст. 179 ЦПК України (ч. 2 ст. 78 проекту ЦПК України відповідно) предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні рішення суду.

В. Д. Алієв вважає, що у справах окремого провадження предмет доказування – це або юридичний факт, або інша обставина, яку просить встановити заявник [4, с. 16].

Правильне визначення предмета доказування саме у справах окремого провадження (у тому числі у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) залежить, по-перше, від точного тлумачення законодавчого формулювання факту, який підлягає встановленню, оскільки з урахуванням цього законодавець визначає межі та обсяг предмета доказування. По-друге, під час визначення предмета доказування за цією категорією справ необхідно враховувати норми матеріального права, що регулюють правовідносини, потенційними суб'єктами яких можуть стати заявники та заінтересовані особи в разі встановлення судом цих фактів у зв'язку з подальшою реалізацією заявником належного йому суб'єктивного права [185, с. 19].

Також у Листі ВС України від 01 січня 2012 р. [197] зазначено, що визначення предмета доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, залежить від точного тлумачення їх законодавчого формулювання. Визначаючи предмет доказування у цій категорії справ, необхідно враховувати норми матеріального права, які регулюють правовідносини. До того ж, установлюючи предмет доказування, суддя також визначається з колом необхідних доказів, що можуть підтвердити існування юридичного факту, який просить встановити заявник. Адже лише належні докази відображають зв'язок

між доказами та юридичними фактами, що підлягають доказуванню, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 58 ЦПК України належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування.

Також необхідно наголосити на допустимості доказів у цивільному процесі (ст. 59 ЦПК України та ст. 79 проекту ЦПК України відповідно). Уже під час підготовки справи до судового розгляду підлягають застосуванню і правила про допустимість доказів. Суддя зобов'язаний перевірити чи не встановлює закон, що для підтвердження тих чи інших фактів можуть застосовуватися не будь-які докази, а лише докази певного виду [147, с. 16].

Так, допустимість доказів має загальний і спеціальний характер. Загальний характер допустимості доказів означає, що у всіх справах має дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом засобів доказування, з дотриманням порядку збирання, представлення і дослідження доказів (іншими словами, дотримання процесуальної форми доказування). Порушення цих вимог призводить до недопустимості доказів. Спеціальний характер допустимості – це правила, що передбачають використання чітко визначених законом доказів для встановлення певних обставин справи (позитивна допустимість), або забороняють використання певних доказів (негативна допустимість) [85, с. 214].

З цього приводу Г. О. Світлична зазначає, що вузький аспект дії правила допустимості (мається на увазі негативна допустимість), що полягає в неможливості застосування певних засобів доказування з урахуванням прямої вказівки в законі, в окремому провадженні не проявляється [185, с. 13].

Відповідно до ч. 2 ст. 27 ЦПК України особи, які беруть участь у справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати всі наявні в них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться – до початку розгляду справи по суті.

Однак слід зазначити, що суди розглядають справи, зокрема, що пов'язані з сімейними відносинами, не лише в порядку позовного провадження, а й окремого. У таких справах заявник також зобов'язаний подати всі наявні в нього докази.

Тому словосполучення «позовного провадження» у ч. 2 ст. 27 ЦПК України повинно бути видалене.

Варто зазначити, що такий недолік усунутий у проекті ЦПК України. Так, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 44 цього проекту учасники справи (до яких належать також заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження) зобов'язані подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази.

Також згідно з ч. 1 ст. 60 ЦПК України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ст. 61 цього Кодексу (таке положення передбачено й у ч. 1 ст. 82 проекту ЦПК України).

Як уже зазначалося, принцип змагальності не застосовується у справах окремого провадження, оскільки в таких справах відсутній спір про право. Тому в таких справах обов'язок доказування покладається лише на заявника, адже саме ця особа заінтересована в подальшому реалізувати своє суб'єктивне право на підставі сімейно-правового юридичного факту, встановленого рішенням суду. До того ж, визнання заінтересованою особою юридичного факту про встановлення якого просить заявник, не зумовлює обов'язок суду у своєму рішенні визнати такий факт встановленим. Хоча відповідно до ч. 2 ст. 10 ЦПК України заінтересовані особи у справах окремого провадження, зокрема, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, мають рівні права із заявниками щодо подання доказів, їх дослідження та доведення їх переконливості.

Згідно з ч. 3 ст. 60 ЦПК України доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі й щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір.

Аналізуючи наведену норму права, убачається, що заінтересовані особи (їхні представники) можуть заперечувати існування юридичного факту, оспорювати докази, подані заявником у справі про встановлення даного факту, що має юридичне значення. Адже в межах окремого провадження допускається спір,

але лише спір про факт. Однак заява про встановлення факту може бути залишена без розгляду на підставі ч. 6 ст. 235 ЦПК України лише в тому разі, якщо встановлення такого факту безпосередньо пов'язане з необхідністю вирішення саме спору про право [103, с. 374].

До того ж, слід наголосити, що відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України особи наділені свободою в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості.

Під час проведення попереднього судового засідання суд з урахуванням предмета доказування, характеру правовідносин осіб, які беруть участь у справі, й норми матеріального права, що регулює ці правовідносини, зокрема, роз'яснює їм, що тягар доказування лежить на заявнику, а також наслідки неподання доказів і, якщо в учасників процесу є складнощі у наданні доказів, – витребує їх. Однак такі складнощі мають бути обґрунтованими, оскільки учасники процесу не повинні перекладати свої обов'язки на суд, якщо за обставинами вони самі спроможні витребувати і надати суду докази [128, с. 314].

При цьому А. К. Кац та В. М. Кошкін зазначають, що «на практиці суддя, уточнюючи фактичний склад предмета доказування, у стадії підготовки справи до судового розгляду одразу вирішує питання, пов'язані з витребуванням необхідних доказів, якими ці факти можуть бути підтверджені» [68, с. 15].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що обов'язок доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, покладений виключно на заявника, а заінтересовані особи мають саме право подавати та доводити переконливість тих чи інших доказів у таких справах.

Отже, предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, залежить від предмета заяви в конкретній справі. М. О. Німак зазначає, що особливістю доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є те, що до предмета доказування в цих справах входять обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги, а також умови, завдяки яким даний факт за законом набуває юридичного

значення та обставини, пов'язані з неможливістю отримання чи відновлення документів, які підтверджують факт [117, с. 106].

«Утім також слід зазначити, що не всі факти, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, підлягають державній реєстрації, наприклад, факт родинних відносин між фізичними особами або проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Тому, розглядаючи та вирішуючи зазначені справи, суд не може вимагати доказів неможливості отримання чи відновлення документів, які підтверджують такий факт» [93, с. 134].

У порядку окремого провадження суд на підставі п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України встановлює факт родинних відносин між фізичними особами. Як зазначалося вище, такий факт не підлягає державній реєстрації, тому заявник зобов'язаний навести лише докази існування родинних відносин між ним та іншою особою. Такими доказами можуть слугувати свідоцтво про народження, про укладення або розірвання шлюбу; особова справа, автобіографія; листи; фотокартки; покази свідків (наприклад у рішенні Марківського районного суду Луганської області від 17 серпня 2016 р. у справі № 417/2845/16-ц [170] доказами наявності родинних відносин між фізичними особами слугували копія свідоцтва про народження та покази свідків).

Наступною категорією справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є справи про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні (йдеться лише про учасників сімейних відносин) (п. 2 ч. 1 ст. 256 ЦПК України). Видається, що такий факт здебільшого встановлюється у зв'язку із втратою годувальника та здійсненням прав на спадщину [97, с. 26].

Згідно з п. 2.11 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого Постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1 [140] за документ, що засвідчує перебування на утриманні непрацездатних членів сім'ї, приймаються довідки житлово-експлуатаційних або інших організацій з місця

проживання (реєстрації), або довідки органів місцевого самоврядування, або довідки про реєстрацію місця проживання (разом з годувальником за однією адресою). У разі неможливості надати такі документи факт перебування на утриманні померлого годувальника встановлюється в судовому порядку.

У свою чергу, у Листі ВС України від 01 січня 2012 р. [197] зазначено, що факт перебування фізичної особи на утриманні може бути встановлений судом у разі відсутності документа про його підтвердження, виданого органами виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства, виконкомом сільських і селищних рад, іншими організаціями, чи в разі відмови в його видачі та при одержанні документа, що не підтверджує факт перебування громадянина на утриманні. Видана відповідним органом довідка про те, що за його даними особа не перебувала на утриманні померлого, не виключає можливості встановлення в судовому порядку факту перебування на утриманні.

Таким чином, у підзаконному нормативно-правовому акті та судовій практиці визначений альтернативний перелік документів, які можуть підтверджувати факт перебування фізичної особи на утриманні. Складається враження, що заявник у таких справах має надати докази неможливості одержання або відновлення одного з вищеперерахованих документів, що посвідчують цей факт.

Крім цього заявник має надати суду докази, що підтверджують факт перебування його на утриманні (йдеться лише про сімейно-правові відносини): свідоцтво про смерть годувальника; свідоцтво про одруження; свідоцтво про народження; довідку про склад сім'ї; особову справу, автобіографію; листи; покази свідків, а також докази, що підтверджують, що заявник був на його повному утриманні або одержував від годувальника допомогу, яка була для нього постійним і основним джерелом засобів до існування, як, наприклад, довідку про заробітну плату, пенсію, стипендію, інші доходи утримувача та заявника, документи, що підтверджують грошові перекази тощо.

Також у порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» відомості про усиновлення, шлюб, розірвання шлюбу підлягають обов'язковому внесенню до Реєстру та Єдиного державного демографічного реєстру в обсязі, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [56].

Відповідно до п. 3.4 Правил від 12 січня 2011 р. № 96/5 відсутність актового запису цивільного стану підтверджується повним витягом з Реєстру про відсутність актового запису цивільного стану за формою, наведеною у додатку 24 до Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24 липня 2008 р. № 1269/5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 25 липня 2008 р. за № 691/15382 (зі змінами) [114].

Якщо метричні книги або книги державної реєстрації актів цивільного стану передані на зберігання до державної архівної установи, відсутність актового запису цивільного стану підтверджує архівна довідка, видана державним архівом в Автономній Республіці Крим, області, м. Києві або Севастополі.

У п. 3.8 Правил від 12 січня 2011 р. № 96/5 визначено перелік документів, які заявник подає разом із заявою про поновлення втраченого актового запису цивільного стану, зокрема, йдеться й про вищезазначену архівну довідку та повний витяг з Реєстру про відсутність актового запису цивільного стану, який додається відділом ДРАЦСу до поданої заявником заяви.

Відповідно до п. 3.11 Правил від 12 січня 2011 р. № 95/6 на підставі поданих заявником та затребуваних відділом ДРАЦСу, дипломатичним представництвом чи консульською установою України документів та їх аналізу складається висновок про поновлення або відмову в поновленні актового запису цивільного стану.

Також варто зазначити, що в п.10 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 зазначено, що оскільки реєстрація усиновлення (удочеріння) була введена в Україні з березня 1926 р., а норми про її проведення виключено з КпШС України Законом України від 23 червня 1992 р., судом при наявності доказів може бути встановлено факт усиновлення (удочеріння) за період, коли реєстрація не провадилась [139, с. 268].

Таким чином, заявник зобов'язаний надати доказ неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують факт реєстрації усиновлення лише у тому разі, якщо на момент здійснення усиновлення державна реєстрація усиновлення була обов'язковою.

Доказами ж самого юридичного факту реєстрації шлюбу або розірвання шлюбу можуть бути паспорт зі штампом про реєстрацію або розірвання шлюбу (як, наприклад, указано в рішенні Козелецького районного суду Чернігівської області від 11 березня 2010 р. у справі № 2-о-21/2010 [163]); свідоцтво про народження дитини із зазначенням батьків новонародженого; особова справа, автобіографія; листи; покази свідків (як-от у рішенні Червоноградського міського суду Львівської області від 04 серпня 2016 р. у справі № 459/2053/16-ц [177]).

А реєстрації усиновлення: копія рішення органів опіки та піклування про усиновлення; копії заяв у Виконком місцевої Ради народних депутатів, в органи опіки та піклування, до суду про усиновлення, відмітка про задоволення таких заяв (як, наприклад, у рішенні Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 10 листопада 2014 р. у справі № 357/15068/14-ц [153]); анкети усиновлювачів, де зазначено як члена сім'ї, ім'я усиновленого; ділові та особисті листи усиновлювача, усиновленого; покази свідків [29, с. 168–169].

Також у порядку окремого провадження встановлюється факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України). Оскільки такий факт не підлягає державній реєстрації, то заявник зобов'язаний надати до суду лише докази існування відповідних сімейних відносин між ним та іншою особою. Такими доказами можуть бути свідоцтво про народження спільних дітей, квитанції про сплату комунальних послуг, особова справа,

автобіографія, листи, заповіт один на одного або на одного із сім'ї, покази свідків. У рішенні Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 03 грудня 2012 р. у справі № 209/3332/12 [165] доказом факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу слугувала довідка Сокілецької сільської ради Козятинського району Вінницької області; у рішенні Заводського районного суду м. Запоріжжя від 16 серпня 2016 року у справі № 332/1934/16-ц [161] – копії паспортів чоловіка та жінки із їхньою реєстрацією за однаковою адресою.

У разі встановлення судом факту перебування саме у фактичних шлюбних відносинах доказами в такій справі можуть бути ті, які підтверджують факт смерті особи, яка перебувала із заявником у фактичних шлюбних відносинах (свідоцтво або копія свідоцтва про смерть, довідки військкомату). Докази того, що між заявником і померлим (зниклим безвісти) мали місце фактичні шлюбні відносини, які виникли до 08 липня 1944 р. і продовжувались до смерті одного з них (спільне проживання, ведення спільного господарства, виховання дітей тощо) – тобто довідки держадміністрації, свідоцтва про народження дітей, довідки військових частин, листи ділового й особистого характеру тощо [238, с. 83].

Т. Ц. Кашперська та Р. М. Кашперський вважають, у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу до предмета доказування належить причини неможливості отримання документів, що посвідчують такий факт [69, с. 91].

Однак, як уже зазначено вище, оскільки факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не підлягає державній реєстрації, то й заявник не зобов'язаний доводити неможливості отримання документів, що посвідчують такий факт.

Отже, варто наголосити, що правильне визначення предмета доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, украй важливе для ухвалення судом законного та обґрунтованого рішення у справі, а також, що предмет доказування та докази в кожній конкретній такій справі залежить від предмета заяви, поданої до суду.

4) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, чи з власної

ініціативи вирішує питання про витребування доказів, виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів

У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні дії суду, передбачені в п. 5 ч. 6 ст. 130 ЦПК України (п. п. 7 та 8 ч. 2 ст. 198 проекту ЦПК України відповідно), можуть вчинятися не тільки за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, а й за ініціативою суду.

Слід окремо наголосити, що в ч. 1 ст. 137 ЦПК України передбачено, що у випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази. Клопотання про витребування доказів має бути подано до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті із долученням відомостей про неможливість отримання таких доказів особисто стороною або іншою особою, яка бере участь у справі. Порядок витребування доказів визначений у ст. 137 ЦПК України. Варто зазначити, що хоча в проекті ЦПК України змінено строк заявлення такого клопотання, проте в ч. 1 ст. 85 цього проекту також передбачено право учасника справи клопотати про витребування доказів судом.

Однак на справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як на справи окремого провадження, розповсюджують свою дію правові приписи, закріплені у главі 1 (Загальні положення) розділу IV ЦПК України. А відповідно до ч. 2 ст. 235 ЦПК України з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази, тобто, у таких справах суд відіграє активну роль та може за власною ініціативою збирати докази, необхідні для розгляду та вирішення справи. Отже, суд наділений правом (але не обов'язком) витребувати необхідні докази за власною ініціативою в таких справах.

Порядок проведення вищенаведених дій закріплений в главі 3 розділу III ЦПК України, і, хоча він стосується справ позовного провадження, норми права, закріплені в цій главі ЦПК України можуть бути застосовані й до справ окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, із врахуванням правової природи таких справ.

5) у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів

Відповідно до ч. 1 ст. 140 ЦПК України речові та письмові докази, які не можна доставити в суд, оглядаються за їх місцезнаходженням (у ч. 1 ст. 86 проекту ЦПК України йдеться також і про електронні докази).

Цілком закономірно постає питання про право суду за своєю ініціативою проводити зазначену процесуальну дію. Варто погодитися з тими науковцями, які вважають, що за судом повинно зберегтися право призначати за своєю ініціативою огляд доказів на місці. Огляд доказів на місці – це є не тільки спосіб збирання доказів, а й спосіб їх дослідження.

Призначаючи огляд доказів на місці, суддя ставить перед собою завдання одержати інформацію (дані), що мають важливе значення для розгляду і вирішення справи, шляхом огляду доказу, який вже відомий однак доставлення якого до залу судового засідання є неможливим через різні об'єктивні обставини. Таким чином, призначення і проведення за своєю ініціативою огляду доказу на місці не можна розглядати як прояв слідчих елементів процесу. Призначаючи огляд доказів на місці, суд тим самим здійснює своєчасне дослідження й оцінку доказів, які не можуть безпосередньо бути дослідженими та оціненими в судовому засіданні судом, сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі [128, с. 330].

6) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду

Обсяг та характер інших дій, необхідних для підготовки справи про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, до судового розгляду, залежить від обставин кожної конкретної справи.

Так, наприклад, відповідно до п. 5. ч. 2 ст. 36 та п. 5 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [52] лише ВС України як орган судової влади наділений правом звернутися до КС України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України.

Однак під час підготовки справи до судового розгляду в судді суду загальної юрисдикції можуть виникнути сумніви щодо конституційності нормативно-правових актів, які підлягають застосуванню у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах. Видається, що в такому разі суддя суду загальної юрисдикції в межах стадії підготовки справи до судового розгляду може просити ВС України звернутися до КС України щодо конституційності цього нормативно-правового акту.

7) визначає час і місце судового розгляду

Призначення справи до судового розгляду може мати місце лише після того, як буде проведено всі необхідні дії щодо її підготовки. Після призначення справи до судового розгляду суддя вживає заходів щодо забезпечення своєчасної явки в судові засідання всіх учасників цивільного процесу, що є обов'язковою умовою правильного і швидкого розгляду та вирішення цивільних справ. Розгляд справи за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, не повідомлених про час і місце судового засідання, є безумовною підставою для скасування судового рішення [12, с. 128–129].

Однак з цього приводу варто зауважити, що згідно з ч. 1 ст. 156 ЦПК України після закінчення підготовки справи до судового розгляду суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає, які підготовчі дії ним проведені, і призначає дату розгляду справи. Одночасно відповідно до п. 9 ч. 6 ст. 130 цього Кодексу якщо спір не врегульовано у порядку, визначеному ч. 3 цієї статті, суд визначає час і місце судового розгляду.

Як наслідок, убачається різниця юридичної термінології в наведених вище правових приписах, чого не має бути в таких кодифікованих актах. Так, в ухвалі попереднього судового засідання суд визначає час і місце судового розгляду, а в

ухвалі про призначення справи до розгляду встановлює дату розгляду справи. Видається, що законодавець, двічі передбачаючи обов'язок суду зазначити час і місце (або дату) судового розгляду в різних ухвалах, мав на увазі таке: якщо під час проведення попереднього судового засідання ніяких підготовчих дій не призначалося, то в ухвалі попереднього судового засідання зазначається час і місце судового засідання і окремо ухвала за правилами ст. 156 ЦПК України не постановляється. Якщо ж під час проведення попереднього судового засідання призначаються та вчиняються підготовчі дії, зокрема, призначення експертизи, витребування довідок тощо, то невідомо, коли ці докази до суду надійдуть. Тоді в цій ухвалі дата судового розгляду не призначається, а окремо призначається суддею одноособово в іншій ухвалі за вимогами ст. 156 ЦПК України [128, с. 338–339].

Слід зазначити, що відповідно до п. 15 ч. 2 ст. 198 проекту ЦПК України в підготовчому засіданні суд призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (декількох судових засідань – у разі складності справи) для розгляду справи по суті. Згідно з ч. 5 ст. 201 цього проекту суд з'ясовує думку сторін щодо дати призначення судового засідання для розгляду справи по суті. Однак хоча і в проекті ЦПК України міститься дещо різна юридична термінологія, але ст. 201 цього проекту («Судові рішення у підготовчому засіданні») стосується саме дій здійснюваних у підготовчому засіданні, тому зрозуміло, що саме в межах підготовчого засідання буде визначено дату, час і місце проведення судового засідання для розгляду справи по суті.

При цьому видається правильним твердження К. К. Червякова, що неналежно підготовлену до розгляду справу, якщо немає можливості заповнити прогалини підготовки під час її розгляду, як правило, доводиться відкладати, що негативно позначається на строках розгляду цієї справи. Вирішення ж по суті недостатньо підготовленої справи призводить до скасування рішення суду в такій справі [127, с. 5].

Підсумовуючи викладене в цьому підрозділі дисертаційного дослідження, можна зробити такі висновки: по-перше, з огляду на особливості справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні в більшості таких справах відсутня необхідність проводити попереднє судове засідання; по-друге, при цьому суддя не позбавлений можливості вчиняти необхідні дії з метою здійснення підготовки таких справ до судового розгляду шляхом постановлення відповідних ухвал; по-третє, належне здійснення підготовки справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, сприятиме швидкому справедливому, неупередженому та своєчасному розгляду і вирішенню таких справ у першому судовому засіданні.

2.3 Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах

Видається, що основною стадією цивільного процесу є судовий розгляд – сукупність процесуальних дій суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників цивільного процесу, спрямованих на розгляд та вирішення цивільної справи по суті.

У проекті ЦПК України запропоновано називати таку стадію розглядом справи по суті. Видається, що вказана назва є більш влучною, адже безпосередньо відображає дії, які виконуються в означеній стадії. Як зазначено у ст. 210 проекту ЦПК України завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат.

Порядок здійснення судового розгляду визначено у главі 4 розділу III ЦПК України, але норми права, які в ній закріплені стосуються справ позовного провадження. У свою чергу, справи окремого провадження розглядаються судом першої інстанції із дотриманням вищезазначених загальних норм права та спеціальних, закріплених лише у ст. 235 ЦПК України, оскільки в главі 6 розділу

IV ЦПК України «Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» відсутні особливі вимоги до такої стадії цивільного процесу як судовий розгляд .

Так, відповідно до ч. 1 ст. 235 ЦПК України під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Зазначені положення законодавства не зазнали жодних змін та відображені в такому ж вигляді й у проекті ЦПК України.

Варто також наголосити, що в п. 1 ст. 6 ЄКПЛ визначено такі обов'язкові вимоги для будь-якого суду: 1) суд повинен бути незалежним; 2) безстороннім; 3) встановленим законом (створений на підставі закону) .

З цього приводу у своєму рішенні у справі «Волков проти України» від 09 січня 2013 р. ЄСПЛ указав, що для того, щоб встановити, чи може суд вважатися «незалежним» у розумінні ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, слід звернути увагу, *inter alia*, на спосіб призначення його членів і строк їхніх повноважень, існування гарантій проти тиску ззовні та на питання, чи створює орган видимість незалежного. Як правило, безсторонність означає відсутність упередженості та необ'єктивності. Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ існування безсторонності для цілей ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ повинно встановлюватися згідно із суб'єктивним критерієм, урахувавши особисті переконання та поведінку конкретного судді, тобто чи мав суддя особисту упередженість або чи був він об'єктивним у цій справі, та об'єктивним критерієм, інакше кажучи, шляхом встановлення того, чи забезпечував сам суд та, серед інших аспектів, його склад, достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності [156].

У рішенні у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 р. ЄСПЛ зазначив, що відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ термін

«встановленим законом» у ст. 6 ЄКПЛ спрямований на гарантування того, «що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом». Крім того, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність [160].

Дія принципу змагальності у справах окремого провадження (у тому числі у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) та інші особливості таких справ, як відсутність спору про право та процесуальний статус і обсяг прав осіб, які беруть участь у цих справах, було розглянуто в підрозділі 1.3 розділу 1 дисертації.

Відповідно до ст. 157 ЦПК України суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду справи, суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більш як на п'ятнадцять днів.

Хоча в Розділі IV ЦПК України і встановлені спеціальні строки для розгляду певних категорій справ окремого провадження (ст. ст. 281, 285, 289 цього Кодексу), проте, оскільки такі строки не встановлено для справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні, то вони розглядаються за загальним правилом установленим у ч. 1 ст. 157 ЦПК України в межах двохмісячного строку.

Варто зазначити, що в ч. ч. 1, 2 ст. 211 проекту ЦПК України передбачено, що суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. При цьому такі положення поширюються і на справи про

встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

Судовий розгляд, як стадія цивільного процесу, складається з таких частин: підготовчої, розгляд справи по суті, судові дебати, ухвалення та проголошення рішення. Водночас у проекті ЦПК України передбачені такі частини цієї стадії: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати та ухвалення рішення.

Підготовча частина судового розгляду є системою процесуальних дій, спрямованих на з'ясування можливості розгляду справи по суті. Суд підсумовує процесуальну діяльність, проведену в стадії підготовки справи до судового розгляду, і створює необхідні умови для належного здійснення подальшої процесуальної діяльності для розгляду та вирішення справи по суті.

П. П. Гуреев зазначає, що в підготовчій частині судового засідання суд виявляє перешкоди, які можуть завадити правильному вирішенню справи, й усуває їх, а також вирішує цілу низку питань, які є процесуальними передумовами інших частин судового розгляду [34, с. 94].

Таким чином, перше завдання підготовчої частини судового розгляду – з'ясувати наявність умов, необхідних для розгляду і вирішення цивільної справи в даному судовому засіданні. Це:

- 1) чи може справа бути розглянута даним складом суду (ст. 166 ЦПК України);
- 2) чи може справа розглядатися за такої явки учасників процесу (ст. ст. 163, 169, 170 ЦПК України);
- 3) чи може справа розглядатися за наявності зібраних доказів (ст. 191 ЦПК України);
- 4) видалення свідків із зали судового засідання (ст. 165 ЦПК України);
- 5) роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків (ст. 167 ЦПК України);
- 6) розгляд заяв і клопотань осіб, які беруть участь у справі (ст. 168 ЦПК України) [105, с. 258].

Хоча за проектом ЦПК України ця частина стадії судового розгляду має іншу назву (відкриття розгляду справи по суті), проте її завдання є тотожними із підготовчою частиною судового розгляду.

Загалом, порядок проведення підготовчої частини судового розгляду закріплений у ст. ст. 163–172 ЦПК України (ст. ст. 218–227 проекту ЦПК України відповідно).

Так, згідно зі ст. 163 ЦПК України (ст. 218 проекту ЦПК України) у призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання і оголошує, яка справа розглядатиметься.

Секретар судового засідання доповідає судові, хто з викликаних у справі осіб з'явився в судове засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини їх неявки, якщо вони відомі.

Суд встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників.

Видається, що наявні всі підстави правові наслідки неявки в судове засідання позивача і відповідача у справах позовного провадження застосовувати до заявника і заінтересованих осіб у справах окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах), незважаючи на особливості їхнього процесуального статусу.

Так, суд у справі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як складової справ окремого провадження відкладає її розгляд в межах строків, встановлених ст. 157 цього Кодексу, у разі:

1) неявки в судове засідання заявника або заінтересованої особи або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, про яких нема відомостей, що їм вручені судові повістки;

2) першої неявки в судове засідання заявника чи заінтересованої або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, оповіщених у встановленому порядку про час і місце судового розгляду, якщо вони повідомили про причини неявки, які судом визнано поважними;

3) першої неявки без поважних причин належним чином повідомленого заявника в судові засідання або неповідомлення ним про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності;

4) якщо суд визнає потрібним, щоб заявник або заінтересована особа, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення. Викликати заявника або заінтересовану особу для особистих пояснень можна і тоді, коли у справі беруть участь їх представники.

Водночас неявка представника в судові засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки не є перешкодою для розгляду справи. За клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи суд може відкласти її розгляд.

Відповідно до ч. 3 ст. 169 ЦПК України в разі повторної неявки в судові засідання позивача, повідомленого належним чином, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, суд залишає позовну заяву без розгляду. Видається, що таке положення варто поширювати і на справи окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах. І, оскільки положення ч. 3 ст. 169 ЦПК України є імперативними, тобто незалежно від можливості вирішити спір по суті в порядку позовного провадження суд залишає позовну заяву без розгляду, то й у справах окремого провадження, навіть якщо заява про встановлення юридичного факту може бути розглянута по суті, суд залишає таку заяву без розгляду в разі повторної неявки в судові засідання належно повідомленого заявника, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності.

Варто зазначити, що більш вдалим є виклад указаної статті у проекті ЦПК України. Так, ст. 224 проекту ЦПК України поширює свою дію на всіх учасників справи. При цьому, як уже зазначалося, до учасників справи окремого провадження належать заявник та заінтересовані особи. Однак і у ст. 224 цього проекту містяться норми, які стосуються лише позивача та відповідача у справах позовного провадження, але можуть бути застосовані й до заявника і заінтересованих осіб у справах окремого провадження. Наприклад, відповідно до

п. 5 ч. 2 цієї статті суд відкладає розгляд справи в судовому засіданні в межах встановленого цим Кодексом строку, з таких підстав, якщо суд визнає потрібним, щоб сторона, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення. Викликати позивача або відповідача для особистих пояснень можна і тоді, коли в справі беруть участь їх представники.

Або відповідно до ч. 5 ст. 224 проекту ЦПК України в разі повторної неявки позивача в судові засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки, суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору.

Інші правові наслідки неявки в судові засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача. Так, у разі їхньої неявки суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість розгляду справи за відсутності свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний строк. Одночасно суд вирішує питання про відповідальність свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися (ст. 170 ЦПК України та ст. 225 проекту ЦПК України відповідно).

Варто зазначити, що хоча заявниками у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, можуть бути лише фізичні особи, тим не менш встановлення такого факту не пов'язане із визначенням волевиявлення заявника безпосередньо під час судового розгляду. Тому заявник у зазначених справах може брати участь як особисто, так і через свого представника.

Також, оскільки провадження у справі в цивільному судочинстві може бути відкрито за заявою осіб чи органів, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у відповідних випадках, суд перевіряє наявність обставин, які виключають можливість їх участі у процесі, документи, які посвідчують особу-заявника та обсяг їхніх повноважень [225, с. 211–212].

Надалі головуючий у судовому засіданні роз'яснює перекладачеві, якщо такий залучений до участі у справі, його права та обов'язки, встановлені ЦПК України, та приводить його до присяги. Роз'яснення перекладачеві його обов'язків безпосередньо перед початком розгляду справи по суті пояснюється тим, що особа, яка не володіє мовою, якою ведеться судочинство, мусить від самого початку мати можливість активно брати участь у процесі. Розгляд справи за відсутності перекладача, незалежно від того, був він повідомлений про час і місце розгляду справи чи ні, є порушенням цивільних процесуальних норм і слугує безумовною підставою для скасування рішення суду [225, с. 212].

У подальшому відповідно до ст. 165 ЦПК України (ст. 220 проекту ЦПК України відповідно) із зали судового засідання у відведені для цього приміщення видаляються свідки. Судовий розпорядник вживає заходів щодо того, щоб свідки, які допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав.

Така процесуальна дія потрібна для забезпечення допиту свідків у відсутності інших свідків, які з'явилися на судовий розгляд справи, усунення взаємного впливу в показах цих суб'єктів, а також виключення впливу на формування показань свідків, інших доказів. Як указувалося вище, свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення. На жаль, нині в судах майже немає таких приміщень, тому, як правило, свідки видаляються до коридору. Заходи щодо того, щоб свідки, яких суд допитав, не спілкувалися із свідками, яких суд ще не допитав, відповідно до положень ЦПК України, повинен вживати судовий розпорядник [228, с. 486]. Тому слід погодитись із думкою, що «реально такий його обов'язок виконати неможливо. Це зумовлено тим, що він повинен одночасно знаходитись і в залі судового засідання» [225, с. 178].

Однак, незважаючи на вищенаведений процесуальний обов'язок судового розпорядника, суд також повинен уживати заходів для виконання цих вимог. Наприклад, головуючий має право перед видаленням свідків попередити їх, щоб вони не обговорювали між собою обставини справи тощо [105, с. 263].

Далі головуєчий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право заявляти відводи; роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, про що зазначається в журналі судового засідання.

Підстави для відводу, порядок розгляду заяви про відвід та наслідки її задоволення визначаються главою 3 розділу I ЦПК України.

Відповідно до ст. 168 ЦПК України заяви і клопотання осіб, які беруть участь у справі, розглядаються судом після того, як буде заслухана думка решти присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі, про що постановляється ухвала. Ухвала суду про відмову в задоволенні клопотання не перешкоджає повторному його заявленню з інших підстав.

Як зазначалось вище, підготовчому провадженню в проекті ЦПК України відведена важлива роль і тому в ньому прослідковується зовсім інший підхід до заяв і клопотань у стадії розгляду справи по суті. Так, відповідно до ст. 223 проекту ЦПК України головуєчий з'ясовує, чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи. Суд залишає без розгляду заяви та клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом.

Слід зауважити, що в ч. ч. 1 та 2 ст. 32 Конституції України закріплено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

При цьому в рішенні КС України від 20 січня 2012 р. у справі № 1-9/2012 зазначено, що положення ч. ч. 1 та 2 ст. 32 Конституції України слід розуміти так:

інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною [167].

У свою чергу, згідно з ч. 3 ст. 6 ЦПК України (ч. 8 ст. 7 проекту ЦПК України) закритий судовий розгляд допускається, зокрема, за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність.

Таким чином, беручи до уваги обов'язок суду, закріплений у ч. 1 ст. 235 ЦПК України, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, зокрема охороні прав особи на таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на заборону втручання в її особисте і сімейне життя, а також, ураховуючи особливості правової природи справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, видається, що суд у таких справах зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх право на проведення закритого судового розгляду чи закритого судового засідання.

Відповідно до ч. 7 ст. 6 ЦПК України про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу в нарадчій кімнаті, яка оголошується негайно.

Як влучно зазначають В. М. Кравчук та О. І. Угриновська, для правильного застосування ст. 6 ЦПК України важливе значення має розмежування закритого судового розгляду і закритого судового засідання. Судовий розгляд – це стадія цивільного процесу, під час якої суд досліджує та оцінює докази і вирішує справу по суті. Судовий розгляд відбувається у формі судових засідань, яких в одній справі може бути кілька. Постановляючи ухвалу про закритий судовий розгляд,

суд обмежує доступ сторонніх осіб на всі судові засідання. Тому в разі оголошення перерви чи відкладення розгляду справи, нової ухвали про закритий судовий розгляд постановляти не потрібно. Натомість ухвала про розгляд справи в закритому судовому засіданні діє лише щодо конкретного судового засідання.

Питання про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд може вирішувати як в підготовчій частині судового розгляду, так і після цього, наприклад під час розгляду справи по суті [85, с. 27].

Завершальними процесуальними діями в цій частині судового розгляду є роз'яснення головуючим прав та обов'язків експертові та спеціалістові, у разі їх залучення до участі у справі, а також приведення експерта до присяги.

Наступною частиною досліджуваної стадії цивільного процесу є розгляд справи по суті. Як у справах позовного провадження, так і окремого вона розпочинається доповіддю головуючого про зміст заявлених вимог та про визнання заявником і заінтересованими особами певних обставин під час попереднього судового засідання, якщо воно проводилося. Після чого у справах окремого провадження головуючий з'ясовує лише чи підтримує заявник свої вимоги.

С. Я. Фурса також зазначає виходячи з особливостей справ окремого провадження, що суд має з'ясовувати в заінтересованій особи чи не заявляє вона про порушення її суб'єктивних прав [218, с. 135]. Так, відповідно до ч. 6 ст. 235 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Утім, по-перше, у ЦПК України відсутні норми, які б темпорально обмежували таке право заінтересованої особи саме розглядом справи по суті. По-друге, видається, що оскільки заявник має право протягом усього часу розгляду справи відмовитися від поданої ним заяви, то і заінтересована особа може заявити про спір про право протягом усього часу розгляду справи, аж до виходу суду до нарадчої кімнати.

Відповідно до ч. 2 ст. 173 ЦПК України в разі розгляду справи за відсутності відповідача головуючий доповідає про позицію останнього щодо заявлених вимог, викладену в письмових поясненнях.

З цього приводу варто зазначити, що хоча визнання заінтересованою особою сімейного юридичного факту, про встановлення якого просить заявник, не зумовлює обов'язок суду у своєму рішенні визнати такий факт встановленим, усе ж видається за доцільним застосовувати правові приписи, закріплені в ч. 2 ст. 173 ЦПК України й до справ окремого провадження. Ідеться про те, що у разі розгляду справи окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) за відсутності заінтересованої особи головуючий доповідає про позицію останнього щодо заявлених вимог заявника, викладену в письмових поясненнях.

Слід зауважити, що положення ст. 173 чинного ЦПК України не знайшли своє відображення в проекті ЦПК України. Така частина розгляду справи по суті як з'ясування обставин справи та дослідження доказів починається зі вступного слова учасників справи.

У ст. ст. 174, 175 ЦПК України закріплений процесуальний порядок реалізації права відповідача визнати позов, а сторін – укласти мирову угоду. Оскільки такі спеціальні процесуальні права пов'язані із наявністю спору про право та відповідно сторін у справі, то вони не можуть бути здійснені у справах окремого провадження.

Утім, у ст. 174 ЦПК України також передбачено право позивача відмовитися від позову. Таке право позивача пов'язане із дією принципу диспозитивності в цивільному процесі. Отже, оскільки такий принцип поширює свою дію і на справи окремого провадження з урахуванням особливостей його правової природи, то і заявник має право відмовитися від своєї заяви.

Тому відповідно до положень ст. 174 ЦПК України, застосованих за аналогією до справ окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, заявник може відмовитися від заяви протягом усього часу судового розгляду, зробивши усну заяву. Якщо

відмову заявника від заяви викладено в адресованих суду письмових заявах, ці заяви приєднуються до справи. Разом з тим, оскільки вказане вище питання стосуються складних та принципових питань, то в таких випадках суд повинен запропонувати письмово оформити клопотання, з урахуванням того, що в більшості судових розглядах протокол судового засідання не ведеться і сторони не зможуть підписати свої усні заяви. Це слід зробити і для того, щоб виключити в майбутньому ускладнення та непорозуміння [107, с. 275].

До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою заявника від заяви суд роз'яснює йому наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи не обмежений представник заявника, який висловив намір вчинити ці дії, у повноваженнях на їх вчинення. У разі відмови заявника від заяви суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. Суд не приймає відмову заявника від заяви у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Необхідно зауважити, що в проекті ЦПК України відмові позивачу від позова, визнанню позова відповідачем та мировій угоді присвячена окрема Глава 5 Розділу III. Відповідно до ч. 1 ст. 207 цього проекту позивач може відмовитися від позову на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві. Таким чином, у проекті ЦПК України змінено темпоральні межі відмови від позову (заяви), а також процесуальний порядок такої відмови.

За аналогією зі ст. ст. 176, 177 ЦПК України (ст. ст. 228 та 229 проекту ЦПК України відповідно) після вищезазначеної доповіді у справі суд заслуховує пояснення заявника та заінтересованої особи, а також інших осіб, які беруть участь у справі.

Якщо поряд із заявником та заінтересованою особою беруть участь їх представники, суд після пояснень заявника та заінтересованої особи заслуховує пояснення їх представників. За їхнім клопотанням пояснення може давати тільки представник. Особи, які звернулися до суду прав, свобод та інтересів інших осіб, дають пояснення першими.

Особи, які беруть участь у справі окремого провадження, можуть ставити питання один одному. Слід звернути увагу на те, що визначена законом послідовність дачі пояснень указує, що питання один одному можуть ставитися лише після пояснень усіх учасників процесу. Дещо незрозумілим є те, що в ст. 176 ЦПК не надається право суду ставити питання учасникам процесу, на відміну від ч. 8 ст. 180 ЦПК, де суд може ставити питання свідкам.

Незважаючи на це, з урахуванням ролі суду у справах окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах), він зобов'язаний визначити факти (обставини), які необхідно встановити для вирішення справи та з'ясувати, якими доказами заявник та (чи) заінтересована особа буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення, а також вирішити питання про належність, допустимість доказів, надати їм оцінку. Тому Д. Д. Луспеник вважає, що суд також вправі ставити питання особам, які беруть участь у справі [107, с. 258].

Варто зауважити, що таку законодавчу прогалину усунуто в ч. 6 ст. 228 проекту ЦПК України – головуючий з власної ініціативи або за усним клопотанням учасника справи може поставити питання учаснику судового процесу.

Якщо у справі є письмові пояснення осіб, які беруть участь у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, головуючий оголошує зміст цих пояснень.

Суд, заслухавши пояснення заявника і заінтересованої особи та інших осіб, які беруть участь у справі, встановлює порядок з'ясування обставин, на які заявник і заінтересована особа посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються.

Видається, що порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту юридичного факту, який просить встановити заявник і в разі потреби може бути змінений. Варто зауважити, що предмет доказування в кожній категорії справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, було докладно досліджено вище. А порядок допиту свідків (у тому

числі малолітніх і неповнолітніх) (ст. ст. 180–184 ЦПК України та ст. ст. 231–234 проекту ЦПК України), дослідження письмових (ст. ст. 185, 186 ЦПК України та ст. ст. 236, 237 проекту ЦПК України) та речових доказів (ст. ст. 187, 188 ЦПК України та ст. ст. 238, 239 проекту ЦПК України), висновку експерта (ст. 189 ЦПК України та ст. 240 проекту ЦПК України), використання консультацій і роз'яснень спеціаліста (ст. 190 ЦПК України) у справах позовного провадження, закріплений у ЦПК України, може бути застосований і до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

Однак, беручи до уваги, що предметом дослідження цієї дисертації є справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, то особливу увагу варто звернути на ст. ст. 186, 188 ЦПК України.

Так, відповідно до ст. 186 ЦПК України зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути оголошений і досліджений у відкритому судовому засіданні тільки за згодою осіб, визначених ЦК України (ст. 6 ЦПК України).

А згідно з ч. 1 ст. 188 ЦПК України під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила цього Кодексу щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень.

У свою чергу, у ч. ч. 4, 6 ст. 6 ЦПК України закріплено, що особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні тільки за згодою осіб, визначених ЦК України. Це правило застосовується при дослідженні звуко- і відеозаписів такого самого характеру.

Розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться з додержанням усіх правил цивільного судочинства.

Відповідно до ст. 237 та ч. 1 ст. 239 проекту ЦПК України зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути досліджений у відкритому судовому

засіданні або оголошений за клопотанням учасника справи тільки за згодою осіб, визначених ЦК України. Під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила цього Кодексу щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень.

Водночас у ч. 9 ст. 7 проекту ЦПК України передбачено, що особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні тільки за згодою осіб, визначених ЦК України. Це правило застосовується при дослідженні звуко- і відеозаписів такого самого характеру.

Видається, що оскільки норми права, які запропоновано передбачити у ст. 237 та ч. 1 ст. 239 проекту ЦПК України є спеціальними і стосуються власне порядку розгляду справи по суті, то означені докази можуть бути оголошені за наявності як згоди встановлених законом осіб, так і клопотання учасника справи.

У ст. 303 ЦК України зазначено, що особисті папери (документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо) фізичної особи є її власністю. Ознайомлення з особистими паперами, їх використання допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать. Якщо особисті папери фізичної особи стосуються особистого життя іншої особи, для їх використання потрібна згода цієї особи. У разі смерті фізичних осіб, визначених ч. ч. 2 і 3 цієї статті, особисті папери можуть бути використані лише за згодою їхніх дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, – батьків, братів та сестер.

Водночас згідно з ч. 2 ст. 306 ЦК України листи, телеграми та інші види кореспонденції можуть використовуватися лише за згодою особи, яка направила їх, та адресата. Якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання потрібна згода цієї особи.

Відповідно до ч. 3 цієї статті у разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата використання кореспонденції можливе лише за згодою фізичних осіб, визначених ч. 4 ст. 303 цього Кодексу.

У разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата, а також у разі смерті фізичних осіб, визначених ч. 4 ст. 303 цього Кодексу, кореспонденція, яка має наукову, художню, історичну цінність, може бути опублікована в порядку, встановленому законом.

Із зазначених положень ЦК України можна зробити висновок, якщо фізичні особи, визначені у ч. 4 ст. 303 та ч. 3 ст. 306 ЦК України, померли і, відповідно, немає особи, яка б могла надати згоду на використання листів, телеграм та інших видів кореспонденції, які не мають наукової, художньої, історичної цінності, то вони, відповідно, не можуть бути ні опубліковані, ні подані як докази. У разі, якщо особа, яка бере участь у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, подала такий доказ, то він є недопустимим і суд не бере його до уваги під час розгляду та вирішення справи.

Згідно з ч. 4 ст. 306 ЦК України кореспонденція, яка стосується фізичної особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. Інформація, яка міститься в такій кореспонденції, не підлягає розголошенню.

Уже зазначалося, що пояснення заявника і заінтересованої особи (їхніх представників відповідно), допитаних як свідків законодавець не відносить до доказів у справі (ч. 2 ст. 57 ЦПК України). Як наслідок, у ст. 184 ЦПК України передбачено, що лише якщо сторона, третя особа, їх представники заявляють, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто, вони за їх згодою можуть бути допитані як свідки. Варто зазначити, що таку прогалину законодавства не виправлено і в проекті ЦПК України (ст. ст. 93 та 235 проекту ЦПК України відповідно).

Тому як і в ч. 2 ст. 57 ЦПК України, так і в ст. 184 ЦПК України необхідно внести відповідні зміни: «якщо заявник, заінтересована особа, їх представники заявляють, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто, вони за їх згодою можуть бути допитані як свідки».

Крім того, розглядаючи справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суд повинен вирішити питання про те,

чи існував у дійсності факт, про встановлення якого просить заявник; чи має цей факт юридичне значення; чи наявні умови, за яких допускається встановлення факту судом.

З приводу особливостей розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, С. Н. Абрамов та К. О. Граве слушно зазначають, що судовий розгляд повинен складатися ніби з двох стадій або двох частин. Спочатку суд повинен дослідити докази і вирішити питання про те, чи ґрунтовні причини неможливості отримання документів, які посвідчують юридичний факт, або ж неможливості відновлення втрачених чи знищених документів, які підтверджують такий факт. Тільки пересвідчившись у ґрунтовності цих причин, суд може перейти до дослідження доказів, які стосуються встановлення певного факту [1, с. 48].

Щодо справ про встановлення факту родинних відносин варто також зазначити, що для встановлення такого факту можуть мати значення галузеві особливості віднесення тих чи інших осіб до родичів чи членів сім'ї, а тому норми спеціальних нормативно-правових актів можуть відігравати вирішальне значення (як-от норми Житлового кодексу Української РСР [46], Податкового кодексу України [126], ЦК України тощо) [182, с. 90].

Крім того, відповідно до п. 7 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 суд управі розглядати справи про встановлення родинних відносин, коли цей факт безпосередньо породжує юридичні наслідки, наприклад, якщо підтвердження такого факту необхідне заявникові для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідоцтва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію в зв'язку із втратою годувальника [139, с. 266].

Однак справи про встановлення факту родинних відносин із метою одержання спадщини не можуть розглядатися судами, якщо заявник відповідно до ст. 1224 ЦК України усунутий від спадщини.

Дружина чи чоловік також мають право на спадкування в разі смерті одного з подружжя, однак такі члени сім'ї не перебувають у кровному спорідненні. Встановлення факту родинних відносин між такими особами чинним

законодавством не передбачено, для них може мати правове значення встановлення факту реєстрації шлюбу чи факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у відповідних випадках. Крім того, встановлення матір'ю походження дитини від певної особи не може вважатися встановленням факту родинних відносин, а встановленням факту батьківства. Також встановлення родинних відносин двоюрідних братів і сестер, племінників не породжує ніяких юридичних наслідків.

Варто наголосити, що встановлюючи факт родинних відносин між батьками та дітьми, суд зобов'язані встановити чи не позбавлені особи батьківських прав та чи не були діти всиновлені.

Суд не може відмовити в розгляді заяви про встановлення факту родинних відносин з мотивів, що заявник може вирішити це питання шляхом встановлення неправильності запису в актах громадянського стану.

Разом з цим для розгляду в порядку окремого провадження не може бути прийнята заява про встановлення факту родинних відносин, якщо заявник порушує справу з метою підтвердити в наступному своє право на жиле приміщення або на обмін жилого приміщення. У разі відмови в задоволенні вимог про визнання права на жилу площу або на обмін жилого приміщення, заінтересована особа має право звернутись до суду з відповідним позовом.

Варто додати, що в п. 8 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 зазначено, що судам необхідно мати на увазі, що встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для одержання спадщини, призначення пенсії або відшкодування шкоди, якщо допомога, яка надавалась, була для заявника постійним і основним джерелом засобів до існування. Одержання заявником заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів не є підставою для відмови у встановленні факту перебування на утриманні, коли суд встановить, що основним і постійним джерелом засобів до існування була для заявника допомога з боку особи, яка надавала йому утримання [139, с. 267].

А в підпункту г п. 20 Постанови Пленуму ВС України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від

27 березня 1992 р. № 6 указується, що непрацездатні члени сім'ї загиблого, які мали самостійний заробіток або одержували пенсію на час його смерті, можуть бути визнані утриманцями потерпілого, якщо частка заробітку останнього, що припадала на кожного з них, була основним і постійним джерелом їх існування. Розмір відшкодування у зв'язку із втратою годувальника у цих випадках визначається з його заробітку без урахування заробітку або пенсії, що одержували зазначені особи [137, с. 134].

У листі ВС України від 01 січня 2012 р. [197] відзначено, що повне утримання означає відсутність у члена сім'ї інших джерел доходів, окрім допомоги померлого. Якщо, крім допомоги, що надавалася померлим, особа мала інші джерела доходів, то слід встановити, чи була допомога годувальника постійним і основним джерелом засобів до існування.

Постійний характер допомоги означає, що вона була не одноразовою, а надавалася систематично, протягом певного періоду часу, і що померлий взяв на себе обов'язок щодо утримання цього члена сім'ї. Основне значення допомоги слід з'ясовувати шляхом порівняння розміру допомоги з боку померлого та інших доходів. Вирішення питання залежить від співвідношення розмірів допомоги та інших одержуваних доходів.

Утримання може полягати в систематичній грошовій допомозі у вигляді грошових переказів, продуктових чи речових посилок тощо. Ні отримання непрацездатною особою пенсії, ні її окреме проживання від спадкодавця не можуть бути перешкодою для визнання факту перебування на утриманні.

У тому разі, коли спадкодавець виплачує особі гроші як зарплату за виконану роботу, надання послуг, така особа не може вважатися такою, що перебуває у платника на утриманні. Якщо особа, яка мала право бути на утриманні у спадкодавця, фактично цим правом не скористалася, вона втрачає право на спадщину як утриманець.

Таким чином, під час розгляду справи про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні суд має обов'язково встановити, чи було допомога

годувальника основним і постійним джерелом засобів до існування для особи, яку він утримував.

Крім того, іноді до суду надходять заяви одиноких матерів про встановлення факту перебування їхніх дітей на утриманні осіб, від яких вони народилися, але з якими матері не перебували в зареєстрованому шлюбі. Однак необхідно наголосити, що на відміну від спадкового права встановлення такого факту, не матиме ніяких юридичних наслідків за пенсійним законодавством [30, с. 209–210].

Встановлюючи факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, суд встановлює не факт укладення чи розірвання шлюбу або усиновлення, а саме факт такої реєстрації. Як справедливо зазначає С. Я. Фурса, суддя повинен перевірити, чи зареєстрований шлюб не було свого часу розірвано, чи не взяв один із подружжя іншого шлюбу [228, с. 711].

До того ж, суд вправі розглядати справи про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення за таких умов: якщо відповідний запис в органах ДРАЦСу не зберігся (відсутність архіву або відповідної книги реєстрації, а також за наявності книги, проте за відсутності запису в ній); якщо у поновленні такого запису органи ДРАЦСу відмовили у встановленому порядку; запис може бути поновлено лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації події (Лист ВС України від 01 січня 2012 р. [197]).

Науковці зазначають, що відмова з посиланням на те, що архіви не збереглися, є доказом неможливості відновлення документа, а відмова за відсутності в книгах реєстрації актів цивільного стану, які збереглися, самого запису – доказом імовірності відсутності самого факту, тобто що факт, який встановлюється, не реєструвався [40, с.33]. Видається, що оскільки відповідно до ч. 2 ст. 212 ЦПК України жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення, то незалежно від підстав відмови органу ДРАЦСу поновити відповідний запис, суд оцінює не лише належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок усіх доказів у справі в їх сукупності.

У ст. ст. 18, 19 Закону України «Про органи реєстрації актів цивільного стану» від 24 грудня 1993 р. [60], який втратив чинність 01 липня 2010 р., було передбачено, що реєстрації підлягають народження, смерть, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені, по батькові.

Новим Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01 липня 2010 р. у ст. ст. 12–17 передбачена державна реєстрація народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені та смерті. Таким чином, у зазначених законах перелік актів цивільного стану, що підлягають державній реєстрації, є вичерпним. Проте в ст. 49 ЦК України закріплено більш широкий перелік актів цивільного стану, що підлягають державній реєстрації, та включено, зокрема, усиновлення.

У Листі ВС України від 01 січня 2012 р. [197] зазначено, що відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК суд вправі розглядати справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу за таких умов: має місце спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, термін спільного проживання (не менше п'яти років); мета встановлення факту (розподіл спільно набутого майна, спадкування за законом); крім того, важливою складовою є відсутність спору про право.

З цього приводу видається за важливе зауважити, що мінімальний строк проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу в п'ять років установлений лише в ст. 1264 ЦК України. Відповідно до цієї статті в четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

Отже, така умова як п'ятирічний строк спільного проживання є необхідною для встановлення такого факту, якщо заявник звернувся до суду із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу з метою захисту своїх спадкових прав.

З цього приводу С. С. Бичкова також зазначає, що для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу важливе значення має з'ясування місця і часу такого проживання.

Під час розгляду цієї категорії цивільних справ необхідно встановити таке місце проживання, де чоловік та жінка проживали (проживають) спільно. Однак за аналогією закону слід ураховувати положення ч. 2 ст. 3 СК України про те, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Таким чином, окреме проживання з поважних причин не є підставою для припинення сім'ї.

Щодо часу проживання, то за своєю природою проживання однією сім'єю спрямоване на довготривалі відносини. Тому під час встановлення такого факту в кожному окремому випадку суд повинен виходити з конкретних обставин справи [227, с. 549].

У судовому засіданні необхідно допитати всіх викликаних осіб, звернувши увагу на вирішення питання в якості кого оселилися разом жінка та чоловік, чому і на підставі яких об'єктивних даних у них склалося враження, що це сім'я, що вони оселилися як жінка та чоловік, чим вони можуть підтвердити свої висновки, як довго вони жили разом однією сім'єю, що та коли вони разом придбали, чи не були вони квартирантами або тимчасовими співмешканцями, чи не було в них інших сімей, чи хтось з них перебуває в нерозірваному шлюбі та ін.

З'ясовуючи ці та інші питання, суд повинен критично оцінити показання заявника, заінтересованої особи, свідків і у разі виявлення суперечностей та неточностей у показах допитуваних осіб вимагати додаткові докази з метою найбільш точного з'ясування обставин справи [30, с. 698–699].

При цьому суд, розглядаючи справу про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, має обов'язково встановити, що ні чоловік, ні жінка не перебували в іншому зареєстрованому шлюбі в той період, за який заявник просить встановити такий факт. Інакше встановлення судом факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу суперечитиме вимогам СК України і відповідно не породжуватиме юридичних наслідків для заявника.

Варто також наголосити, що оскільки перелік юридичних фактів, які можуть бути встановлені судом у порядку окремого провадження невичерпний,

то особа може звернутися до суду із заявою про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах. Однак відповідно до п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 встановлення такого факту можливе, якщо такі відносини виникли до 08 липня 1944 р. і тривали до смерті (пропажі без вісті на фронті) одного з подружжя, внаслідок чого шлюб не може бути зареєстровано в органах реєстрації актів громадянського стану. В інших випадках заяви про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах судовому розгляду не підлягають [139, с. 268].

Наприкінці цієї частини судового розгляду, відповідно до ст. 192 ЦПК України після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуючий надає заявнику, заінтересованій особі та іншим особам, які беруть участь у справі, можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. У зв'язку з додатковими поясненнями особи, яка бере участь у справі, суд може ставити питання іншим учасникам цивільного процесу.

Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання осіб, які беруть участь у справі, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів. Такі правові приписи відтворені й у ст. 242 проекту ЦПК України.

Судові дебати – це самостійна частина стадії судового розгляду, у якій особи, які беруть участь у справі, у своїх усних промовах і репліках аналізують, оцінюють усі докази, перевірені та досліджені в судовому засіданні, і на основі цього висловлюють свої прохання до суду. У цій частині особи, які беруть участь у справі, дають правову оцінку фактам, обґрунтовують свою позицію у справі, висловлюють міркування про те, чи підлягає заявлена вимога задоволенню. Так, підсумовується дослідження фактичних обставин і доказів, що допомагає суду повно і всебічно розглянути справу.

Процедура судових дебатів допомагає суду з різних позицій проаналізувати досліджені обставини справи, зіставити різні позиції стосовно досліджених доказів, застосування належних норм регулятивного законодавства, сформулювати

своє внутрішнє переконання з приводу цих питань. Завданням цієї частини є надати допомогу суду в правильному встановленні фактичних обставин справи та їх юридичної кваліфікації [225, с. 225].

Застосовуючи правові приписи, закріплені в ст. 193 ЦПК України, видається, що в судових дебатах виступають з промовами особи, які беруть участь у справі. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні.

У судових дебатах першим надається слово заявникові та його представникові. За клопотанням заявника і заінтересованої особи в судових дебатах можуть виступати лише їхні представники.

У процесуальній науці у змісті виступів осіб, які беруть участь у справі, у судових дебатах виділяють такі моменти:

1) аргументація законності вимоги чи заперечення сторони (третьої особи) (у розглядуваному випадку заявника чи заінтересованої особи) – його правової позиції;

2) пропозиція власного варіанта оцінки досліджених у судовому засіданні доказів на предмет їх допустимості й належності, достатності й достовірності, як таких, що обґрунтовують позицію у справі, так і таких, що підривають довіру до версії протилежної сторони;

3) обґрунтування правильності вибору тієї чи іншої регулятивної норми, оскільки саме її диспозиція найбільше підходить до фабули конкретної справи, і на їх комплексному застосуванні побудована повна позиція у справі [225, с. 226].

Органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

Суд не може обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить заінтересованій особі та його представникові.

Під час судових дебатів не можна подавати нові докази, заяву про залишення заяви без розгляду.

Згідно зі ст. 194 ЦПК України якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку. Аналогічні положення передбачені й у ст. 244 проекту ЦПК України.

Надалі відповідно до ст. ст. 195, 196 ЦПК України після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для прийняття судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення.

Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення іншої процесуальної дії, суд, не ухвалюючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду.

Розгляд справи у випадку, установленому в ч. 2 ст. 195 ЦПК України, проводиться виключно в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки.

Після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у цьому судовому засіданні виявилось неможливим, постановляє ухвалу про відкладення розгляду справи чи оголошує перерву.

Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи. Судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті.

Положення, що закріплені у ст. ст. 195, 196 ЦПК України, знайшли своє відображення у ст. ст. 245 та 246 проекту ЦПК України.

З цього приводу М. А. Гурвич зазначає, що вихід суддів до нарадчої кімнати має на меті:

а) захист суддів від сторонніх впливів, для того, щоб забезпечити їх незалежність від будь-якого впливу сторонніх осіб. Громадяни мають бути впевнені в тому, що рішення ухвалено тільки суддями, які брали участь у розгляді справи в судовому засіданні;

б) надання можливості суддям вирішити справу і ухвалити рішення в спокійній обстановці.

Учений-процесуаліст також зазначає, що обговорення в нарадчій кімнаті має певну логічну послідовність, що визначається сутністю процесу застосування права, а саме, суд повинен послідовно вирішити такі питання:

- а) які факти встановлені;
- б) які правові норми мають бути застосовані до встановлених фактів;
- в) які правові висновки мають бути зроблені із застосування права до встановлених фактів [32, с. 148].

Отже, основою метою виходу суддів до нарадчої кімнати є ухвалення і проголошення судового рішення (завершальна стадія судового розгляду).

У свою чергу, ухвалення і проголошення рішення суду складається з таких частин:

- 1) засідання суддів, у процесі якого обговорюються всі питання, що підлягають вирішенню у справі;
- 2) ухвалення судом рішення у справі;
- 3) його підписання;
- 4) оголошення рішення суду [48, с. 41].

Отже, убачається, що особливості розгляду судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, пов'язані насамперед з тим, що вони є складовою справ окремого провадження. Тому суддя під час розгляду таких справ повинен встановити наявність чи відсутність факт,

про встановлення якого просить заявник, його юридичне значення для заявника та наявність умов, за яких допускається встановлення факту судом.

Крім того, оскільки юридичні факти, що розглядаються, пов'язані із сімейними відносинами, то видається, що суд у таких справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їхнє право на проведення закритого судового розгляду чи закритого судового засідання.

З цього приводу М. М. Ясинок зазначає, що особливостями розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є те, що такий факт повинен мати обов'язкову письмову форму – судові рішення. Відсутність такої форми вказує на те, що такий юридичний факт не є невстановленим. Таким чином, юридичні факти не передбачають своєї усної констатації, хоча при їх встановленні засобами доказування можуть бути усні показання свідків, експертів, пояснення заявників чи їх представників [254, с. 173].

Якщо в процесі судового розгляду суд зробить висновок, що вимоги заявника підлягають задоволенню або мають бути відхиленні, то суд ухвалює рішення у справі. Проте, під час судового розгляду можуть виникнути обставини, які призводять до тимчасового припинення провадження по справі або до закінчення провадження без ухвалення рішення суду.

Формами тимчасового припинення провадження по справі є:

1) перерва в судовому засіданні. Згідно з ч. 3 ст. 159, ч. 2 ст. 191 ЦПК України в судовому засіданні можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали (ч. 3 ст. 214 та ч. 2 ст. 241 проекту ЦПК України);

2) відкладення розгляду справи, порядок та правові наслідки якого закріплені в ст. 191 ЦПК України (ст. 241 проекту ЦПК України відповідно);

3) зупинення провадження у справі. Підстави зупинення провадження є обов'язкові (ст. 201 ЦПК України та ст. 252 проекту ЦПК України відповідно) та факультативні (ст. 202 ЦПК України і ст. 253 проекту ЦПК України відповідно) та застосовуються до справ про встановлення фактів, що мають юридичне

значення в сімейних відносинах, із урахуванням застережень, наведених у підрозділі 1.3 розділу 1 дисертації.

У випадках, коли виникають обставини, за яких суд не може ухвалити рішення по суті, судовий розгляд може закінчуватися без ухвалення рішення, тобто постановленням ухвали про закриття провадження у справі або про залишення заяви без розгляду (ст. ст. 205, 207 ЦПК України та ст. ст. 256 та 258 проекту ЦПК України відповідно).

2.4 Рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах

Досліджуючи правову природу рішення суду, науковці зазначали, що воно є одночасно й актом підтвердження наявності чи відсутності певних правовідносин або юридичних фактів, і наказом суду діяти відповідно до встановлених судом прав та обов'язків, і актом застосування норм права, і процесуальним документом установленної форми, і юридичним фактом, який породжує, змінює чи припиняє правовідносини. Усі ці аспекти рішення суду органічно поєднані між собою і взаємообумовлені. Таким чином, можна зробити висновок, що сутність рішення суду є сукупністю властивостей і проявів, які доповнюють одне одного та відбивають сутність цього багатогранного акта правосуддя [5, с. 7].

Також варто зазначити, що М. Б. Зейдер вважає, що наявність у рішенні суду двох моментів – імперативного та декларативного – необхідний наслідок особливостей рішення суду як акту правосуддя.

Насамперед у рішенні суду отримує своє вираження правосуддя як одна з форм прояву державної влади. Водночас однією з рис правосуддя є, зокрема, усунення спору про факт, що має юридичне значення. Ця риса правосуддя виявляється в такому елементі рішення суду, який можна назвати декларативним моментом рішення суду. Усунення спору, зокрема, про факт як необхідний прояв функції правосуддя призводить до того, що суд своїм рішенням повинен підтвердити наявність або відсутність певної фактичної обставини (у справах

окремого провадження, як-от про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах). Спеціально вираженого в рішенні суду підтвердження факту в таких справах вимагає самостійний характер розглядуваної особливості рішення суду. Якби в рішенні суду в позитивній або негативній формі не було сформульовано підтвердження положення про певний факт, підтвердження безспірності якого просив заявник, який звернувся до суду, то суд не виконав би поставленого перед ним як органом правосуддя завдання вирішення спору про факт у зазначених вище справах.

Таким чином, уявлення про рішення суду як про акт підтвердження та одночасно наказ, впливає із самої природи правосуддя. У зв'язку з наведеним обидва елементи рішення суду є невід'ємними один від одного [64, с. 20–21].

Отже, рішення суду – це акт реалізації судової влади, постановлений у формі процесуального акту-документа в межах самостійної (автономної) судової процедури, яким справа вирішується по суті і який є частиною загального правопорядку [215, с. 8].

Варто зосередити увагу на таких двох проявах судового рішення як акті правосуддя та як процесуальному документі, у якому він закріплений.

Рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є результатом розгляду судом першої інстанції справи по суті. Цим процесуальним документом завершується вся діяльність суду, яка була спрямована на охорону інтересу осіб. У своєму рішенні суд робить певні правові висновки про наявність чи відсутність юридичного факту.

Так, М. М. Ясинок зазначає, якщо рішення суду в позовному провадженні характеризується констатацією діаметрально протилежних висновків – задоволення позову однієї сторони та відмова в позові іншій стороні з вирішенням спору по суті, то для рішень у справах окремого провадження характерним є вирішення конкретного безспірного питання окремо взятої особи. При цьому такі рішення зумовлюють формування нових правовідносин [260, с. 52].

Є. Г. Пушкар також зазначає, що у справах окремого провадження завдання суду зводиться до підтвердження певних обставин, які в майбутньому можуть вплинути на здійснення суб'єктивного права.

Однак, оскільки виникає питання про необхідність отримання рішення суду в таких справах, то передбачається, що заінтересованість особи в ухваленні відповідного рішення суду сама по собі є невизначеною, тому і потребує судового підтвердження. Рішення суду усуває цю невизначеність, робить певні правовідносини або окремі обставини встановленими і визначеними [149, с. 11–12].

М. А. Гурвич, розглядаючи судові рішення як акт правосуддя, виділяє такі його складові частини: предмет, підстава і зміст.

Предмет рішення суду містить у собі спірне правовідношення. Утім, бувають випадки, коли предметом судового розгляду є певні обставини (наприклад, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах). Аналізуючи предмет рішення суду, ми отримуємо відповідь на питання про що суд ухвалив рішення.

Підставою рішення суду як акта правосуддя є той фактичний склад, який був досліджений судом під час судового розгляду і який зумовив це рішення. Підстава рішення суду вказує чому суд ухвалив саме таке рішення.

Нарешті, зміст рішення суду дає відповідь на питання що саме вирішив суд [33, с. 7], тобто змістом рішення суду є вищезазначені правові висновки.

Проаналізувавши як ст. 214 ЦПК України, так і ст. 265 проекту ЦПК України, можна зробити висновок, що суд під час ухвалення рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, вирішує такі питання: чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; наявність або відсутність встановлюваного юридичного факту; яка правова норма підлягає застосуванню до цього факту; чи слід заяву задовольнити або відмовити в її задоволенні.

Крім того, рішення суду в усіх видах проваджень має відповідати вимогам, закріпленим у ст. 213 ЦПК України. Так, рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим.

Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Так, у проекті ЦПК України відтворене положення щодо обґрунтованості рішення суду, яке міститься в ст. 213 ЦПК України. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 264 проекту ЦПК України законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. Видається, що таке визначення законності рішення суду більшою мірою відповідає принципу верховенства права, закріпленому в ч. 1 ст. 8 Конституції України, адже в ньому наголошено, що рішення суду має відповідати не вимогам закону, а права. Однак у такому разі видається за можливе вести мову про правомірність, а не законність рішення суду.

У п. п. 2, 6 Постанови Пленуму ВС України «Про судові рішення у цивільній справ» від 18 грудня 2009 р. № 14 (далі – постанова Пленуму ВС України від 18 грудня 2009 р. № 14) зазначено, що рішення суду є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до ст. 2 ЦПК України, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин відповідно до ст. 8 ЦПК України, а також правильно витлумачив ці норми.

Якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо судом застосовано відповідно до ч. 4 ст. 8 ЦПК України норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той з них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами

права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму ВС України, що містяться в постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 р. № 9 [134, с. 23–28].

Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи.

Ураховуючи принцип безпосередності судового розгляду (ст. 159 ЦПК України), рішення може бути обґрунтоване лише доказами, одержаними у визначеному законом порядку та дослідженими в тому судовому засіданні, в якому ухвалюється рішення. Неприпустимим є витребування і приєднання до справи матеріалів на підтвердження висновків і мотивів рішення після його ухвалення.

Якщо докази у справі зібрані в порядку, передбаченому ст. ст. 132, 133, 140 та ч. 4 ст. 191 ЦПК України, суд може обґрунтувати ними рішення лише за умови, якщо вони були ним оголошені в судовому засіданні, пред'явлені для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, та досліджені в сукупності з іншими доказами. Під час ухвалення рішення суд відповідно до ст. 212 ЦПК України оцінює докази з урахуванням вимог ст. ст. 58 та 59 ЦПК України про їх належність і допустимість. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування [138, с. 4–6].

Із цього приводу Г. В. Фазикош зазначає, що традиційна інтерпретація законності судового рішення не враховує нового актуального теоретичного та практичного аспекту в характеристиці цієї вимоги, як її узгодженість та гармонізація з ідеєю верховенства права. Науковець вважає, що для практичної

реалізації ідеї верховенства права потрібний такий процесуальний механізм судової діяльності, що забезпечує правовий результат розгляду справ, ефективність якого пов'язана з наявністю чітких критеріїв оцінки закону (формалізацією критеріїв права), з реальним наданням суду відповідних повноважень «критикувати закон» та можливості реалізувати ці повноваження через наявні процедури судочинства (удосконаленням процесуальної форми). Сучасні підходи до вирішення цих питань у контексті реалізації судової влади повинні мати інтегрований характер, що має виявлятися у суддівській інтерпретації права з точки зору його природних ознак, а також правової форми. Таким чином, фундаментальним аспектом у розумінні вимоги законності судового рішення є його легітимність – відповідність існуючому правопорядку, яка є складовою законності й відтворює його правосудність [215, с. 12].

Убачається за бажане висловити сумніви щодо доцільності реалізації наведеної точки зору вченого в реаліях сьогодення, адже аналіз судової практики, а особливо рішень судів касаційної інстанції, дає можливість констатувати повсюдне неоднакове застосування судами норм матеріального та процесуального права. Отже, наділення судів повноваженнями «критикувати закон» призведе не лише до неоднакової практики застосування закону, а й до різних позицій щодо його критики, відображених у рішеннях суду.

Також відповідно до п. 8 Постанови Пленуму ВС України від 18 грудня 2009 р. № 14 ухвалене у справі рішення має бути гранично повним, ясным, чітким, викладеним у послідовності, встановленій ст. 215 ЦПК України. Разом з тим рішення не повинно містити зайвої деталізації, яка не має правового значення у даній справі, а також незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через які викладення фактичних обставин важко сприймається [138, с. 6].

«Оскільки необхідною умовою правосудності судового рішення є його здатність повно та ефективно захистити суб'єктивне право чи інтерес, а також його виконуваність, повним, точним та ясным можна вважати тільки таке рішення, яким суд реально надає відповідний правовий захист, і текст якого не має таких дефектів викладення, що перешкоджають його виконанню» [215, с. 13].

Так, відповідно до ст. 215 ЦПК України рішення суду за загальним правилом складається з вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. Г.В. Фазикош виділяє також обґрунтовальну частину рішення суду [215, с. 14].

Згідно з ч. 1 ст. 259 ЦПК України (ч. 1 ст. 320 проекту ЦПК України відповідно) у рішенні суду про встановлення факту, що має юридичне значення, повинно бути зазначено відомості про факт, встановлений судом, мету його встановлення, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт.

Як влучно зазначає М. М. Ясинок, ця норма звертає увагу суду на викладення описової, мотивувальної та резолютивної частин рішення суду [257, с. 365].

Отже, вступна частина рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, повинна містити час та місце його ухвалення; найменування суду, що ухвалив рішення; прізвище та ініціали судді; прізвище та ініціали секретаря судового засідання; імена (найменування) заявника і заінтересованої особи, які брали участь у справі; предмета заявленої вимоги.

З цього приводу варто зауважити, що непоодинокими є випадки, коли судді в рішеннях указують предметом заявленої вимоги «встановлення факту, що має юридичне значення», наприклад, у рішенні Козівського районного суду Тернопільської області від 14 квітня 2016 р. у справі № 600/259/16-ц [164], рішенні Куликівського районного суду Чернігівської області від 31 травня 2016 р. у справі № 737/390/16-ц [169], рішенні Рівненського міського суду Рівненської області від 31 травня 2016 р. у справі № 569/5000/16-ц [175], хоча у вказаних справах заявники звернулися із вимогою саме про встановлення факту родинних відносин, що і має бути зазначено у вступній частині рішення суду у відповідності до п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України.

Або, наприклад, у рішенні Великоновосілківського районного суду Донецької області від 22 березня 2016 р. у справі № 220/335/16-ц [154] суд розглядав вимогу про «встановлення факту проживання однією родиною» замість

вимоги про проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України.

Наступна частина рішення суду описова (або як її ще називають історична) у справах окремого провадження, у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, присвячена викладенню предмета вимоги заявника, заінтересованих осіб і органів [48, с. 66].

В описовій частині рішення суду в зазначених справах зазначаються відомості про сімейний юридичний факт, що встановлюється судом, мету його встановлення; узагальнений виклад позиції заінтересованої особи; пояснення осіб, які беруть участь у справі; висновки органів державної влади, якщо вони брали участь у справі; інші докази, досліджені судом, на підставі яких суд установлює вказаний факт.

«Зазвичай, беручи до уваги правову природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, описова частина рішення суду в таких справ є невеликою за обсягом» [100, с. 94]. Так, наприклад, у рішенні Новозаводського районного суду м. Чернігова від 11 квітня 2016 р. у справі № 751/1800/16-ц [173] зазначено, що: «22.02.2016 року Особа 1 звернулася до суду із заявою, в якій просить встановити факт її перебування на утриманні чоловіка, Особа 3, який помер 09.02.2001 року.

В обґрунтування заяви, вказує, що з 16.06.1990 року перебувала у шлюбі з Особа 3, та проживала з ним спільно до дня його смерті. Зазначає, що 09.02.2001 року її чоловік помер. До смерті чоловіка вона знаходилася на його утриманні. Бажає отримати пенсію по втраті годувальника. У зв'язку з викладеним змушена звернутися до суду для встановлення факту перебування на утриманні чоловіка.

В судовому засіданні, яке відбулося 01.04.2016 року, було залучено до участі в справі в якості заінтересованої особи Головне управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області.

В судовому засіданні заявник заяву підтримала, просила її задоволити.

Представник Головного управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області в судовому засіданні поклалася на розсуд суду». У

подальшому в описовій частині цього рішення суд зазначає про наявні у справі докази.

Мотивувальна частина рішення суду у справах про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, повинна містити: встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини; мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; зазначення наявності чи відсутності сімейного юридичного факту; підтвердження можливості досягнення мети, зазначеної в заяві, у разі наявності сімейно-правового юридичного факту; назву, статтю, її частини, абзац, пункт, підпункт закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуальний закон, яким суд керувався.

Як і описова частина, мотивувальна частина рішення суду в досліджуваних справах не є великою за обсягом. Наприклад, після викладення змісту ст. ст. 10, 11, 197, 234 та 256 ЦПК України та наявних у справі доказів у рішенні Новосанжарського районного суду Полтавської області від 5 травня 2016 р. у справі № 542/442/16-ц [174] вказано: «враховуючи, що заявницею надано достатні докази для підтвердження факту реєстрації розірвання шлюбу та, зважаючи на неможливість іншим шляхом захистити своє порушене право, суд приходить до висновку про обґрунтованість заяви та її задоволення.

Керуючись ст.ст. 3, 4, 6, 15, 208, 212 – 215, 234 – 235, 256 – 259 ЦПК України [далі за текстом]».

Слід зауважити, що в п. 12 Постанови Пленуму ВС України від 18 грудня 2009 р. № 14 зазначено, що в мотивувальній частині кожного рішення має бути наведено також посилення у відповідних випадках на норми Конституції України, на підставі яких визначено характер правовідносин (у випадку справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як складової справ окремого провадження), на ст. ст. 10, 11, 60, 212 та 214 ЦПК України й інші норми процесуального права, керуючись якими суд установив обставини справи. У разі необхідності мають бути посилення на ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ, які згідно із

Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. [59] є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі.

У необхідних випадках суд зазначає про урахування: рішення КС України про офіційне тлумачення Конституції та законів України, які підлягають застосуванню в даній справі та при вирішенні питання про відповідність Основному Закону України нормативно-правових актів, перелічених у п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України, якими сторони доводять свої вимоги чи заперечення (у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, як складової справ окремого провадження: заявник та заінтересована особа); постанов Пленуму ВС України, прийнятих відповідно до ст. 125 Конституції України, з питання застосування норм процесуального та матеріального права, які підлягають застосуванню в даній справі.

Пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, пояснення експерта, спеціаліста наводяться в рішенні суду від третьої особи. У тексті рішення не допускається використання скорочень і слів, які не прийнято застосовувати в офіційних документах, а також внесення виправлень, не застережених перед підписом судді [138, с. 7].

Д. Д. Луспеник, досліджуючи мотивувальну частину рішення суду, зазначає, що в мотивувальній частині рішення суд не повинен обмежуватися лише простим викладенням обставин, перераховувати докази, приводити витяги з показань свідків тощо і без їх аналізу робити висновки. Суд повинен не просто зазначити докази, але й зробити їх контрольну оцінку, привести доводи, з яких одні з них приймаються, а інші відхиляються, а також суд повинен дати правову оцінку встановленим обставинам, які підтверджені цими доказами.

Особливо важливим у мотивувальній частині рішення суду є мотивування кожного доводу сторін, що є вимогою, передбаченою в ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ [105, с. 387–388].

Як влучно зазначає Н. М. Кострова, резолютивна частина рішення суду в сімейних справах не рідко є підставою для здійснення актових записів, як-от

розірвання шлюбу тощо. Тому в рішенні суду повинні міститися необхідні відомості, достатні для внесення до актових записів або видачі нових [84, с. 75].

Так, у резолютивній частині рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, зазначається висновок суду про задоволення заяви або відмову в задоволенні заяви повністю чи частково; висновок суду по суті заявлених вимог; строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження.

Т. Ц. Кашперська з цього приводу зазначає, що «вказівка на мету встановлення факту може міститися як в мотивувальній, так і в резолютивній частині рішення» [70, с. 145].

Однак науковець також вказує, що «рішенням суду встановлюється конкретний юридичний факт. Вказівка на мету його встановлення у відповідній заяві є лише підтвердженням того, що цей факт є таким, що має юридичне значення. І якщо цей факт породжує декілька правових наслідків, рішення суду про встановлення факту може бути використано у всіх випадках, коли вимагається підтвердити даний факт, незалежно від того, якими конкретними обставинами була викликана необхідність його судового встановлення, а також суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справі» [70, с. 145–146].

Видається, що вищенаведені думки вченого певною мірою суперечать одна одній. Так, вбачається, що немає необхідності вказувати мету встановлюваного юридичного факту саме в резолютивній частині рішення суду, адже рішення суду, яке підтверджує наявність певного сімейного юридичного факту може бути використане не лише з метою, яка була зазначена в заяві та слугувала підставою для подання такої заяви.

У рішеннях суду у справах окремого провадження в резолютивній частині наводиться відповідь суду, яка підтверджує наявність чи відсутність існування певних юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення майнових і особистих прав громадян [48, с. 107].

У свою чергу, М. Б. Зейдер зазначає, що в резолютивній частині рішення суду у справах окремого провадження мають бути викладені особливості,

пов'язані із специфікою відповідних справ окремого провадження: у ній мають бути відображені спеціальні вимоги до окремих категорій таких справ, які встановлені спеціальними нормативно-правовими актами [63, с. 75].

Згідно з п. 13 Постанови Пленуму ВС України від 18 грудня 2009 р. № 14 резолютивна частина повинна мати вичерпні, чіткі, безумовні й такі, що впливають зі встановлених фактичних обставин, висновки по суті розглянутих вимог і залежно від характеру справи давати відповіді на інші питання, зазначені в ст. ст. 215–217 ЦПК України.

При об'єднанні в одне провадження кількох вимог має бути сформульовано, що саме ухвалив суд щодо кожної заявленої вимоги [138, с. 7].

З метою запобігання виникнення неясності під час виконання рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, у його резолютивній частині зазначається точне та повне прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, стосовно якої суд вирішив питання.

Так, рішення Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 11 травня 2016 р. у справі № 740/867/16-ц [172] не відповідає частково зазначеним вище вимогам як до вступної частини (предметом вимоги було встановлення факту, що має юридичне значення, замість встановлення факту реєстрації шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), так і до резолютивної частини, у якій не зазначено чи вимога особи про встановлення факту реєстрації шлюбу була задоволена або в її задоволенні було відмовлено.

Водночас рішення Черняхівського районного суду Житомирської області від 21 березня 2016 р. у справі № 293/135/16-ц [178] відповідає викладеним вище вимогам до резолютивної частини, у ньому зазначено: «Заяву задовольнити повністю.

Встановити факт проживання Особа 1, Інформація 1 і Особа 2, який помер Інформація 2 в с. Щеніїв Черняхівського району Житомирської області, однією сім'єю без реєстрації шлюбу понад п'ять років до часу відкриття спадщини (з 22.01.1972 по Інформація 2).

Згідно зі ст. 223 ЦПК України рішення набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

Рішення може бути оскаржене шляхом подачі апеляційної скарги відповідно до ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст. 294 ЦПК України до Апеляційного суду Житомирської області через Черняхівський районний суд Житомирської області протягом 10 днів з дня його проголошення. Особи, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу протягом 10 днів з дня отримання копії цього рішення».

Слід зауважити, що відповідно до п. 18 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 суди повинні мати на увазі, що відповідно до особливостей окремого провадження правила ст. ст. 84, 88 ЦПК України про розподіл судових витрат та відшкодування витрат на правову допомогу в цих справах не застосовуються [139, с. 270–271].

Крім того, варто зазначити, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суд лише встановлює певний юридичний факт, але не вирішує питання про права та обов'язки заінтересованих осіб. Тому здійснення суб'єктивного права, яке пов'язане із встановленим фактом, відбувається за межами окремого провадження.

Так, наприклад, рішення суду про встановлення факту родинних відносин підтверджує лише факт кровної спорідненості, ступінь і коліно в родоводі. На підставі цього рішення фізична особа може лише довести, що вона є родичем померлого, і ця спорідненість дає їй право на отримання спадщини, пенсії тощо, але не дає право на внесення змін, доповнень або відновлення актового запису, видачу нового паспорту [30, с. 156].

«У резолютивній частині рішення суду про встановлення факту родинних відносин необхідно вказати, що заявник (прізвище, ім'я, по батькові) є родичем із визначенням ступеня спорідненості певної особи (прізвище, ім'я, по батькові)» [99, с. 74].

Резолютивна частина рішення суду про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні повинна містити прізвище, ім'я, по батькові заявника із встановленням його перебування на утриманні годувальника (прізвище, ім'я, по батькові), ступінь спорідненості цих осіб, а також строк перебування заявника на утриманні, якщо метою встановлення такого факту є спадкові права. Однак встановлення факту перебування на утриманні з метою здійснення спадкових прав на підставі ч. 2 ст. 1265 ЦК України не є предметом цього дисертаційного дослідження.

Досліджуючи рішення суду про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, насамперед варто зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 259 ЦПК України рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах ДРАЦСу або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів

А в п. 18 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 зазначено, що згідно зі ст. 14 ЦПК України рішення про встановлення факту, що має юридичне значення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для органів, які реєструють такі факти або оформляють права, що виникають у зв'язку із встановленим судом фактом. У разі встановлення в судовому порядку факту реєстрації акту громадянського стану орган реєстрації актів цивільного стану провадить відповідний запис на підставі рішення суду [139, с. 270].

Так, у резолютивній частині рішення суду про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу зазначаються прізвища, імена, по батькові обох з подружжя, факти реєстрації шлюбу чи реєстрації розірвання шлюбу, які встановлено судом, місце та час реєстрації шлюбу або його розірвання.

Рішення суду про встановлення факту реєстрації усиновлення повинно ґрунтуватися на всебічно перевірених даних, які підтверджують або спростовують заявлені вимоги, і містити у своїй резолютивній частині відомості, необхідні для реєстрації усиновлення в органах ДРАЦСу (дата реєстрації усиновлення, на підставі якого документа (рішення органів опіки та піклування, виконкому

місцевої ради, держадміністрації, суду), прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження усиновлювачів, місце проживання, а також прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження усиновленого, який орган реєстрував усиновлення і коли [30, с. 384].

Відповідно до п. 3.17 Правил від 12 січня 2011 р. № 96/5, рішення суду про встановлення факту державної реєстрації акту цивільного стану є підставою для поновлення актового запису цивільного стану у відділі ДРАЦСу за місцем його первинного складання, крім випадку зберігання запису на тимчасово окупованій території України.

У свою чергу, резолютивна частина рішення про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу повинна містити прізвища, імена, по батькові чоловіка та жінки, факт їхнього спільного проживання без реєстрації шлюбу, строк такого проживання, а також дату початку та (або) закінчення спільного проживання без реєстрації шлюбу.

З приводу рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, та його резолютивної частини зокрема, варто зауважити, що сучасне українське законодавство не оперує термінами «фактичні шлюбні відносини», «фактичне подружжя», «фактичний шлюб» чи «цивільний шлюб» та інші, на позначення таких сімейних відносин СК України застосовує лише термін «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу» [22, с. 55]. Тому «суди не можуть встановлювати факт «перебування у шлюбних відносинах», оскільки їхні відносини не оформлені державною реєстрацією, а отже, немає як шлюбу, так і шлюбних відносин; встановлювати факт «перебування у «цивільному шлюбі», оскільки таке формулювання взагалі не відповідає юридичній термінології; встановлювати факт «проживання у фактичних шлюбних відносинах як чоловіка й дружини», оскільки шлюб не зареєстрований, а отже, ці особи не вважаються чоловіком та дружиною» [41, с. 40].

Реалізація рішення суду як акта правосуддя залежить від набрання ним законної сили. Відповідно до ч. 1 ст. 223 ЦПК України рішення суду набирає

законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

Дещо по-іншому викладені положення, які стосуються набрання рішенням суду законної сили, у проекті ЦПК України. Відповідно до ч. ч. 1 та 2 ст. 274 цього проекту рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду. Видається, що запропоновані зміни до порядку набрання рішенням суду законної сили є більш вдалим в порівнянні з чинним законодавством, адже в них безпосередньо передбачено набрання рішенням суду законної сили й у разі постановлення судом апеляційної інстанції ухвал про повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження.

Так, М. А. Гурвич зазначав, що набрання рішенням суду законної сили має такі наслідки: матеріально-правові (незаперечність і визначеність права) та процесуальні (виключність у рішеннях усіх видів), які впливають із матеріально-правових наслідків [32, с. 159, 162–163].

Законна сила судового рішення є властивістю судового акту, відповідно до якого рішення набуває обов'язковості, виключності, преюдиційності, незаперечності (неспростовності), виконавчості після закінчення строків на оскарження.

Під обов'язковістю рішення суду розуміють розповсюдження вимог, уміщених у ньому, на визначене коло осіб (органів) і правовідносин. Рішення суду, яке набрало законної сили, є обов'язковим для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб і підлягає виконанню на всій території України. Якщо справу розглянуто за заявою органів

та осіб, яким надано право захищати права, свободи чи інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси, рішення суду, що набрало законної сили, є обов'язковим для особи, в інтересах якої розпочато справу.

Обов'язковість означає, що ніхто не вправі змінити чи скасувати рішення суду. Суди, органи управління, посадові особи не вправі приймати рішення, яке суперечило б рішенню суду, що набрало законної сили. Зазначені органи і посадові особи не вправі у своїх діях виходити з припущення, що рішення суду, яке набрало законної сили, є неправильним. Обов'язковість рішення суду, натомість, зумовлена загальнообов'язковістю закону, на підставі якого ухвалено рішення.

Обов'язковість рішення суду означає, що всі органи та особи мають здійснювати конкретні дії з оформлення і реєстрації прав, встановлених рішенням суду, яке набрало законної сили. Невиконання рішення суду має наслідком настання відповідальності, передбаченої законом [225, с. 264].

Виключність означає недопустимість повторного розгляду справи, у якій ухвалено рішення суду, яке набрало законної сили. Виключність слідує з особливого положення суду як органу правосуддя, який діє від імені держави та її незаперечного авторитету [192, с. 229].

Виключність рішення суду у справах окремого провадження зумовлює неможливість розгляду і вирішення судом справи окремого провадження, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, за заявою того самого заявника із тотожним предметом заявлених вимог та з тих самих підстав.

Однак відповідно до ч. 3 ст. 14 ЦПК України (ч. 3 ст. 19 проекту ЦПК України відповідно) обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси.

Преюдиційність рішення суду полягає в тому, що після набрання ним законної сили особи, які брали участь у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, не можуть знову оспорювати вже

встановлені юридичні факти і вони не потребують доказування (ч. 3 ст. 61 ЦПК України та ч. 4 ст. 83 проекту ЦПК України відповідно). Крім того, висновки суду щодо зазначених юридичних фактів в одному рішенні мають преюдиційне значення для суду при розгляді та вирішенні інших справ за участі тих самих осіб.

Від моменту набрання рішенням суду законної сили воно не може бути оскаржено і стає незаперечним (неспростовним). Ознака незаперечності (неспростовності) надає рішенню суду стабільність, яка забезпечує стійкість правових відносин [225, с. 265].

Як зазначає Р. О. Гаврік, момент набуття властивості неспростовності рішенням суду залежить від того, чи здійснила особа, яка брала участь у справі, своє право на апеляційне оскарження рішення суду. Винятком із правила про неспростовність рішення суду після набрання ним законної сили є можливість її втрати у випадку поновлення судом строку на апеляційне оскарження. У цьому разі, рішення суду вважається таким, що законної сили не набрало і може набрати законної сили лише в момент ухвалення судом апеляційної інстанції судового рішення про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення суду без змін, а також у випадку зміни частини рішення суду першої інстанції в частині, що не змінена» [24, с. 13–14].

Виконавчість зумовлює виконання рішення суду після набрання ним законної сили, крім випадків негайного виконання, тобто рішення суду, яке набрало законної сили, може бути виконане примусово.

Утім, ураховуючи правову природу справ окремого провадження, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах (виконавчий лист у таких справах не видається), убачається, що в цьому разі краще вести мову про реалізованість судового рішення – гарантовану для захисту права можливість впровадження в життя фактів і правовідносин, визначених рішенням суду, що набрало законної сили [244, с. 421], можливість будь-якої реалізації рішень [151, с. 16–17], реальну здійсненність, можливість реалізації тих обов'язкових приписів, що в ньому містяться [5, с. 14].

Хоча примусова сила рішення суду властива і для тих випадків, коли такі рішення ухвалені про встановлення юридичних фактів, наказ або примусова сила рішення суду опосередковується на різних суб'єктах неоднаково. Його сила залежить від процесуального статусу суб'єкта правовідносин, від характеру його заінтересованості в наслідках вирішення справи [48, с. 33].

Крім того, М. Н. Насуллаєв влучно зазначає, що рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, можуть бути реалізовані не в цивільно-процесуальній, а лише в адміністративно-правовій формі [115, с. 24].

Таким чином, варто погодитись із Г. В. Чурпітою, яка виокремила такі особливості процесуальної форми виконання судових рішень у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах: 1) рішення суду, ухвалені у справах про встановлення фактів, що тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних прав та обов'язків, у силу свого констатуючого характеру не потребують видачі виконавчого листа, а реалізуються шляхом направлення копії такого рішення, яке набрало законної сили, до органу, у якому встановлений судом факт підлягає державній реєстрації, та (або) є підставою для видачі відповідного документа; 2) після ухвалення копії рішень суду про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення направляються до органів ДРАЦСу за місцем зберігання відповідного актового запису цивільного стану і є підставою для внесення змін до відповідних актових записів або їх поновлення. При цьому зміни, доповнення, виправлення вносяться до паперових носіїв актових записів цивільного стану та одночасно до Реєстру, а заявникові повторно видається або надсилається для вручення до відділу ДРАЦСу за місцем його проживання свідоцтво про державну реєстрацію акта цивільного стану; 3) у разі подання до відділу ДРАЦСу рішення іноземного суду про внесення змін, поновлення, анулювання актових записів цивільного стану питання про його виконання вирішується згідно з чинним законодавством України та з урахуванням вимог міжнародних договорів України про надання правової допомоги, згода на обов'язковість яких надана ВР України; 4) копії рішення суду, ухваленого у справах про встановлення факту проживання

однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, виходячи з того, що зазначений факт не підлягає державній реєстрації, подаються заявником до відповідних органів (нотаріуса, суду тощо) для досягнення бажаного правового результату [241, с. 100].

Відповідно до ч. 1 ст. 209 ЦПК України суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення суду ухвалюється, оформляється і підписується суддею в нарадчій кімнаті. Рішення суду проголошується негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків встановлених ЦПК України (ч. 1 ст. 218 ЦПК України).

Згідно з ч. 3 ст. 209 ЦПК України у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд має проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи. Рішення суду, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

Варто зазначити, що в ч. 2 ст. 269 проекту ЦПК України запропоновано доцільні пропозиції щодо змін чинного законодавства, яке стосується порядку проголошення судового рішення. Так, при проголошенні рішення суду суддя не оголошує наступні відомості щодо учасників справи: місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; інформацію, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувались в закритому судовому засіданні. Указані пропозиції набувають особливого значення для справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення саме в сімейних відносинах.

Відповідно до п. п. 4, 15 Постанови Пленуму ВС України від 18 грудня 2009 р. № 14 правила ч. 3 ст. 209 ЦПК України застосовуються лише у виняткових випадках, коли внаслідок складності справи складання повного

рішення потребує багато часу та може бути відкладено на строк не більше ніж п'ять днів з дня закінчення розгляду справи. В іншому разі суд має ухвалити повне рішення і проголосити його негайно після закінчення судового розгляду. Якщо складання повного рішення відкладається, його вступна і резолютивна частини викладаються у письмовому вигляді, підписуються всім складом суду, відразу проголошуються; цей процесуальний документ приєднується до справи і суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду, що має бути зафіксовано в журналі судового засідання.

Відкладення проголошення вступної і резолютивної частин рішення після закінчення розгляду справи не допускається. Суди повинні суворо дотримуватися визначеного строку складання повного рішення.

Рішення суду ухвалюється, оформлюється письмово і підписується в нарадчій кімнаті суддею; воно може бути написаним від руки, виконаним машинописним способом чи набране на комп'ютері в одному примірнику.

Вимоги ст. ст. 209, 215 та 218 ЦПК України щодо порядку ухвалення рішення суду, його змісту, а також проголошення рішення суду як єдиної процесуальної форми вирішення справи є обов'язковими для позовного та окремого провадження. Датою ухвалення рішення у справі є день його проголошення [138, с. 5, 8].

Беручи до уваги правову природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, видається, що в переважній більшості випадків суд має можливість скласти повне рішення негайно та проголосити його в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи.

Якщо в рішенні суду є недоліки, які перешкоджають надалі у видачі заявнику потрібних документів або реалізації його суб'єктивних прав, вони можуть бути усунуті судом за правилами, передбаченими ст. ст. 219, 221 ЦПК України (ст. ст. 270 та 272 проекту ЦПК України відповідно).

Л. Є. Гузь вважає, що заява про встановлення факту, як і будь-яка інша заява в позовному провадженні, може розглядатися судом заочно в разі неявки в

судове засідання заінтересованої особи, у випадках визначених у ч. 1 ст. 224 ЦПК України [30, с. 155].

Однак, правильною видається позиція, зазначена в Листі ВС України від 01 січня 2012 р. [197], що заочний розгляд справ передбачено лише для позовного провадження в разі неявки у судове засідання відповідача (ст. 224 ЦПК України).

Отже, суд, ухвалюючи рішення у справі, про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, вирішує такі питання: чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; наявність або відсутність встановлюваного юридичного факту; яка правова норма підлягає застосуванню до цього факту; чи слід заяву задовольнити або відмовити в її задоволенні.

Відповіді на вказані вище запитання мають міститися в рішенні суду, яке складається з тих самих частин, що і рішення суду в позовному провадженні, а саме: вступна, описова, мотивувальна та резолютивна частини.

Однак, на відміну від справ позовного провадження, одним з наслідків набуття рішенням суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, законної сили буде його реалізованість, а не виконавчість.

Судові рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, можуть бути оскаржені в апеляційному та касаційному порядку за правилами, установленими главами 1, 2 розділу V ЦПК України. Особливостей розгляду цих категорій справ у порядку апеляційного чи касаційного провадження не виявлено.

При цьому видається за доречне навести позицію, висловлену ЄСПЛ у рішенні у справі «Науменко проти України» від 09 листопада 2004 р. Так, суд указує, що одним із основних аспектів верховенства права є принцип правової певності, який, серед іншого, вимагає, щоб остаточні рішення судів не могли бути поставлені під сумнів. Правова певність передбачає дотримання принципу *res judicat*, тобто принципу остаточності рішення, неприпустимості повторного

розгляду вже раз вирішеної справи. За цим принципом жодна сторона не має права домагатися перегляду кінцевого і обов'язкового рішення тільки з метою нового слухання і вирішення справи. Повноваження судів вищої ланки переглядати рішення мають бути використанні для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не для заміни рішень [159].

Крім того, ще однією факультативною стадією цивільного процесу є провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Так, у ч. 1 ст. 361 ЦПК України передбачено, що рішення або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судовий наказ можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами (ч. 1 ст. 424 проекту ЦПК України відповідно).

Оскільки у зазначеній правовій нормі йдеться про рішення або ухвалу суду, якими закінчено розгляд справи, незалежно від виду провадження, то, як наслідок, вона поширює свою дію й на судові рішення, якими закінчено розгляд справ окремого провадження, у тому числі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах.

Таке твердження знайшло своє відображення й у судовій практиці. Так, зі змісту ухвали Апеляційного суду Харківської області від 10 грудня 2013 р. у справі № 623/3311/13-ц вбачається, що судом першої та апеляційної інстанцій було розглянуто справу за заявою Особа 2, зацікавлена особа – Особа 3, про перегляд рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу за нововиявленими обставинами [205]; або ж в ухвалі Апеляційного суду Харківської області від 10 лютого 2015 р. у справі № 627/1007/14-ц зазначено про розгляд справу за заявою Краснокутської селищної ради Харківської області про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішення Краснокутського районного суду Харківської області від 26 лютого 2014 р. у цивільній справі за заявою Особа 2, заінтересована особа – Краснокутська селищна рада Харківської області, про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу [206]).

Принагідно варто зауважити, що хоча законодавець не навів визначення нововиявлених обставин, але науковці вважають, що такими обставинами є юридичні факти, які існували в момент розгляду справи та мали істотне значення для його вирішення, але не були та не могли бути відомі ні заявникові, ні суду [88, с. 933; 13, с. 616; 233, с. 774].

При цьому від нововиявлених обставин необхідно відрізняти нові обставини, які виникли після розгляду справи й ухвалення судового рішення [88, с. 934]. Оскільки такі обставини не існували на момент ухвалення судового рішення, то й не можуть слугувати підставою для відкриття провадження за нововиявленими обставинами та розгляду справи. Однак у певних випадках нові обставини можуть стати підставою для пред'явлення нової заяви. Наприклад, однією із спеціальних передумов права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є те, що такі факти повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових прав особи. У разі, якщо суддя визначить, що встановлення факту в сімейних відносинах не має юридичного значення для заявника, то він постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження в такій справі. Однак у разі появи нових життєвих обставин той факт, який раніше для заявника не мав юридичного значення, його набуде. Указане може бути підставою для звернення заявника із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, та розгляду і вирішення справи по суті.

Висновки до другого розділу

1. Заяву про встановлення певного юридичного факту в порядку окремого провадження слід розглядати як поєднання процесуально та матеріально-правового аспектів. Процесуальний аспект означає право на звернення до суду з вимогою про охорону законного інтересу, право на процес незалежно від його результату. Матеріальний аспект слід розуміти як право на позитивне вирішення

заяви та встановлення рішенням суду факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах.

2. Передумови права на звернення до суду – це сукупність обставин наявності або відсутності яких зумовлює виникнення в особи відповідного процесуального права. Передумови відкриття провадження у справі – це сукупність обставин, установлених законом, наявності або відсутності яких зумовлює обов'язок суду відкрити провадження у справі.

3. Загальними об'єктивними позитивними передумовами права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема, про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є: 1) цивільна юрисдикція (підвідомчість); 2) правовий характер вимоги.

Загальними об'єктивними негативними передумовами права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема, справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є: 1) відсутність спору про право; 2) відсутність рішення або ухвали суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі, які набрали законної сили, у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав; 3) відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав; 4) відсутність недопустимості правонаступництва у правовідносинах після смерті фізичної особи.

4. Цивільна процесуальна правоздатність є загальною суб'єктивною передумовою права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема, справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

5. Цивільна юрисдикція справ про встановлення фактів, які є актами цивільного стану й підлягають державній реєстрації, є імперативною (умовною), оскільки обов'язковою умовою звернення до суду в таких справах є відмова компетентного органу державної реєстрації в проведенні такої реєстрації. Цивільна ж юрисдикція справ про встановлення інших фактів у сімейних відносинах є виключною.

6. Видається за бажане закріпити в чинному законодавстві України спрощену, позасудову, процедуру встановлення сімейно-правових юридичних фактів органами державної реєстрації актів цивільного стану та передбачити здійснення реєстрації будь-яких сімейно-правових юридичних фактів (проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без шлюбу, перебування на утриманні тощо) за процедурою, подібною до реєстрації актів цивільного стану, що дозволить надати відповідним фактам юридичної достовірності та позбавить заінтересованих осіб потреби в подальшому домагатися їх встановлення в судовому порядку;

7. Юридична заінтересованість у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є їх конститутивною ознакою і спеціальною передумовою права на звернення до суду, оскільки стосується не всіх категорій цивільних справ, а лише справ вказаної категорії. В інших же категоріях справ окремого провадження виходячи з їх матеріально-правового характеру зазначена передумова не виділяється й не потребує доведення, оскільки безпосередньо впливає з їх матеріально-правового характеру.

8. Видається за можливе главу 1 розділу IV ЦПК України доповнити статтею наступного змісту: «1. Суддя відкриває провадження у цивільній справі окремого провадження з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень закріплених у цій статті.

2. Суддя відмовляє у відкритті провадження у цивільній справі окремого провадження з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, та якщо:

- 1) є спір про право;
- 2) заява не містить вимоги правового характеру;
- 3) є таке, що набрало законної сили, рішення або ухвала суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- 4) у провадженні цього чи іншого суду є справа того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав».

9. Спеціальними передумовами права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є: 1) факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав особи; 2) заявник позбавлений іншої можливості одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; 3) чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку їх встановлення.

10. Відсутність можливості заявника одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення в сімейних відносинах, є одночасно і спеціальною передумовою права на звернення до суду, і умовою реалізації такого права. Наявність можливості в заявника одержати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення в сімейних відносинах, матиме наслідком відмову у відкритті провадження у справі, ненадання письмової відмови компетентного органу видати документ, що посвідчує сімейний юридичний факт, – залишення заяви без руху з наступним її поверненням.

11. До переліку справ про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, належать й такі факти, що не підлягають обов'язковій реєстрації (наприклад, встановлення факту родинних відносин між фізичними особами). Як наслідок, особа може встановити такий юридичний факт не інакше, як за рішенням суду. А тому в указаному випадку заявнику достатньо лише зазначити причини неможливості одержання необхідного документу.

12. Обов'язковими умовами здійснення права на звернення до суду в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, є: 1) дотримання правил підсудності справи; 2) дотримання встановлених законом вимог щодо форми і змісту заяви; 3) наявність у представника заявника належним чином оформлених повноважень на ведення справи; 4) сплату судового збору; 5) наявність у заявника цивільної процесуальної дієздатності; 6) надання довідки про неможливість отримання чи відновлення втрачених документів.

13. Убачається за необхідне ст. 257 ЦПК України доповнити частиною наступного змісту: «Заява фізичної особи, яка проживає на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення подається до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця її проживання».

14. Недотримання загальних передумов права на звернення до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, є підставою для відмови у відкритті або закритті вже відкритого провадження у справі. Процесуальним наслідком недотримання заявником умов реалізації права на звернення до суду є залишення заяви без руху або її повернення.

15. Відкриття провадження у справах окремого провадження породжує лише правові наслідки процесуального характеру, оскільки наслідки матеріально-правового характеру можуть виникати лише при відкритті провадження у справах, що стосуються спору про право.

16. Законодавцем надана диспозитивна можливість проводити суддею попереднє судове засідання загалом і у справах окремого провадження, зокрема. Таким чином, дослідивши матеріали конкретної справи про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, суддя може самостійно визначитися з необхідністю та доцільністю проведення попереднього судового засідання в такій справі.

17. У ч. 6 ст. 130 ЦПК України визначено невичерпний перелік дій, які вчиняє суддя в разі, якщо спір у справі позовного провадження не врегульовано. Однак, правові приписи, закріплені в ч. 6 ст. 130 ЦПК України можуть бути застосовані до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, лише вибірково. Зокрема, суд, здійснюючи підготовку до судового розгляду такої справи, уточнює вимоги заявника; вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясовує, які докази подані чи подаються заявником та заінтересованими особами для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин; за клопотанням осіб, які беруть

участь у справі, чи з власної ініціативи вирішує питання про витребування доказів, виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів; у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів; вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду; визначає час і місце судового розгляду.

18. Суди розглядають справи, зокрема, що пов'язані з сімейними відносинами, не лише у порядку позовного провадження, а й окремого. У таких справах заявник також зобов'язаний подати всі наявні в нього докази. Тому словосполучення «позовного провадження» у ч. 2 ст. 27 ЦПК України повинно бути видалене.

19. Суд, розглядаючи справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх право на проведення закритого судового розгляду чи закритого судового засідання.

20. Наявні всі підстави правові наслідки неявки в судове засідання позивача і відповідача у справах позовного провадження застосовувати до заявника і заінтересованих осіб у справах окремого провадження (у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах), незважаючи на особливості їхнього процесуального статусу.

21. Хоча заявниками у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, можуть бути лише фізичні особи, тим не менш встановлення такого факту не пов'язане із визначенням волевиявлення заявника безпосередньо під час судового розгляду. Тому заявник у зазначених справах може брати участь як особисто, так і через свого представника.

22. Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 212 ЦПК України жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення, то незалежно від підстав відмови органу ДРАЦСу поновити відповідний запис, суд оцінює не лише належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок усіх доказів у справі в їх сукупності.

23. Відповідно до ст. 214 ЦПК України під час ухвалення рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суд вирішує такі питання: чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; наявність або відсутність встановлюваного юридичного факту; яка правова норма підлягає застосуванню до цього факту; чи слід заяву задовольнити або відмовити в її задоволенні.

24. Вступна частина рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, повинна містити час та місце його ухвалення; найменування суду, що ухвалив рішення; прізвище та ініціали судді; прізвище та ініціали секретаря судового засідання; імена (найменування) заявника і заінтересованої особи, які брали участь у справі; предмета заявленої вимоги.

25. В описовій частині рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, зазначаються відомості про сімейно-правовий юридичний факт, встановлюваний судом, мету його встановлення; узагальнений виклад позиції заінтересованої особи; пояснення осіб, які беруть участь у справі; висновки органів державної влади, якщо вони брали участь у справі; інші докази, досліджені судом, на підставі яких суд установлює вказаний факт.

26. Мотивувальна частина рішення суду у справах про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, повинна містити: встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини; мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; зазначення наявності чи відсутності сімейно-правового юридичного факту; підтвердження можливості досягнення мети, зазначеної в заяві, у разі наявності сімейно-правового юридичного факту; назву, статтю, її частини, абзац, пункт, підпункт закону, на

підставі якого вирішено справу, а також процесуальний закон, яким суд керувався.

27. У резолютивній частині рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, зазначається висновок суду про задоволення заяви або відмову в задоволенні заяви повністю чи частково; висновок суду по суті заявлених вимог; строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження.

28. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, суд лише встановлює певний юридичний факт, але не вирішує питання про права та обов'язки заінтересованих осіб. Тому здійснення суб'єктивного права, яке пов'язане із встановленим сімейно-правовим фактом, відбувається за межами окремого провадження.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведені теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних і практичних проблем доктрини цивільного процесуального права, пов'язаних із визначенням особливостей та закономірностей розгляду та вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

На основі аналізу наукової літератури, вивчення та узагальнення практики стало можливим сформулювати такі основні теоретичні та практичні висновки:

1. На початку XX ст. правові засади регулювання провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні були різними для різних категорій таких справ, а прогалини в законодавстві усувалися постановами Пленумів ВС СРСР. І лише з прийняттям ЦПК Української РСР 1963 р. всі розглядувані справи за винятком справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу увійшли до переліку справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, який зберігся в чинному ЦПК України. Встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу стало можливим з 01 січня 2004 р. – з набранням чинності СК України.

2. Процесуально-правова природа справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, зумовлена їхньою належністю до справ окремого провадження: суд здійснює охорону законного сімейного інтересу в таких справах; у межах провадження допускається спір, але лише спір про факт; заявник наділений лише одним спеціальним процесуальним правом – відмовитися від поданої ним заяви протягом усього часу розгляду справи; заінтересовані особи мають лише загальні процесуальні права та обов'язки, передбачені у ст. 27 ЦПК України; принцип змагальності в цих справах не діє.

3. Заява про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, у порядку окремого провадження поєднує в собі процесуально та матеріально-правові аспекти.

Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні або про відмову у відкритті провадження у справі, суддя перевіряє наявність у заявника права на звернення до суду: передумови права на звернення до суду. Звернення особи до суду про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, має містити як загальні передумови права на звернення до суду, властиві для всіх справ окремого провадження, так і спеціальні передумови, властиві лише справам про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах.

Недотримання загальних передумов права на звернення до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, є підставою для відмови у відкритті або закриття вже відкритого провадження у справі. Процесуальним наслідком недотримання заявником умов реалізації права на звернення до суду є залишення заяви без руху або її повернення.

4. Суд, здійснюючи підготовку до судового розгляду справи про встановлення факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні уточнює вимоги заявника; вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясовує, які докази подані чи подаються заявником та заінтересованими особами для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин; за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи вирішує питання про витребування доказів, виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів; у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів; вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду; визначає час і місце судового розгляду.

5. Суддя під час розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні повинен встановити наявність чи відсутність факту, про встановлення якого просить

заявник, його юридичне значення для заявника та наявність умов, за яких допускається встановлення факту судом.

6. Рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, складається зі вступної, описової, мотивувальної частин, які за своїм змістом подібні до відповідних частин рішення суду у всіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в окремому провадженні, а також резолютивної частини.

У резолютивній частині рішення зазначається висновок суду про задоволення заяви або відмову в задоволенні заяви повністю чи частково; висновок суду по суті заявлених вимог; строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження.

У резолютивній частині рішення суду про встановлення факту родинних відносин необхідно вказати, що заявник (прізвище, ім'я, по батькові) є родичем із визначенням ступеня спорідненості певної особи (прізвище, ім'я, по батькові).

Резолютивна частина рішення суду про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні повинна містити прізвище, ім'я, по батькові заявника із встановленням його перебування на утриманні годувальника (прізвище, ім'я, по батькові), ступінь спорідненості цих осіб, а також строк перебування заявника на утриманні, якщо метою встановлення такого факту є спадкові права.

У резолютивній частині рішення суду про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу зазначаються прізвища, імена, по батькові обох з подружжя, факти реєстрації шлюбу чи реєстрації розірвання шлюбу, які встановлено судом, місце та час реєстрації шлюбу або його розірвання.

Рішення суду про встановлення факту реєстрації усиновлення повинно містити відомості про прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження усиновленого, прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження усиновлювачів, орган, який реєстрував усиновлення, дату реєстрації усиновлення, документ, на підставі якого здійснено усиновлення.

У резолютивній частині рішення про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу вказуються прізвища, імена, по

батькові чоловіка та жінки, факт їхнього спільного проживання без реєстрації шлюбу, строк такого проживання, а також дату початку та (або) закінчення спільного проживання без реєстрації шлюбу.

7. Запропоновано внести зміни та доповнення до ЦПК України, зокрема:

– доповнити Главу 1 Розділу IV ЦПК України ст. 234-1 такого змісту:

«1. Суддя відкриває провадження у справах окремого провадження з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень, закріплених у цій статті.

2. Суддя відмовляє у відкритті провадження у цивільній справі окремого провадження з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, та якщо:

1) є спір про право;

2) заява не містить вимоги правового характеру;

3) є таке, що набрало законної сили, рішення або ухвала суду про відмову у відкритті провадження або закриття провадження у справі того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав;

4) у провадженні цього чи іншого суду є справа того самого заявника, про той самий предмет і з тих самих підстав»;

– доповнити статтю 257 ЦПК України частиною такого змісту:

«Заява фізичної особи, яка проживає на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення подається до будь-якого суду України за межами такої території незалежно від місця її проживання».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С. Н., Граве К. А. Новое законодательство о браке и семье / С. Н. Абрамов, К. А. Граве. – М. : Юрид. изд-во, 1947. – 52 с.
2. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс. – М. : Госюриздат, 1952. – 419 с.
3. Абрамов С. Н. Судебное установление юридических фактов / С.Н. Абрамов. – М. : Юрид. изд-во, 1948. – 44 с.
4. Алиев В. Д. Особое производство в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Д. Алиев. – М., 1978. – 17 с.
5. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Андронов. – Одеса, 2008. – 20 с.
6. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) : коментарії, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Харків : Харків юрид., 2008. – 708 с.
7. Башкатов Н. И. Процессуальные особенности рассмотрения дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение : лекція / Н. И. Башкатов. – М. : ВЮЗИ, 1980. – 137 с.
8. Бирилюк О. М. Формування шлюбу в Київській Русі: норми звичаєвого та церковного права / О. М. Бирилюк // Часопис Київ. ун-ту права. – 2010. – № 4. – С. 44–48.
9. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Визначення складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин / С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта // Юрид. наука. – 2011. – № 4–5. – С. 57–62.
10. Бичкова С. С. Окремі аспекти процесуального правонаступництва / С. С. Бичкова // Право і Безпека. – 2010. – № 3. – С. 224–228.
11. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія / С. С. Бичкова. – Київ : Атіка, 2011. – 420 с.

12. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду : монографія / Н. Л. Бондаренко-Зелінська. – Харків : Харків юрид., 2009. – 188 с.
13. Васильєв С. В. Гражданский процесс : курс лекцій / С. В. Васильєв. – Харьков : Эспада, 2010. – 688 с.
14. Васильєв С. В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права / С.В. Васильєв // Університет. Наук. Зап.. – 2013. – № 3 (47). – С. 123 – 128.
15. Васильєв С. В. Цивільний процес України [Електронний ресурс]: навч. посіб. для підгот. до заліків та іспитів / С. В. Васильєв. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Харків : Еспада, 2010. – 456 с. – Режим доступу: <http://mego.info/матеріал/поняття-і-значення-відкриття-провадження-у-справі>.
16. Венедиктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: автореферат дис. ... на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Венедиктова. – Київ, 2013. – 40 с.
17. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. – Харків : Нове Слово, 2011. – 260 с.
18. Венедиктова И. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография / И. В. Венедиктова. – Харьков : Точка, 2012. – 508 с.
19. Венедіктова І. Співвідношення категорій охорони і захисту охоронюваних законом інтересів / І. Венедіктова // Право України. – 2011. – № 10. – С. 192–198.
20. Венская конвенция о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_048.
21. Венская конвенция о консульских сношениях от 24 апреля 1963 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_047.

22. Войнаровська О. Правове регулювання спадкових відносин між чоловіком та жінкою, що проживають однією сім'єю та не перебувають у шлюбі / О. Войнаровська // Юрид. Україна. – 2013. – № 11. – С. 55–61.
23. Войнаровська О. Розвиток правового регулювання відносин осіб, які перебували у «фактичному шлюбі» в СРСР у першій половині ХХ ст. / О. Войнаровська // Юрид. Україна. – 2012. – № 2. – С. 54–61.
24. Гаврік Р. О. Законна сила судових рішень у цивільних справах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.03.00 / Р. О. Гаврік. – Київ, 2011. – 20 с.
25. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Горбась Д. В. – Київ, 2008. – 20 с.
26. Гражданский процесс Украины / Под. ред. Ю.С. Червоного. – Киев : Истина, 2006. – 400 с.
27. Гражданское процессуальное право России : учебник / Под ред. М. С. Шакарян. – М. : Былина, 1999. – 504 с.
28. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Рос. право, 1992. – 207 с.
29. Гузь Л. Є. Підготовка деяких цивільних справ до судового розгляду / Л. Є. Гузь. – Харків : Фактор, 2012. – 432 с.
30. Гузь Л. Е. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / Л. Е. Гузь. – Харьков : «Полиграфист», 2007. – 702 с.
31. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве / Р. Е. Гукасян. – Саратов: Приволж. Книж. изд-во, 1970. – 187 с.
32. Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу / М. А. Гурвич; ред. Бельдюгин В. Н. – М., 1955. – 199 с.
33. Гурвич М. А. Решение советского суда в исковом производстве / М. А. Гурвич. – М. : ВЮЗИ, 1955. – 128 с.
34. Гуреев П. П. Судебное разбирательство гражданских дел / П. П. Гуреев. – М. : Госюриздат, 1958. – 100 с.

35. Данилин В. И., Реутов С. И. Юридические факты в советском семейном праве / В. И. Данилин, С. И. Реутов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 156 с.
36. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 47. – Ст. 3169.
37. Драгневич Л. Чи потрібно узаконювати релігійні шлюби в Україні? // Л. Драгневич // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №8. – С.59–61.
38. Дубчак Л. С. Наказне та окреме провадження в цивільному судочинстві України : навч. посіб. / Л. С. Дубчак. – Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – 137 с.
39. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. / Т.І. Дудаш. – 2-ге вид., змінене і допов. – Київ : Алерта, 2014. – 488 с.
40. Дукельский А. Д. Судебное установление юридических фактов : метод. пособие для адвокатов / А. Д. Дукельский. – Киев : Ред.-изд. отд. МВД УССР, 1970. – 56 с.
41. Дякович М. М., Сенник С. В. Правове регулювання «фактичних шлюбних відносин» / М. М. Дякович, С. В. Сенник // Вісн. Верхов. Суду України. – 2011. – № 2 (126). – С. 37–43.
42. Елисеєв Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : учебник / Н. Г. Елисеєв. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 624 с.
43. Елисейкин П. Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / П. Ф. Елисейкин. – М. : Юрид. лит., 1972. – 128 с.
44. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов иждивения / П. Ф. Елисейкин. – М. : Госюриздат, 1961. – 56 с.
45. Елисейкин П.Ф. Судебное установление юридических фактов: автореф. дис.канд. юрид. наук / П. Ф. Елисейкин. – Л., 1960. – 16 с.
46. Житловий Кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1983. – № 28. – Ст. 573.

47. Заворотько П. П., Штефан М. Й. Непозовне провадження в радянському цивільному процесі / П. П. Заворотько, М. Й. Штефан. – Київ, 1969. – 108 с.
48. Заворотько П. П., Штефан М. Й. Судове рішення / П. П. Заворотько, М. Й. Штефан. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 187 с.
49. Закон СССР от 8 декабря 1961 г. «Об утверждении основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик» // Ведомости Верхов. Совета Союза Советских Социалистических Республик. – 1961. – № 31 (1066). – С. 1307–1308.
50. Закон України від 1 липня 2010 р. № 2398-VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – Ст. 509.
51. Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» // Офіц. вісн. України. – 2016. – № 51. – Ст. 1799.
52. Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» // Офіц. вісн. України. – 2016. – № 56. – Ст. 1935.
53. Закон України від 7 лютого 1991 р. № 697-XII «Про власність» (втратив чинність 20 червня 2007 р.) // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
54. Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» // Відом. Верхов. Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
55. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII «Про прокуратуру» // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 87. – Ст. 2471.
56. Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 51. – Ст. 716.

57. Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 1. – Ст. 5.

58. Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 29. – Ст. 1694.

59. Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 12. – Ст. 792.

60. Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3807-XII «Про органи реєстрації актів цивільного стану» (втратив чинність 1 липня 2010 р.) // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 14. – Ст. 78.

61. Запара С. І. Категорія «інтересу» в цивільних та трудових правовідносинах / С. І. Запара // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2015. – № 2. – С. 136–140.

62. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособие / О. Н. Здрок. – М. : Изд-во делов и учеб. лит., 2005. – 176 с.

63. Зейдер Н. Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе: учебное пособие / Н. Б. Зейдер. – Саратов, 1959. – 99 с.

64. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу / Н. Б. Зейдер. – М. : Юрид. лит., 1966. – 190 с.

65. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения / В. П. Казимирчук. – М. : Юрид. Лит., – 1965. – 204 с.

66. Кайгородов В. Д. Процессуальные особенности судебного рассмотрения дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение / В. Д. Кайгородов. – Свердловск, 1987. – 68 с.

67. Каллистратова Р. Ф. Установление юридических фактов судом в порядке особого производства / Р. Ф. Каллистратова. – М. : Госюриздат, 1958. – 119 с.

68. Кац А. К., Кошкин В. М. Особенности рассмотрения судами дел, возникающих из брачно-семейных отношений: учеб. пособие / А. К. Кац, В. М. Кошкин. – Свердловск, 1982. – 70 с.

69. Кашперська Т. Ц., Кашперський Р. В. Предмет доказування в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів / Т. Ц. Кашперська, Р. В. Кашперський // Наук. Вісн. Нац. акад. внутрішніх справ. – 2015. – № 4. – С. 86 – 96.

70. Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. Ц. Кашперська. – Київ, 2015. – 191 с.

71. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.01 / М. С. Кельман. – Київ, 2013. – 35 с.

72. Ковальська В. С. Юридичний факт як підстава зміни та припинення сімейних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. С. Ковальська. – Одеса, 2013. – 22 с.

73. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану (Офіційний текст зі змінами і доповненнями на 1 липня 1949 р., з постатейними матеріалами та додатками). – Київ : Держ. вид-во політ. Літ. УРСР, 1949. – 139 с.

74. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР. – Київ : Держполітвидав УРСР, 1958. – 124 с.

75. Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР. – Київ: Вид-во політ. Літ. України, 1970. – 115 с.

76. Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР : офіц.. текст із змінами та доповненнями на 1 січня 1978 р. і постатейними матеріалами. – Київ : Вид-во політ. Літ. України, 1978. – 205 с.

77. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13. – С. 270.

78. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 40. – Ст. 479.

79. Конституція України від 28 червня 1996 р. (з наступними змінами і доповненнями) // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
80. Комаров В. В. Проблемы науки гражданско-процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова и др.; Акад. прав. наук Украины; Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.
81. Комаров В. В. Окреме провадження : [монографія] / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 312 с.
82. Кондрат'єва Л. А. Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. А. Кондрат'єва. – Київ, 2006. – 20 с.
83. Короєд С. О. Процесуальна заінтересованість як передумова права на звернення до суду / С. О. Короєд. – Науково-практична Інтернет-конференція, 2012. – Секція № 3 [Режим доступу]: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_jalendar&view=articles&year=2012&month=1&day=31.
84. Кострова Н. М. Судопроизводство по семейным делам: учеб. пособие / Н. М. Косторова. – Махачкала: Изд. Дагестан. ун-та, 1978. – 124 с.
85. Кравчук В. М. Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. – Київ : Істина, 2006. – 944 с.
86. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія / Л. В. Красицька. – Київ : Вид-во Ліра-К, 2014. – 628 с.
87. Крючков Г. К. Судебное установление фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан / Г. К. Крючков. – М. : Госюриздат, 1956. – 115 с.
88. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін., за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 1352 с.

89. Ластовський В. Державно-церковні правовідносини в Україні: проблеми в історії та сучасності / В. Ластовський. – Київ : ГО «Всеукр. Т-во дослідників християн. старожитностей Центральної та Східної Європи», 2016. – 40 с.

90. Лахач Т. О. Державна регламентація шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні 1920 – 1930 років : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. О. Лахач. – Чернігів, 2010. – 19 с.

91. Логинов П. В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в суде / П. В. Логинов. – М. : Госюриздат, 1960. – 148 с.

92. Лузан Т. Л. Загальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Наук. Вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавн. дім «Гельветика», 2015. – Вип. 33. – Т. 1. – С. 129–134.

93. Лузан Т. Л. Особливості визначення предмета доказування та доказів у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т.Л. Лузан // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія: Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3. – Т. 1. – С. 132–136.

94. Лузан Т. Л. Особливості суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Херсон, 12–13 лют. 2016 р. – Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2016. – С. 74–79.

95. Лузан Т. Л. Правове встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу / Т. Л. Лузан // Сучасна цивілістика : матеріали IX Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених, Одеса. 28 берез. 2014 р. / відп. за вип. д-р юрид. наук, проф. Є. О. Харитонов. – Одеса : Юрид. літ., 2014. – С. 259–261.

96. Лузан Т. Правові засади регулювання встановлення факту реєстрації шлюбу / Т. Лузан // Підприємництво, господарство, право. – 2013. – № 10. – С. 39–43.

97. Лузан Т. Л. Правове регулювання перебування фізичної особи як учасника сімейних відносин на утриманні / Т. Л. Лузан // Юридичні науки: проблеми та перспективи : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 24–25 черв. 2016 р. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2016. – С. 23–27.

98. Лузан Т. Предмет судового захисту у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення / Т. Лузан // Jurnalul juridic national: Teorie si Practica. – 2014. – № 3 (7). – С. 107–110.

99. Лузан Т. Л. Резолютивна частина рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів : міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 черв. 2016 р. : у 2 ч. – Ч. 1. – Харків : Східноукр. наук. юрид. організація, 2016. – С. 73–75.

100. Лузан Т. Л. Рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Приватне право і підприємництво. – 2016. – № 16. – С. 92–96.

101. Лузан Т. Л. Специфіка провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах до судового розгляду / Т. Л. Лузан // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 72–77.

102. Лузан Т. Л. Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Юридичні науки : історія, сучасний стан та перспективи дослідження : міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 15–16 трав. 2015 р. : у 2 ч. – Київ : Центр правових наук. дослідж., 2015. – Ч. 1. – С. 54–56.

103. Лузан Т. Спір про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції / Т. Лузан // Юрид. вісн. – 2014. – № 3. – С. 372–376.

104. Луспеник Д. Значення стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду та деякі особливості проведення попереднього судового засідання судом першої інстанції / Д. Луспеник // Право України. – 2006. – № 11. – С. 56–62.

105. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспеник. – Харків : Харків юрид., 2006. – 480 с.

106. Луцький М. І. Рецепція норм Австрійського цивільного законодавства в правовій системі ЗУНР / М. І. Луцький // Наук. вісн. Херсон. державного ун-ту. Серія: Юридичні науки. – 2014. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 77–81.

107. Луцький М. І. Християнські засади Австрійського цивільного та кримінального законодавства як основа правової системи ЗУНР / М. І. Луцький // Наук.-інформ. вісн. Право. – 2014. – № 10. – С. 32–37.

108. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР / Г. К. Матвеев. – Киев : Изд. Киев. ун-та., 1960. – 247 с.

109. Матиевский М. Д. Спор о праве в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. Д. Матиевский. – М., 1978. – 18 с.

110. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе / А. А. Мельников. – М. : Наука, 1964. – 128 с.

111. Мінченко Р. М., Погрібний С. О., Андронов І. В. та ін. Цивільний процес України: підручник / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Р. М. Мінченко. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 720 с.

112. Наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5 «Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання» // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 4. – Ст. 238.

113. Наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні» // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 42. – Ст. 1803.

114. Наказ Міністерства юстиції України від 24 липня 2008 р. № 1269/5 «Про затвердження Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян» // Офіц. вісн. України. – 2008. – 56. – Ст. 1851.

115. Насуллаев М. Б. Особое производство по установлению фактов, имеющих юридическое значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: специальность 12.00.03 / М. Н. Насуллаев. – Ташкент, 1994. – 28 с.

116. Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Беларусь / Л.И. Башковская [и др.]; под общ. ред. Т. А. Беловой, И. Н. Колядко, И. А. Мирониченко. – Минск : Тесей, 2005. – 864 с.

117. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. О. Німак. – Львів, 2012. – 221 с.
118. Німак М. О. Особливості порушення справ, що виникають із шлюбних правовідносин / М. О. Німак // Право України. – 2010. – № 6. – С. 200–207.
119. Німак М. О. Розвиток законодавства з питань підвідомчості справ, що виникають із шлюбних правовідносин / М. О. Німак // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 3. – С. 64–67.
120. Окреме провадження в цивільному процесі України : [навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. Р. М. Мінченко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 222 с.
121. Олійник А. С. Аналіз питань, які виникають при застосуванні норм ЦПК України, що регулюють провадження у цивільній справі до судового розгляду та проведення попереднього судового засідання / А. С. Олійник // Судова апеляція. – 2009. – № 2 (15). – С. 58–76.
122. Осокина Г. Л. Иск (теория и практика) / Г. Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с.
123. Осокина Г. Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Под ред. В.Н. Щеглова. – Томск : Изд-во ТГУ, 1990. – 160 с.
124. Петренко І. М. Політика російської імперії щодо шлюбно-сімейних відносин українців у XVIII столітті / І. М. Петренко // Історична пам'ять. – 2015. – № 32. – С. 37–48.
125. Поволоцкий Л. И., Лисковец Б. А., Соминский А. С. Дела особого производства / Л. И. Поволоцкий, Б. А. Лисковец, А. С. Соминский. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 112 с.
126. Податковий кодекс України від 2 лютого 2010 р. № 2755-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 92. – Т. 1. – Ст. 3248.
127. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству / М-во юстиции РСФСР, Саратов. обл. суд; под ред. К. К. Червякова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1971. – 91 с.

128. Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 552 с.

129. Полішко Н. Л. Сім'я як соціальний інститут і природне середовище для виховання дитини / Н. Л. Полішко // Юрид. наука. – 2012. – № 12. – С. 29–34.

130. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2015 р. у справі № 6–211цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43098375>.

131. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 р. у справі № 6–66цс13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33770793>.

132. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 грудня 2013 р. у справі № 6–135цс13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36475619>.

133. Постановление Пленума Верховного Суда СССР «О судебной практике по делам об установлении фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан» от 7 мая 1954 г. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4950.htm.

134. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України 1963–2000 : Офіц. вид.: у 2 т. / За заг. ред. В. Ф. Бойка. – Київ : Вид-во А. С. К, 2000. – С. 23–28.

135. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. № 2. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 8. – С. 3–12.

136. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12 червня 2009 р. № 5 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 7. – С. 4–8.

137. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 // Постанови Пленуму Верховного Суду України 1963–2000: Офіц. вид.: у 2 т. / За заг. ред. В. Ф. Бойка. – Київ : Видавництво А. С. К, 2000. – С. 121–138.

138. Постанова Пленуму Верховного Суду «Про судові рішення у цивільній справі» України від 18 грудня 2009 р. № 14 // Вісн. Верхов. суду України. – 2010. – № 1. – С. 4–6.

139. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 31 березня 1995 р. № 5 // Постанови Пленуму Верховного Суду України 1963–2000: Офіц. вид.: У 2 т. / За заг. ред. В. Ф. Бойка. – К. : Видавництво А. С. К., 2000. – С. 264–271.

140. Постанова правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 25 листопада 2005 р. № 22-1 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 52. – Ст. 3383.

141. Постановление Совета Министров СССР от 3 августа 1972 г. «Об утверждении положения о порядке назначения и выплаты государственных пенсий» № 590 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0590400-72>.

142. Постановление Совета Министров СССР от 17 октября 1964 г. «Об утверждении положения о порядке назначения и выплаты пенсий членам колхозов» № 859 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15653.htm>.

143. Правові позиції, висловлені судовою колегією в цивільних справах Верховного Суду України в зв'язку з аналізом причин перегляду судових рішень у цивільних справах у 1996 році: Судова колегія в цивільних справах Верховного Суду України від 1 грудня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001700-97>.

144. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 127 Цивільного процесуального кодексу України (щодо надіслання копії позовної заяви та доданих до неї документів)» від 11 лютого 2014 р. реєстраційний № 4124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG36K00I.html.

145. Проект Цивільного процесуального кодексу України, розроблений Радою з питань судової реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/127922-oprilyudneni_proekti_novih_cpk_gpk_ta_kas.html.

146. Прокопенко В. Н. Особенности судебного установления юридических фактов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. И. Прокопенко. – Киев, 1963. – 15 с.

147. Пучинский В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству / В. К. Пучинский. – М. : Госюриздат, 1962. – 89 с.

148. Пушкар Є. Г. Наслідки порушення передумов права на позов: конспект лекцій // Є. Г. Пушкар. – Львів : Вид-во Львів. Ун-ту, 1972. – 63 с.

149. Пушкарь Е. Г. Исковое производство в советском гражданском процессе : (процессуальные последствия возбуждения дел) : монография / Пушкарь Е. Г. – Львов : Вища шк., 1978. – 197 с.

150. Райчук А. Основні сучасні тенденції розвитку законодавства розвинених країн у сфері припинення шлюбу / А. Райчук // Право України. – 2008. – № 9. – С. 130–135.

151. Рахмонов С. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение: по материалам Таджикской ССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Рахмонов. – М., 1982. – 18 с.

152. Реутов С. И. Юридические факты в советском семейном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. И. Реутов. – М., 1976. – 24 с.

153. Рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 10 листопада 2014 р. у справі № 357/15068/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41305242>.

154. Рішення Великоновосілківського районного суду Донецької області від 22 березня 2016 р. у справі № 220/335/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56598493>.

155. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Бочан проти України» від 3 травня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_209.

156. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Волков проти України» від 9 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_947/page.

157. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Жофр де ля Прадель проти Франції» від 16 грудня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zaas.gov.ua/sudova-statystyka-ta-analyyka/uzahalnennia-sudovoi-praktyky/156-uzahalnennia-praktyky-zastosuvannia-administratyvnymy-sudamy-apeliatsiinoho-okruhu-norm-hlav-1-4-rozdilu-iii-kodeksu-administratyvnoho-sudochynstva-ukrainy-pid-chas-rozhliadu-ta-vyrishennia-administratyvnykh-sprav.html>.

158. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Наталія Михайленко проти України» від 30 травня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cons.parus.ua/map/doc/097R52828E/Sprava-Nataliya-Mikhailenko-proti-Ukrayini.html33>.

159. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Науменко проти України» від 9 листопада 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_353.

160. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_115.

161. Рішення Заводського районного суду м. Запоріжжя від 16 серпня 2016 р. у справі № 332/1934/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59713803>.

162. Рішення Зарічного районного суду м. Суми від 12 березня 2014 р. у справі № 591/1528/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua/Review/37572391.

163. Рішення Козелецького районного суду Чернігівської області від 11 березня 2010 р. у справі № 2-о-21/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8629455>.

164. Рішення Козівського районного суду Тернопільської області від 14 квітня 2016 р. у справі № 600/259/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57668238>.

165. Рішення Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 3 грудня 2012 р. у справі № 209/3332/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28012141>.

166. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. у справі № 1/10 – 2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288.

167. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 р. у справі № 1 – 9/2012 за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 9. – Ст. 332.

168. Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 р. у справі № 1-17/2001 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3

Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 22. – Ст. 1004.

169. Рішення Куликівського районного суду Чернігівської області від 31 травня 2016 р. у справі № 737/390/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58010780>.

170. Рішення Марківського районного суду Луганської області від 17 серпня 2016 р. у справі № 417/2845/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59764906>.

171. Рішення Межівський районний суд Дніпропетровської області від 16 травня 2011 р. у справі № 2-о-19/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15614209>.

172. Рішення Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 11 травня 2016 р. у справі № 740/867/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57610556>.

173. Рішення Новозаводського районного суду м. Чернігова від 11 квітня 2016 р. у справі № 751/1800/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57162790>.

174. Рішення Новосанжарського районного суду Полтавської області від 5 травня 2016 р. у справі № 542/442/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58020658>.

175. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 31 травня 2016 р. у справі № 569/5000/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57991199>.

176. Рішення Судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Закарпатської області від 2 квітня 2013 р. у справі № 712/12306/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30636784>.

177. Рішення Червоноградського міського суду Львівської області від 4 серпня 2016 р. у справі № 459/2053/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59543615>.

178. Рішення Черняхівського районного суду Житомирської області від 21 березня 2016 р. у справі № 293/135/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56682259>.

179. Ромовская З. В. Защита в советском семейном права / З. В. Ромовская. – Львов : Вища шк., 1985. – 180 с.

180. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / З. В. Ромовська. – Київ: Ін Юре, 2003. – 532 с.

181. Ромовська З. В. Українське сімейно право: підручник : академ. курс. – Київ : Правова єдність, 2009. – 500 с.

182. Санін Б. В. Особливості встановлення факту родинних відносин в порядку окремого провадження / Б. В. Санін // Судова апеляція. – 2013. – № 4 (33). – С. 86–93.

183. Сафончик О. І. Деякі питання розвитку законодавства з питань виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин / О. І. Сафончик // Актуал. Пробл. держави і права. – 2011. – № 59. – С. 277–284.

184. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.). – М. : Госюриздат, 1956. – 499 с.

185. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г. О. Світлична. – Харків, 1997. – 24 с.

186. Сырых В. М. Метод правовой науки : (Основные элементы, структура) / В. М. Сырых. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.

187. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (з наступними змінами і доповненнями) // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.

188. Снідевич О. С. Правовий характер вимоги як передумова права на пред'явлення позову у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин / О. С. Снідевич // Часоп. Акад. адвокатури України. – 2012. – № 15. – С. 1–6.

189. Собрание постановлений Правительства Союза Советских Социалистических Республик. – 1977. – № 1. – С. 17–29.

190. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Т-во «Печатня С.П. Яковлева», Золотоворотская, № 11. – 1919. – С. 170–171.

191. Совенко Б. В. Православне канонічне право в Україні: зародження, розвиток та перспективи : монографія / Б. В. Совенко. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРАТУРА, 2012. – 248 с.

192. Советский гражданский процесс : [учеб. для юрид. вузов] / под ред. проф. М. А. Гурвича. – М. : Высш. шк., 1967. – 436 с.

193. Советский гражданский процесс / под ред. А. А. Добровольского. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 367 с.

194. Спасибо-Фатєєва І. Шляхи розв'язання проблеми охорони та захисту корпоративних прав / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Акад. правових наук України. – 2009. – № 1. – С. 150–155.

195. Столыпин П. А. Программа реформ П. Столыпина в 2 т. Документы и материалы. – Т. 2 : Устав охранительного судопроизводства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn203.html>. http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2_03.html.

196. Судебная практика Верховного Суда СССР. – 1953. – № 5. – 48 с.

197. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Лист Верховного Суду України від 01 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html>.

198. Сурилов А. В. Методология социалистического правоведения / А. В. Сурилов, Л. Д. Долгополова, О. Е. Ежова. – Киев : УМК ВО, 1988. – 52 с.

199. Татулич І. Ю. Процесуальні особливості розгляду та вирішення справ окремого провадження / І. Ю. Татулич // Наук. вісн. Чернівець. Ун-ту. – 2013. – № 682. – С. 76–80.

200. Тертышников В. И. Защита семейных правоотношений в гражданском судопроизводстве / В. И. Тертышников. – Харьков : Вища шк., 1976. – 124 с.
201. Тертишніков В. Підготовка цивільних справ до судового розгляду / В. Тертишніков // Вісн. Акад. правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 149–153.
202. Тимошевська І. П. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб : монографія. – Харків : Еспада, 2014. – 176 с.
203. Трубников П. Я. Судебное разбирательство гражданских дел / П. Я. Трубников. – М. : Госюриздат, 1962. – 102 с.
204. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво у цивільних справах від 23 листопада 2000 року // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 17. – Ст. 1241.
205. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 10 грудня 2013 р. у справі № 623/3311/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36307994>.
206. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 10 лютого 2015 р. у справі № 627/1007/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42720335>.
207. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 жовтня 2013 р. у касаційному провадженні № 6-35020св13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33973062>.
208. Ухвала Енергодарського міського суду Запорізької області від 16 квітня 2010 р. у справі № 2-о-30/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9555605>.
209. Ухвала Зміївського районного суду Харківської області від 4 грудня 2014 р. у справі № 621/3401/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41787277>.

210. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 28 серпня 2012 р. у справі № 1512/11334/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25837374>.

211. Ухвала Кременецького районного суду Тернопільської області від 30 березня 2010 р. у справі № 2-о-28/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8602502>.

212. Ухвала Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 9 грудня 2014 р. у справі № 320/12517/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41836986>.

213. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 18 травня 2013 р. у справі № 335/4708/13-ц 2-о/335/51/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32155116>.

214. Ухвала Сарненського районного суду Рівненської області від 10 березня 2009 р. у справі № 2о-33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/5532764>.

215. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. наук : 12.00.03 / Г. В. Фазикош. – Харків, 2008. – 20 с.

216. Фурса С., Драгневич Л. Деякі аспекти законодавчого регулювання сімейних відносин / С. Фурса, Л. Драгневич // Юридична Україна : щоміс. правовий часопис. – 2003. – № 1. – С. 59–65.

217. Фурса С. Участь заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення (з точки зору можливості порушення ними спору про право) / С. Фурса // Право України. – 1997. – № 2. – С. 37–39.

218. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України : [навч. посіб.] / С. Я. Фурса. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1999. – 309 с.

219. Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Я. Фурса. – Київ, 1997. – 23 с.

220. Харитонов Є. О. Сімя як концепт сімейного законодавства / Є. О. Харитонов // Актуал. пробл. держави і права. – 2011. – № 58. – С. 293–301.

221. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. 1917–1941 рр. – Київ : Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР, 1963. – Т. 1. – 771 с.

222. Цатурова М. К. Русское семейное право XVI–XVIII вв. [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Цатурова М. К. – М., 1992. – 24 с. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=70798>

223. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами і доповненнями) // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

224. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.

225. Цивільне процесуальне право : навч. посібник / С. В. Сеник, Р. Я. Лемик. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 424 с.

226. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. (з наступними змінами і доповненнями) // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.

227. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практик. коментар / [Бичкова С. С., Білоусов Ю. В., Бірюков В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – Київ : Атіка, 2008. – 840 с.

228. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практик. коментар : у 2 т. / [За заг. ред. С. Я. Фурси]. – Київ : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – Серія «Процесуальні науки». – Т. 1. – 912 с.

229. Цивільний процесуальний кодекс УРСР (Офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 липня 1945 р. і з додатком постатейних матеріалів). – Київ Харків : Укр. держ. вид-во, 1945. – 279 с.

230. Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18 липня 1963 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 464.

231. Цивільний процес України: академ. курс: [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С. Я. Фурси]. – Київ : Вид. Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 846 с.

232. Цивільний процес України [Електронний ресурс] : навч. посіб. / О. А. Логінов, О. О. Штефан. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1340080748347/pravo/pravo_pozov.
233. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2016. – 848 с.
234. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві : монографія / Т. А. Цувіна. – Харків : Слово, 2015. – 281 с.
235. Чечот Д. М. Неисковые производства / Д. М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1973. – 166 с.
236. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л. : Изд. ЛГУ, 1968. – 72 с.
237. Чувакова А. М. Юридические факты, юридические составы и их дефекты : [монографія] / М. А. Чувакова. – Одесса: Фенікс, 2009. – 112 с.
238. Чупрун В. Д. Підготовка цивільних справ до розгляду: юрид. довід. / В. Д. Чупрун. – Київ : Вид.-культурол. центр «Софія», 1994. – 96 с.
239. Чурпіта Г. В. Деякі аспекти суб'єктного складу справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин / Г. В. Чурпіта // Юрид. наука. – 2011. – № 6. – С. 46–52.
240. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : [монографія] / Г. В. Чурпіта. – Київ : Алерта, 2016. – 434 с.
241. Чурпіта Г.В. Процесуальні особливості виконання судових рішень у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для реалізації, зміни чи припинення сімейних прав та обов'язків / Г. В. Чурпіта // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 98–100.
242. Чурпіта Г. В. Цивільна юрисдикція та підсудність сімейних справ, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства/ Г. В. Чурпіта // Право і суспільство. – 2015. – № 5–2. – Ч. 3. – С. 96–101.

243. Штефан А. С. Поняття судового доказування в цивільному процесі / А. С. Штефан // Часоп. Акад. адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 1 (26). – С. 64–72.

244. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан – Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

245. Юдельсон К. С., Волжанин В. П. Советское гражданское процессуальное право / К. С. Юдельсон. – М.: Юрид. лит., 1965. – 470 с.

246. Юрченко А. К. Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву / отв. ред. Ю. К. Толстой; Ленинград. Гос. Ун-т им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1954. – 88 с.

247. Явор О. А. Адаптація сімейного права України до стандартів Європейського правового простору: значення для теорії юридичних фактів / О. А. Явор // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – 2015. – Вип. 34. – Т. 1. – С. 134–137.

248. Явор О. Юридичні факти в сімейному праві: теоретико-прикладний аспект / О. Явор // Юридичні факти в системі правового регулювання : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листоп. 2015 р.). – Київ, 2015. – С. 601–606.

249. Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції: монографія / О. А. Явор. – Харків : Право, 2016. – 352 с.

250. Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві як показник межі правового регулювання / О. А. Явор // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. – Серія : Юриспруденція. – 2014. – № 10. – Т. 1. – С. 237–240.

251. Якименко О. Особливості підготовки цивільних справ до судового розгляду з участю іноземного елемента / О. Якименко // Право України. – 1998. – № 7. – С. 88–91.

252. Янчук А. Право (правомочність) на захист: поняття та правова природа / А. Янчук // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 3. – С. 56–59.

253. Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права / В. В. Ярков. – Екатеринбург, 1992. – 184 с.
254. Ясинок М. М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення / М. М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 172–174.
255. Ясинок М. М. Особи, які мають право на звернення до суду в справах окремого провадження, їх процесуальні права та наявність обов'язкових умов, які при цьому повинні мати місце / М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – С. 134–137.
256. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія. – Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2011. – 380 с.
257. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): монографія. – Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2011. – 416 с.
258. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / М. М. Ясинок. – Одеса, 2011. – 36 с.
259. Ясинок М. М. Чи є принцип змагальності в окремому провадженні? [Електронний ресурс] / М. М. Ясинок // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 34. – С. 287–292. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/35299/%DF>.
260. Ясинок М. М. Чи може мати місце судове розпорядження у справах окремого провадження / М. М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 6. – С. 51–54.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача:

1. Лузан Т. Л. Правові засади регулювання встановлення факту реєстрації шлюбу / Т. Л. Лузан // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 10. – С. 39–43.
2. Лузан Т. Предмет судового захисту у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення / Т. Лузан // Jurnalul juridic national: Teorie si Practica. – 2014. – № 3 (7) – С. 107–110.
3. Лузан Т. Спір про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції / Т. Лузан // Юрид. вісн. – 2014. – № 3. – С. 372–376.
4. Лузан Т. Л. Загальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право». – 2015. – № 33. – С. 129–135.
5. Лузан Т. Л. Особливості визначення предмета доказування та доказів у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 3. – Т. 1. – С. 132–136.
6. Лузан Т. Л. Специфіка провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах до судового розгляду / Т. Л. Лузан // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 72–77.
7. Лузан Т. Л. Рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в сімейних відносинах. / Т. Л. Лузан // Приватне право і підприємництво. – 2016. – № 16. – С. 92–96.
8. Лузан Т. Л. Правове встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу» / Т. Л. Лузан // Сучасна цивілістика : матеріали IX Міжнар. наук. конф. студентів,

аспірантів і молодих вчених, Одеса. 28 берез. 2014 р. / відп. за вип. д-р юрид. наук, проф. Є. О. Харитонов. – Одеса : Юрид. літ., 2014. – С. 259–261.

9. Лузан Т. Л. Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження : міжнародна наук.-практ. конференція, м. Київ, 15–16 трав. 2015 р. : у 2 ч.. – Київ : Центр правових наук. дослідж., 2015. – Ч. 1. – С. 54–56.

10. Лузан Т. Л. Особливості суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Законодавство України : недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Херсон, 12–13 лют. 2016 р. – Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2016. – С. 74–79.

11. Лузан Т. Л. Резолютивна частина рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів : між нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 черв. 2016 р. : у 2 ч. – Ч. 1. – Харків : Східноукр. наук. юрид. орг., 2016. – С. 73–75.

12. Лузан Т. Л. Правове регулювання перебування фізичної особи як учасника сімейних відносин на утриманні / Т. Л. Лузан // Юридичні науки: проблеми та перспективи : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 24–25 черв. 2016 р. – Запоріжжя : Клас. приват. ун-т, 2016. – С. 23–27.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Результати дисертаційного дослідження апробовані при обговоренні дисертації на засіданні відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Також результати дисертаційного дослідження отримали апробацію на: IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасна цивілістика» (м. Одеса, 28 березня 2014 р.), Міжнародній науково-

практичній конференції «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження» (м. Київ, 15–16 травня 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 12–13 лютого 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Харків, 3–4 червня 2016 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24–25 червня 2016 р.).

ДОДАТОК Б

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ДОНЕЦЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ВІД 24 КВІТНЯ 2017 Р.**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор
Донецького юридичного інституту
МВС України

В.М. Бесчастний

«__» квітень 2017 р.

**АКТ
ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС**

№ _____

«__» квітня 2017 р.

Комісія у складі:

Голова комісії: проректор, д.ю.н., старший науковий співробітник, капітан поліції Назимко Є.С.;

Члени комісії:

- 1) в.о. начальника кафедри цивільно-правових дисциплін Юридичного факультету Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н. Піддубна Д.С.;
- 2) начальник навчально-методичного відділу Донецького юридичного інституту МВС України Лоц Л.Б.;
- 3) т.в.о начальника відділу організації наукової роботи, к.ю.н, майор поліції Лосич С.В.,

розглянувши результати та основні положення дисертаційного дослідження Лузан Тетяни Леонідівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 за темою: «Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні», дійшла таких висновків:

1. У навчальний процес Донецького юридичного інституту МВС України впроваджено результати вищезазначеного дисертаційного дослідження. Зокрема, окремі висновки та пропозиції було використано під час підготовки навчального посібника «Нотаріально-процесуальне право».

2. Результати дисертаційного дослідження включено в лекційні матеріали з тем «Окреме провадження», «Право спільної власності», «Особливості розгляду справ, що виникають із сімейних відносин», та використовуються під час проведення занять у Донецькому юридичному

інституті МВС України під час вивчення курсів «Цивільне та сімейне право», «Цивільний процес», «Нотаріально-процесуальне право», «Актуальні питання сімейного права», «Розгляд окремих категорій цивільних спорів».

3. Поданий матеріал буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, ад'юнктів, студентів та курсантів вищих навчальних закладів, широке коло осіб, які цікавляться питаннями особливостей розгляду справ у окремому провадженні щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах тощо.

Голова комісії:

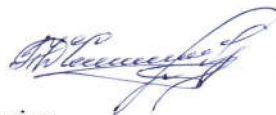
Проректор
Донецького юридичного інституту
МВС України, д.ю.н., старший науковий
співробітник, капітан поліції

Є.С. Назимко

Члени комісії:

В.о. начальника кафедри цивільно-правових
дисциплін Юридичного факультету
Донецького юридичного інституту
МВС України, к.ю.н.

Д.С. Піддубна

Начальник навчально-методичного відділу
Донецького юридичного інституту
МВС України

Л.Б. Лоц

Т.в.о. начальника
відділу організації наукової роботи
Донецького юридичного інституту
МВС України, к.ю.н.
майор поліції

С.В. Лосич

ДОДАТОК В

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ У НАУКОВО-ДОСЛІДНУ ДІЯЛЬНІСТЬ
ДОНЕЦЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ВІД 24 КВІТНЯ 2017 Р.**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Донецького юридичного
інституту МВС України
доктор наук з державного управління,
професор

В.М. Бесчастний

2017 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта НДІ
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН
України Лузан Тетяни Леонідівни на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний
процес; сімейне право; міжнародне приватне право за темою «Встановлення
фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому
провадженні» у науково-дослідну діяльність Донецького юридичного інституту
МВС України

№ 8/НК

Комісія у складі:

1. Піддубної Д.С., кандидата юридичних наук, в.о. завідувача кафедри
цивільно-правових дисциплін Юридичного факультету Донецького юридичного
інституту МВС України;

2. Буга В.В., кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільно-
правових дисциплін Юридичного факультету Донецького юридичного інституту
МВС України

3. Буга Г.С., кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільно-
правових дисциплін Юридичного факультету Донецького юридичного інституту
МВС України

склала цей акт про те, що нею розглянуто основні положення дисертації аспіранта
інституту НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України Лузан Тетяни Леонідівни на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний
процес; сімейне право; міжнародне приватне право за темою «Встановлення
фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому
провадженні».

За темою дисертації опубліковано більше 8 робіт, зокрема:

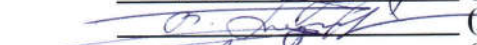

1. Лузан Т. Л. Правові засади регулювання встановлення факту реєстрації шлюбу / Т. Л. Лузан // Підприємництво, господарство і право . – 2013. – № 10 . – С. 39 – 43.
2. Лузан Т. Спір про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції / Т. Лузан // Юридичний вісник. – 2014. – № 3. – С. 372 – 376.
3. Лузан Т. Л. Загальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 33. – С. 129 – 135.
4. Лузан Т. Л. Специфіка провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах до судового розгляду / Т. Л. Лузан // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 72 – 77.
5. Лузан Т. Л. Рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в сімейних відносинах. / Т. Л. Лузан // Приватне право і підприємництво. – 2016. – № 16. – С. 92 – 96.
6. Лузан Т. Л. Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 15 – 16 травня 2015 р. – У 2 частинах. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2015. – Частина 1. – С. 54 – 56.
7. Лузан Т. Л. Особливості суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Херсон, 12 – 13 лютого 2016 р. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 74 – 79.
8. Лузан Т. Л. Резолютивна частина рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 3 – 4 червня 2016 р.: У 2-х частинах. – Ч. 1. – Х. : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2016. – С. 73 – 75.

Висновки та пропозиції автора щодо передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах; специфіки провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах до судового розгляду; рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в сімейних відносинах; спеціальних передумов права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах; особливостей суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах тощо можуть бути використані при розробці пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства про встановлення фактів, що мають юридичне

значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні.

Отже, комісія констатує, що отримані **Лузан Тетяною Леонідівною** у дисертації результати мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, сприятимуть покращенню ефективності встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні та можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях Донецького юридичного інституту МВС України.

Члени комісії:

	(Д.С. Піддубна)
	(В.В. Буга)
	(Г.С. Буга)

«___» _____ 2017 р.

ДОДАТОК Г

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ПРОЦЕСИ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ВІД
05 ТРАВНЯ 2017 Р.**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник декана
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
д.ю.н., проф. О. О. Отрадна
 05 травня 2017 р.

АКТ

впровадження у навчальний та науково-дослідний процеси юридичного
факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
результатів дисертаційного дослідження здобувача Науково-дослідний
інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України Лузан Тетяни Леонідівни на тему «Встановлення фактів, що
мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні» за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Комісія у складі:

1. Завідувача кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. М.А. Погорецького
2. Професора кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. Ю.Д. Притики
3. Доцента кафедри правосуддя, к.ю.н., доц. О.С. Захарової

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Лузан Т.В. на
тему «Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в
окремому провадженні» поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право, мають належний науковий рівень та
вагоме практичне значення для використання в навчальному процесі кафедри
правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені
Тараса Шевченка при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес
України», «Актуальні проблеми цивільного процесуального права України»,
«Позовне і окреме провадження цивільного судочинства».

Завідувач кафедри правосуддя,
д.ю.н., проф.

М. А. Погорецький

Професор кафедри правосуддя,
д.ю.н. проф.

Ю.Д. Притика

Доцент кафедри правосуддя,
к.ю.н. доц.

О.С. Захарова

ДОДАТОК Д
АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ В СУДОВУ ПРАКТИКУ
ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

ВИЩИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ СУД УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
(ВССУ)

вул. П. Орлика, 4а, м. Київ, 01043, тел. 591-10-00
<http://sc.gov.ua>; e-mail: inbox@sc.gov.ua; код ЄДРПОУ 37317811

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лузан Тетяни Леонідівни на тему: «Встановлення фактів, що мають
юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні», за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право

Комісія у складі:

Голова – заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, професор Сердюк В. В.;

Члени комісії:

заступник начальника науково-експертного управління – начальник відділу узагальнення судової практики та організаційно-методичної допомоги судам нижчого рівня, кандидат юридичних наук Простибоженко Т. В.,

помічник судді судової палати у цивільних справах, кандидат юридичних наук Москаленко О. О.,

цим Актом засвідчує, що наступні результати дисертаційного дослідження Лузан Тетяни Анатоліївни на тему: «Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні» за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовувалися та були враховані під час узагальнення судової практики Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ України:

1. Лузан Т. Л. Правові засади регулювання встановлення факту реєстрації шлюбу / Т. Л. Лузан // Підприємництво, господарство і право . – 2013. – № 10 . – С. 39 – 43.

2. Т. Лузан. Спір про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції» / Т. Лузан // Юридичний вісник. – 2014. – № 3. – С. 372 – 376.

3. Лузан Т. Л. Загальні передумови права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах / Т. Л. Лузан // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 33. – С. 129 – 135.

4. Лузан Т. Л. Специфіка провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах до судового розгляду / Т. Л. Лузан // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 72 – 77.

5. Лузан Т. Л. Рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в сімейних відносинах. / Т. Л. Лузан // Приватне право і підприємництво. – 2016. – № 16. – С. 92 – 96.

**Заступник керівника апарату
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ,
доктор юридичних наук, професор** **В. Сердюк**

**Заступник начальника науково-експертного управління –
начальник відділу узагальнення судової практики
та організаційно-методичної допомоги судам нижчого рівня
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ,
кандидат юридичних наук** **Т. Простибоженко**

**Помічник судді Вищого спеціалізованого
суду України з розгляду
цивільних і кримінальних справ,
кандидат юридичних наук** **О. Москаленко**